

Bárka 1993. 2-3.
Irodalmi és művészeti folyóirat

Tartalom

Etnikum

- Gheorghe Schwartz: Az emberi nem az Bábel tornya 3
Fejtő Ferenc: Néhány gondolat az európai nemzetiségi kérdéstről 7
Lengyel András: A Magyar Írók Szövetsége Külföldön történetéhez 11
Szabó Zoltán: Beszámoló az emigráns magyar írók párizsi közgyűlésén 12
Sárközi Mátyás: A diaszpóra és a mai Magyarország 17
Kőbányai János: A hiány helye 20
Mócsi Ferenc: Hálát adok 22
Szabó Ferenc: Két alföldi szlovák mezőváros történetének fő jellemzői a XIX. század második felében 23
Petőcz Károly: Népek, nyelvek, nyomdák 29
Haas György: Az ausztriai magyarság 39
Ujj János: Eltűnésre (beolvadásra ítélve) 45

Szépirodalom

- Simonyi Imre: Bartók 50
Yves Navarre: A vágyott idő nyomában (Mihancsik Zsófia fordítása) 52
Ladik Katalin: Légiposta költemények 62
Helen Hudson: A lakó (Portörő Edit fordítása) 66
Keszthelyi Rezső: És hogyan szenvedni, az arca nélkül, kifejezésben akár 76
És milyen érinthetetlenül 77
Kántor Péter: Szavak 79
Fel, a holdbéli temetőbe 80
Zana Zoltán: Az Egyetlen 81
Tatár Sándor: Megkérjük-é 85
P(oh)áron asylum 86
Bálint Péter: Búvópatak 87
Jász Attila: [Kiegészítés - Ikaroszi titkos napló] 94
Tandori Dezső: A bárka utasairól 96
Szalai Csaba: A vásár fölött 100
Szuromi Lajos: Minden kép jelkép 101
Csik István: Bárka és Mítosz 103
Sebők Éva: Orléans 105
Költözködés • 105
Kántor Zsolt: Az örökkévalóság, mint lélek 106

Dialógus

- Csabaiság, művészet és érték (Cs. Tóth János beszélgetése Lipták Pál festőművésszel) 107
„Csak a confessionális regény képes megérinteni az üdvtörténetet” (Körösi Zoltán beszélgetése Bálint Péter íróval) 113
Az elveszett idő legyőzése (Sümei György és Tóth Piroska beszélgetése Klimó Károly festőművésszel) 119

Szemle

- Bögel József: Csabai My Fair Lady a személyiségzavarokról (A My Fair Lady a békéscsabai Jókai Színházban) 124
Alföldy Jenő: A lázadó nő (Fabó Kinga: A fül) 127
Taár Ferenc: Adalék a magyar drámához (Závada Pál: Kulákrés) 128
Horpácsi Sándor: Bérházak, presszók (Mándy Iván: Huzatban) 131
Alföldy Jenő: A repülés, mint vágyalom (Jász Attila: Daidaloszi napló) 132
Kántor Zsolt: Egy Világkép vége (Sebeők János: Hisztériumjáték) 134

In memoriam

Havasi István

Ablonczy László, Hubay Miklós, Pocsay Gábor, Rác Gábor, Rubold Ödön és Sík Ferenc nekrológjai 136

Fotók:

Kresz Albert (107. oldal) Horváth Károly (113. oldal] Kovács Erzsébet (126. oldal]

Etnikum

Gheorge Schwartz

Az emberi nem az Bábel tornya

Amikor ennek az írásnak a jellegét megtárgyaltuk Cs. Tóth Jánossal, magyarul beszélgettünk, s én képtelen vagyok a szükséges árnyalatot észlelni a magyar nyelv nép, népközösség és nemzet szava között. Egyre kérdeztem magamat: Miről is kell végeredményben írnom? Később rájöttem, nem az én gyenge nyelvismeretem gátol meg abban, hogy észrevegyem a szükséges különbségeket, hanem a hasonlóan silány filozófiai ismereteim. Igaz, hogy az egyetem most negyedszázada befejezett történelem-filozófia karán valami ilyesvalamit is oktattak, de én végérvényesen összekevertem a fogalmakat. Például azt tanultuk, hogy a nemzetet a közös nyelv, a közös terület és a közös hagyomány jellemzi. Én zsidó vagyok. Négy zsidó nagyszülővel a családfámban a nácik könnyű szívvel küldhettek volna a krematóriumba. Csakhogy én nem ismerem a népem nyelvét, nem élek a zsidó állam területén, hagyományait pedig, valószínűleg a véremlékben hordom. Azért, mert én a jó bánási hagyományok szellemében nevelkedtem, azon a területen, ahol románok, magyarok, németek, szerbek és zsidók játszottak együtt, és egymástól tanulták a nyelvet.

Úgy tűnik, az egész mese a néppel, népközösséggel, nemzettel, vérségi hovatartozással és egyéb transzcendentális kapcsolatokkal abból az emberi aljasságból fakad, hogy az ember az Istenig akart érni. Ebből a célból fogott neki a képromboló Bábel tornya felépítéséhez. A bibliai metafora valószínűleg magában Babilonban született. Ott gyűltek össze az akkori ismert világ valamennyi szegletének lakói, mindnyájan saját nyelvüket beszélték, saját ruhájukat viselték, mindegyiküknek saját hagyománya volt. Mi is történt valójában? A szerencsétlen torony felépítéséig az emberek egy, feltételezhetően ideális, egyszerű közösségben éltek, biztonságban érezték magukat. Egy ilyen hovatartozás langyos és erkölcsileg igen kényelmes. A kezdeményezés ritka, a fejlődés iránya egyértelmű, a hibákat arányosan elosztják a lakosság között, míg valakinek a győzelmét mindenki magáénak vallja. Ebben az eszményi közösségben úgy éltek, mint a mennyországban, mert a mennyben sincsen több nemzet, nép vagy népközösség az angyalok között. Mindenki ugyanazokat a dalokat énekelte, amiért is minden személy megértette a másik nosztalgiáit, mindenki ugyanazoknak a hősöknek a győzelmeit és dicsőségét habzsolta (elvégre egy vérből származott vele), és mindenki testvérien megosztotta a vereségeken, az egész csoport széles hátán sírt el bánatát. Mi hiányzott ennek az egységes ősi népnek? Egyetlen dolog: az Ellenség. Az ellenség, az ellenség fia és az ellenség unokája. Ő legfeljebb megtanulta nyelvünket az iskolában, de nem ismeri káromkodásainkat, nem tud lépést tartani velünk a hagyományos italozásban, nem értékeli dalainkat. (Ez viszont nem gátolja meg abban, hogy szégyentelenül bámuljon asszonyaink után!) Íme, a Bábel tornya megépítésének szerencsétlen ötletéig az emberek nem lehettek teljesen boldogok, nem léteztek azok az elemek, amelyek egymáshoz és nem másokhoz kötötték őket. Nem

tudom, mondtam-e már, hogy ez a majdnem boldog társadalom nem a mennyben, hanem a földön élt. Így eltérően az égtől, ahol csupán az Isten engedhette meg magának, hogy olykor dühös és igazságos legyen, az angyalok egy örök mennyi boldogságban lebegtek, itt a Földön az emberek vétkeztek is, gyűlöletet éreztek és rájuk jött a rombolási láz is. E kísértésekhez feltétlen szükséged van egy ellenségre, egy másik közösségre, egy másik népre. Szokás szerint ez az ellenség mindig „történelmi”. A nemzeti legendákban a hősi népünk fiai és leányai nyilvánvaló számbeli kisebbségben is, a legtisztább hazafias érzelmeiktől vezényelve az ellenség több hadseregét semmisítették meg. Ezek a hősök, az ókor félistenei és a modern talapzatokra emelt kiemelkedő képviselők a világ valamennyi országában biztosítják az évszázados gyűlölet törvényességét. Az ürügy nagyon különböző: kijött korábban egy bizonyos területre, ki vette ki előbb a tegezből a nyílveszőt, majd a kardot a hüvelyből, ki Abel, és ki Káin leszármazottja. Amikor egy személy leigazza saját népét, mindig azért teszi, hogy megvédje azt az ellenségtől. Az ellenség mindenkor egy szörny, s minthogy népünk nem rendelkezik szörnyekkel, úgy összegezzük, hogy ismét idegenekkel van dolgunk. Az ellenséggel. Nem kis dolog kijelenteni, hogy ugyanabból a népből fakadsz, amelynek egyik őse egy híres csatában győzött. És vele egy népet alkotnak mindazok, akik egy nyelvet beszélnek, vagy akik immár generációk óta elfelejtették a nyelvet. A hazafias bűn erősné válik. Itt nincs mit keresnie a tudatnak. És az erkölcsi normáknak sem. Ha netalán, Isten ments, egy harcosnak egy csatában eszébe jut a tudatát és harcát igaztalannak ítélni, úgy árulónak minősítik, és ennek megfelelően megbüntetik. Egy néphez tartozás egyben viselkedési törvénykönyv is.

Az alkotó, játészó és gondolkodó ember mellett kétségtelenül létezik a gyűjtögető ember is. A világ nagy humanistái évszázadok óta minden elképzelhetőt gyűjtenek: kéziratot, képet, törvényeket, hagyományokat, ékszeret, fegyvert, gyűlöletet, hangzatos szavakat, és sok-sok mást. Az etnikum egy közös persely: benne minden elfér, s azt a mindent szigorúan őrizni kell. A testvérem megosztja velem mindenét. Mi együtt jöttünk, miénk az előbb érkezettek joga. E nemes jelmondat értelmében az amerikaiakat ki kell űzni az inkák és maják Amerikájából, az ausztrálokat a bennszülöttek Ausztráliájából, s aztán nekiláthatunk rendet teremteni Euráziában is. Itt a dolgok bonyolultabbak: minden nép megcáfolhatatlan bizonyítékokkal rendelkezik, mindegyik szorgalmasan írja történelmét, új és új könyvészeti és tárgyi bizonyítékokat sorakoztat fel. Felemelő legendák mesélik el, hogy az ellenség későbbben telepedett le, vagy végképpen eltűnt, vagy csupán ezer esztendőre, hogy ő is csupán egy jövevény, semmi köze sincs a történelmi őslakossághoz, amelyet szégyentelenül őseinek vall. Ez a versenyfutás az eredet felé, amellyel az elsőnek érkezett jogát keresik a szentségek magasságába emelkedett, és jaj a gyalázkodónak, aki nem ereszkedik térdre e nagyság előtt! Amikor már nincs kihez fordulnod, hiszen túlmentél a legmélyebb rétegeken is, mint Hérodotosz, Hésziodosz, Hammurabi vagy Gilgames, akkor a Bibliához fordulsz, gyorsan végigfutsz Noé fiai és végre eljutsz Ádámg. Ez az út viszont sehova sem vezet, eljutunk a Bábel tornya előtti angyali énekhez, az örök élet énekéhez, amely hazudik, hiszen nincs benne Ellenség. Úgyhogy felfedezünk új elméleteket a világ teremtéséről, új, eredeti mítoszokat, s aztán új testvéreket, akik gyűlölik és gyilkolják egymást, minden testvér (törvényes) házasságot köt és sok gyermeke lesz, az unokatestvérek egymást gyűlölik és szükségét érzik megbosszulni szüleiket, testvéreiket, unokáikat, akiket alávaló módon meggyilkolt az Ellenség.

Minden embernek szeretnie kell felebarátját a vele való teljes azonosulásig. Együtt harcolsz, együtt dolgozol, együtt szórakozol. Kimész a meccsre és győz a nemzeti válogatott. Mert a fiúk a haza szent színeit védik a pályán, te is ugyanazt teszed a tribünön. Ha kell, akár fütykössel is. A vér nem válik vízzé. Ugyanazok a hazafiságukban egyesült szurkolók egymással kerülnek szembe, amikor a városaik csapata mérkőzik egymással. Egy pszichoanalitikus szerint a korábbi szövetségese azonnal ellenséggé válnak.

A nagy közös hazát kis hazák alkotják. Ha az ellenség, a rivális, a szomszéd nem jöhet szóba, akkor az ellenséget magunk között kezdjük keresni. Feldarabolódunk, gyűlölni fogjuk egymást, gyanúsítgatunk, megkérdőjelezzük a hatalom, a haza, a nép eszméjét. Ez az időszak lesz a belső bizonytalanság, a hatalmi harc, a politikai gyilkosságok és a gazdasági stagnálás korszaka. Etnikumunk történelmének sötét szakasza, amikor a testvér besűgja a testvért, a fiú megöli apját, az

anya eladja leányát. Idővel, évek múltán ezt a történelmi korszakot át kell értékelni, rá kell mutatni a valós összefüggésekre, ki kell hagyni a félreértéseket és le kell leplezni az idegeneket, akik hasznot húztak népünk pillanatnyi gyengeségéből. Történelmünknek nem is voltak ilyen időszakai, de az irigy rosszakarók rosszindulatú kijelentésekre ragadtathatják magukat, „amely eltapos mindent, ami nekünk szent: népünk tiszta múltját. Népünk egészséges és magához tért a legnehezebb pillanatokban is.” Hogyan tért magához? Háborút indított az ellenség ellen, és így visszaállította a nép megbonthatatlan egységét.

Ha valamilyen oknál fogva egy nép egyedüli túlélője maradna a Földnek? Visszatérnénk a szerencsétlen Bábel tornya felépítése előtti angyali korszakhoz? Ellenkezőleg! Az az egyedüli nép felbomlana rivális alegységekre, kikutatná a „történelmi” különbözőségeket. És amikor egyetlen szervezethez jutnának, ez is felbomlana al-nemzetekre. És ha végül is az egyik fél győzne, a felbomlás az utolsó emberig folytatódna. Ezt elneveznénk például Ádámnak. Ő legalább kilencszáz évet élne, felesége lenne és egy sereg gyereket nemzene.

Vannak helyek a földön a birodalmak találkozásánál. Megtörténik - gyakrabban, mint hinnénk! -, hogy ott megszületik egy szerény, szelíd, a népét őszintén szerető polgár. Nem akar senkivel sem vitatkozni, ő a minta-adófizető, hazájának feltétlen híve. Ezt nem rejti véka alá, ha kell, kiáll saját hazájáért. A történelem óhaja viszont, hogy a lakóhelyét az istenek más országnak osszák ki. A mi emberünk most nem a régi, hanem egy új nép tagjává válik. Őt, a mindig becsületes polgárt a szégyenfához állítják, ujjal mutogatnak rá, mint az árulóra. Megismerkedtem Csernowitzban egy íróval, aki eddig osztrák-magyar, román, orosz állampolgár is volt. Most ukrán. (Ősei zsidók voltak, jiddis nyelven ír.) Sohasem vonult ki a piactérre, nem verte féltéglával a mellét, hogy ő osztrák, román vagy orosz. Hogyan kellene neki viselkednie, hogy hazafinak tartsák? És végeredményben ki az igazi hazafi? Csak az, aki hősi halált hal? És ha meghal, vajon melyik hazáért?

Minden határmódosítás szenvedést okoz. Aki tegnap hazafi volt, holnap árulónak minősül. A határok maguk is szenvedést hoznak. Csakhogy a határok az emberi tudat részeivé váltak: a szögesdrót határok, a nyelvi határok, a kulturális határok, a hagyományok határai, a gazdasági szint határai. Mögöttük mindig ott van a Másik, az Ellenség. Nem mindegy, hogy kutyának születesz egy afrikai faluban, vagy egy amerikai milliomos házában. Az etnikum csak igazol, önmagában csak a nyájszellemet jelenti. Az egyetlen felmentés arra, hogy egy nép tagjának vallodd magad, az a tény, hogy egy bizonyos időszakban azt a népet üldözik, ellenséges hangulatot keltenek ellene. Hogy bevonulj egy táborba egy néppel együtt, hogy akkor az illető nép tagjának érezzed magad, íme egy fenséges gesztus. És mint minden fenséges gesztus, teljességgel felesleges. Egy becsmért, elnyomott, igazságtalanságoknak kitett népért való harc hősi gesztusokat eredményez, és pragmatikus következményei is lehetnek. De hányan teszik meg?

Eszményien tekintve, a világ sokoldalúságát a nemzetek mozaikja adja meg. De az igazi hős az a német, aki a zsidókat, és az a zsidó, aki a szomáliaiakat védelmezi. Aki önmagát védi, az a túlélés hangsúlyozott érzésével megáldott egyén. Ami, elismerem, nem kis dolog.

Én csak egy ember vagyok, s minden „mi emberi, az számomra nem idegen”. Így vagyok részese egy etnikumnak, mert egy csoporthoz tartozás egy olyan jellemvonás, amely mögé elbújhat az egyed. És azért is, mert nincs bizonyítékom arra, hogy Bábel tornyát nem akkor építették és nem akkor dőlt romba, amikor megfogamzott az agyagból az ember. Ugyanabból az agyagból, amelyből az Úristen megalkotta annak az átkozott toronynak a tégláit is.

Végeredményben azt hiszem, hogy az etnikum a társadalmi genetikához tartozik, de én a genetikához egyáltalán nem értek.

Fejtő Ferenc

Néhány gondolat az európai nemzetiségi kérdésről¹

A kommunizmus és a Közép- és Kelet-Európát sújtó kommunista hegemonia elbukott; azóta szemlélői vagyunk azoknak az országokon belüli és határokat átlépő feszültségeknek, konfliktusoknak, melyek az utódállamok és kisebbségi csoportok között lelhetők meg. A nyugati hírközlő eszközök, sőt gyakran még a diplomaták is, „törzsi”-eknek nevezik ezeket az ellentéteket, mégpedig azoknak a mintájára, melyek az afrikai államokban bukkannak föl időről időre. Berzenkedem a „törzs” szó használata ellen, noha tudom, hogy az csak a francia nyelvben pejoratív. A kifejezés német megfelelője a Stamm, ami azt jelenti: gyökér, fatörzs, eredet, faj, és egyáltalán nem pejoratív. Az angol tribe szintűgy nem az. Ha a franciában azt mondják: törzs, azonnal a nomádokra, a primitív népekre, a néptörzsekre gondolnak, melyek még nem érték el a nemzetté alakulás állapotát.

Márpedig azokban a feszültségekben és konfliktusokban, melyek Közép- és Kelet-Európában bukkantak föl a kommunizmus elbukása miatt, az egymással szemben álló szereplők történelmi nemzetek; ezeknek nagy része régóta meghaladta a törzsi állapotot, és állami berendezkedésű múltjuk van.

Álljunk meg egy pillanatra a „nemzet” kifejezésnél. A nyelvtudósok azt mondják, hogy a nemzet olyan történelmi fogalom, melynek jelentése a korokkal változik. A hagyományos, középkori és feudális társadalmakban a nemzet a nemesség szinonimája volt. A nemzetet, az országgyűléssel, az arisztokrácia, a fegyveres nemesség alkotta, kik gyakran szembeszálltak a nemzeti vagy külhoni egyeduralkodóval. A magyar nyelv pompásan mutatja meg ezt a kapcsolatot nemesség és nemzet között. Mind a két szó töve a nem. A nemzet a „jól született” emberek összessége. A nép ebbe nem tartozik bele. Montesquieu, aki pedig az alkotmányos monarchia angol modelljét követte, úgy használta a nemzet kifejezést, hogy azt a hűbérurakkal és a főpapsággal azonosította; a harmadik rendről nem is tesz említést. Második Frigyes végrendeletében a nemzet szónak meglehetősen porosz értelmezését találtam. Azt írja: „Ha a nemzet háborúzik, annak csak a „Bürger”-t, a polgárokat (vagyis a civil társadalmat) kell érintenie”. Így e felvilágosult despota számára a nemzet nem volt más, mint dinasztikus állam, a maga közigazgatásával és hadseregével. Ez az állam volt az, mely viselte a háborút, miközben a háttérben a parasztoknak, a kézműveseknek, a kereskedőknek teljes nyugalomban kellett munkájukat folytatniuk, megfosztva minden politikai hatalomtól.

A nemzet modern értelmezése a francia forradalommal született meg, és elválaszthatatlanul kapcsolódott a polgárság, az emberi jog, a szabadság, egyenlőség, testvériség fogalmához; a nemzet ettől kezdve polgárokká lett alanyok összessége, az általános akarat kifejezése, a politikai szuverenitás forrása, az állam alapja. A nemzetnek eme modern, alkotmányos változatára rakódott a Rajnától keletre a német, herderi változat; ez a nyelvi, kulturális és történelmi sorsközösséget a nemzetet alkotó tulajdonságokká módosította. E nemzetnek joga volt arra, hogy állama legyen. Herder filozófiájából merítve mondotta egy magyar író a XVIII. század végén: „Nyelvében él a nemzet”. Ez volt az a mély meggyőződés, amely a XIX. század elejétől kezdve lel-kesítette a patriótákat Közép-Európa és a Balkán minden nemzetén, etnikumán belül, melyek együtt éltek az osztrák, a török és az orosz birodalom kebelében. 1848-ban a franciaországi februári forradalom következtében Európát elárasztotta a forradalmi hullám, és ekkor első ízben nehezedett súlyosan e

¹ Ez az előadás a „Nagy Európa-kis nemzetek” című konferenciára készült, melyet a Horvát írószövetség rendezett Brioniban 1993 januárjában.

soknemzetiségű térségre az együttélés kérdése, magyarok, szlovákok, románok, horvátok, szerbek között. Ez a probléma százötven esztendővel később még mindig megoldatlan. Akkor kerültek első ízben szembe egymással uralkodó és alávetett nemzetek, akkor született meg az önrendelkezés fogalma. Vagyis akkor beszélnek először arról, hogy a nemzeteknek joguk van megalakítani saját államukat, mely etnikailag, nyelvileg, kulturálisan a lehető legegységesebb, ha felekezetiileg nem is. Mintául a francia nemzetállam szolgált. A szövetségi, konföderációs, soknemzetiségű állam, mint Svájc, kivételt jelentett, azoknak a feltételeknek köszönhetően, melyek túlságosan is rendkívüliek ahhoz, hogy „általánosítható modellt” nyújtsanak. Proudhon a föderalizmus gondolatát Marx ellenében tette közzé, ki annak a híve volt, hogy a nemzetek integrációja nem más, mint nemzetközivé válásuk állomása. Proudhon elmélete a kornak csak néhány kivételes elméjét ragadta meg.

Egy bécsi levéltárban találtam egy pamfletet, egy szlovák nacionalista németül írott, s a császárhoz szóló folyamodványát, mely 1842-ben jelent meg Lipcsében. A szerző ebben a „magyar nemzet”-ről beszél (unser Ungarisches Vaterland), ahol a szlovákok és más szláv nemzetek ugyanazokból a jogokból szeretnének részesülni, mint a magyarok. Ez a különbségtétel „Magyarország” állama és a magyarok között, kik az államot túlnyomórészt alkották, s azt mint a sajátjukat tekintették, jól mutatja a „nemzet” és „nemzetállam” értelmezésének eltéréseit. Ezek a különbségek a konfliktusok végeérhetetlen forrásaivá lettek. Hogy csak Magyarországról beszélünk, a magyarok mint történeti, hódító nemzet, nemzetállam, nem ismerték el az ország többi nemzetiségét mint államalkotót, mert rendelkeztek olyan jogokkal, melyek az önigazgatást és a saját kultúrájuk fejlesztését biztosították. A csehek és morvák hasonló helyzetben találták magukat a német-osztrákokkal szemben. A németesítési törekvések ugyanúgy hozzájárultak a nemzeti ébredéshez a hagyományos Habsburg-országokban, mint a magyarosítási törekvések Magyarországon, vagy az eloroszosítási szándékok a cári Oroszországban. Ezek közül az országok közül sokban az uralkodó valláshoz kapcsolódott a nemzeti identitás, mert az egyházaknak történelmi szerepük volt a népek nyelvének és kultúrájának fennmaradásában.

Ezek azok az összetett és konfliktusokban gazdag helyzetek, melyek az etnikai feszültségek által ingataggá tett osztrák-magyar és a török birodalom felbomlása után - az önrendelkezés elvének nevében - egy sor állam megalakulásához vezettek el. Ezek az államok nemzetiek akartak lenni, de nem lehettek azok, mert közülük egy sem volt etnikailag egységes. Akárcsak a fölbomlott birodalmak, mindegyikük magába foglalt nemzeti kisebbségeket, melyek saját nyelvükhöz, kultúrájukhoz voltak kötve; e kisebbségek egyike sem törődött bele abba a diszkriminációba, hogy ne tartozzanak a legnépesebb nemzethez. Ebben a térségben a nemzetállamok egyszerűen megvalósíthatatlanok voltak. A versailles-i és a trianoni békeszerződés megalkotói-kik hagyták, hogy a részrehajló vagy tudatlan tanácsadók meggyőzzék őket - azt gondolták, létezik jugoszláv, csehszlovák nemzet, vagy legalábbis szerbek és horvátok, csehek és szlovákok, kik (nagyjából) ugyanazt a nyelvet beszélik, noha egészen különböző politikai kultúrájúak, s nemzeti szempontból egyesíthetők. Mint a XIX. század végén a németek vagy olaszok, akik különböző államokra oszlottak. Elég gyorsan kiderült, hogy a két esetben, Trianonban és Versailles-ban, olyan államokat hoztak létre, melyekben a nemzetek és kisebbségek kérdése élesebben bukkant föl újra, még akkor is, ha az a valaha volt birodalmakban nem mutatkozott meg. Az uralkodók és alávetettek szembenállása ismét megjelent. Márpedig most Európának kell megfizetnie azokat a versailles-i tévedéseket, melyeket Jaltában erősítettek meg, és amelyek bürokratikus diktátummal erőszakoltak ki egy központosított nemzetállam-modellt, a határok önkényes megvonásával. Ahelyett, hogy olyan terveket támogattak volna, melyek a valódi föderalizáció felé mutatnak. (A föderációnak ezt az elvét alkalmazta Lenin taktikából, amikor megakadályozta a cári birodalom szétesését.) Kétségtelen, hogy azok a rövidlátó nacionalisták, mint Benes és Trumbic, azok a pánszláv értelmiségiek, utópisták, akik az antant diplomatáit befo-lyásolták, osztoztak az összetákolt szerződések felelősségében. A történelem tapogatózva halad. Uralkodók és alávetettek helyet cseréltek, de megmaradt a többségnek az az igyekezete, hogy azonosítsa magát az állammal, úgy bánva a nemzetiségi csoportokkal, mint gyanús és potenciális szeparatistákkal, kik kollektív jogokat, helyi autonómiát követelnek. Mindezt még súlyosbította a kommunista rendszerek

központosítása. Diadalmaskodott a kisebbségeket diszkrimináló és asszimiláló antidemokratikus szándék; és a „homogenizációs” törekvés a csúcspontjára hágott az „etnikai tisztogatással”, melyet a szerb nemzeti-kommunisták vittek véghez, nemcsak saját köztársaságukban, hanem a Horvátországból és Bosznia-Hercegovinából kiszakított területeken is. A kisebbségek kérdésének legradikálisabb megoldását választották, kegyetlenebbet, mint amit a múltban ismertünk meg, mikor a törökországi örményeket érte sorscsapás, vagy mikor a második világháború után megtörténtek az áttelepítések a Balkánon, Csehszlovákiában és Lengyelországban. A vallásháborúk óta soha nem láttunk ekkora vérfürdőt ennyi rombolással és ennyi kegyetlenkedéssel.

Azonban olyan korban élünk, amikor a nemzetközi közösség intézményeket, politikai és katonai szervezeteket hozott létre (ENSZ, Európai Közösség, NATO), hogy megvédje a békét és az emberi jogokat. Kérdezhetnők, mit érnek a jogállamról, a szabadságokról tett ünnepélyes nyilatkozatok, ha azok, kik a szabad országokat kormányozzák, tehetetleneknek mutatkoznak arra, hogy betartassák a jogot, megelőzzék vagy megállítsák az agressziót. Pedig az egyik hiány, amitől a legjobban szenvedünk - amint azt jól illusztráltak is azok a konferenciák, melyeket 1991 óta szerveztek a jugoszláv kérdés megoldására -, a nyugati fél távolmaradása. Az a baj, hogy nem értik meg világosan a probléma természetét, pedig a megoldás felelősségét magukra vállalták. Valójában arról van szó, hogy újra kell szervezni az együttélést az egész eurázsiai térségben, olyan modell szerint, amely egyszerre tesz eleget a különböző népek nemzeti törekvéseinek, és annak a szükségességnek, hogy biztosítva legyen békés együttélésük és együttműködésük a nemzetközi körülmények között. Minthogy nem született döntés a beavatkozásról - ami világos cél -, eleve kudarcra voltak ítélve a nyugati államok ama vállalkozásai, hogy helyreállítsák a rendet és a békét, alibiként szolgáltak a nem beavatkozással, s - mint Cyrus Vance és Lord Owen nevetséges béketervei - elveszítették minden hitelességüket. Márpedig akár akarják, akár nem, a nyugatiaknak el kell fogadniuk a „békecsinálókat”, ezt a bírói és rendőri szerepet. Ez alkalommal nem azért, hogy uralkodjanak, hanem segítsék a nemzeteket abban, hogy újra megeljük a békét, a haladást, a tisztelet és a felelősség útját. Mindezt olyan nemzetközi rend érdekében, melyben osztoznak a civilizált nemzetekkel.

Fordította: Várkonyi Benedek

E számunk szerzői

Alföldy Jenő (Budapest)
Bálint Péter (Debrecen)
Bögel József (Budapest)
Csik István (Budapest)
Cs. Tóth János (Békéscsaba)
Fejtő Ferenc (Párizs)
Haas György (Bécs)
Horpácsi Sándor (Miskolc)
Hudson, Helen (London)
Jász Attila (Tatabánya)
Kántor Péter (Budapest)
Kántor Zsolt (Szarvas)
Keszthelyi Rezső (Budapest)
Kőbányai János (Budapest)
Kőrösi Zoltán (Budapest)
Ladik Katalin (Budapest)
Lengyel András (Szeged)
Mihancsik Zsófia (Budapest)
Mózsi Ferenc (Chicago)

Navarre, Yves (Párizs)
Petőcz Károly (Békéscsaba)
Portörő Edit (Sarkad)
Rácz Gábor (Gyula)
Sárközi Mátyás (London)
Sebők Éva (Budapest)
Schwartz, Gheorghe (Arad)
Simonyi Imre (Gyula)
Sümegei György (Budapest)
Szabó Ferenc (Gyula)
Szabó Zoltán (1912-1984)
Szalai Csaba (Debrecen)
Szuromi Lajos (Debrecen)
Taar Ferenc (Debrecen)
Tandori Dezső (Budapest)
Tatár Sándor (Budapest)
Tóth Piroska (Budapest)
Várkonyi Benedek (Budapest)
Zana Zoltán (Békéscsaba)
Ujj János (Arad)

Lengyel András

A Magyar Írók Szövetsége Külföldön történetéhez

Szabó Zoltán beszámolója a párizsi közgyűlésen

A Magyar Írók Szövetsége Külföldön -hivatalos angol nevén: Hungarian Writers' Association Abroad - második közgyűlését 1958. október 25-én és 26-án tartotta Párizsban. Ezen a találkozón az emigrációban élő írók vitatták meg az emigrációs irodalmi élet aktuális fejleményeit, a szövetség önszerveződésének lehetőségeit és feladatait. E tanácskozásról három hivatalos dokumentum született; Ignotus Pál elnöki beszámolója, a (módosított) alapszabály-tervezet s a közgyűlés jegyzőkönyve. Az első kettő szövegét - noha az egykori résztvevők hagyatékában bizonyára megtalálható lesz - nem ismerem; a harmadik, a közgyűlés jegyzőkönyvének egy stencilezett példánya azonban előkerült Klamár Gyulának, a bécsi Magyar Híradó szerkesztőjének hagyatékából. A 74 oldal terjedelmű, sűrűn gépelt szöveg nagyobb részben a magnószalagon megörökített hanganyag írásba való áttétele, kisebb részben pedig szerzői kivonat (l. Faludy György fölszólalását), vagy gyorsírással följegyzés. A sokszorosítás 1959. március 25-én készült el, amikor ezt az anyagot az októberi közgyűlésen megválasztott főtitkár, Szabó Zoltán és az ügyvezető titkár, Mészáros István stencilezett, de autográf aláírású körlevél kíséretében szétküldte a tagoknak. E jegyzőkönyv megérdemelné a teljes terjedelemben való közzétételt, hisz a résztvevők (pl. Ignotus Pál, Fejtő Ferenc, Faludy György, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Kovács Imre) összetétele is, jelentősége is figyelmet érdemel, maga a jegyzőkönyv pedig az emigrációban élő magyar irodalmár értelmiség helyzetének érdekes tükré. Most, a teljes közlés helyett, illusztrációképpen Szabó Zoltán beszámoló jellegű fölszólalását közlöm, amely önmagában is megáll, s legalább három szempontból érdekes. 1. Informál az írószövetségnek és személy szerint Szabó Zoltánnak arról a tevékenységéről, amit - Ignotus Pál távollétében, 1957 májusától novemberéig - ügyvezető titkárként végzett. 2. Tájékoztató az íróemigráció emberjogi akcióiról, politikai elképzeléseiről. 3. Fény derül belőle Szabó Zoltán irodalomszervezői terveire, s e munka nehézségeire. S mindezekon túl: bár fölszólalását Szabó

előszóban, írásos följegyzés nélkül, „szabadon” adta elő, szövege esszéértékű: közlésével valójában egy izgalmas Szabó Zoltán-esszé válik hozzáférhetővé.

A közlés betűhív, de néhány szöveghely kiegészítése szükséges volt. A kiegészítéseket szögletes zárójelben adom.

Szabó Zoltán

Beszámoló az emigráns magyar írók párizsi közgyűlésén

Elnézést kérek Tőletek kedves barátaim, hogy én nem szolgállok előre leírt beszámolóval. Amiről nekem szólnom kell, az aránylag rövid időt igényel. Előbb azonban szeretnék rámutatni arra, hogy épp ma van két esztendeje, hogy 1956 október 25-én a Parlament előtt az ÁVO tüzet nyitott a tüntetőkre és ennek a tűzharcnak körülbelül kétszáz halottja volt - már amennyire az értesülések pontosak. Azt kérem tőletek, hogy felállva egy perces csenddel...

(A közgyűlés résztvevői felállnak. Egypercnyi csend.)

Ez a visszaemlékezés, illetve az, hogy ilyen eseményekhez kell méltónak lennünk, érzékelteti azt, hogy az írószövetség kötelezettségei milyen súlyosak. Súlyosak azért, mert ilyen történelmi kezdetekből erednek. Erről, ezt remélem, a ma délutáni, az elvi vitában lesz szó. Nem az én feladatom, hogy erről most szóljak. Az én feladatom, most, azt hiszem - ahogy az Elnök ezt kijelölte - csak annyi, hogy arról a hat hónapról, amíg az ügyvezetést az ő kérésére láttam el, száraz és faktuális beszámolót adjak. Először talán azt kell megmondanom, hogy miért vállaltam - átmenetileg - ezt a munkakört. Nem azért tettem, mert adminisztratív ügyek intézésére különös hajlandóságot érzek. Hanem azért, mert Ignotus Pál ismételten, nagyon nyomatékosan és nagyon barátilag kért rá meg, azért, mert akkor az írószövetségnek tagsága még nem volt, azokat leszámítva, akik annak idején az alapító közgyűlésen megjelentek. Ezért első feladatom a tagság toborzása volt: engedjétek meg azonban, hogy erre később térjek ki. A másik feladatom az írószövetség központjának irányítása volt, amíg az elnök távol van és ő ennek a félévnek a javát külföldön töltötte. Az elnöki beszámolójában már utalt az üldözött vagy bebörtönzött magyar írók sorsának enyhítésére indított akciókra. Ezek közül egy hárult teljesen az én személyemre. A Gáli-Obersovszky-akciót értem. Ezt talán érdemes visszaidéznünk. Nem azért, mert a múlt eredményeinek ismertetése a cél, vagy a mulasztások emlegetése, hanem azért, hogy lássuk az akkori lehetőségeket, a forradalmat követő első esztendő lehetőségeit. Ezért utalok arra, hogy a Gáli-Obersovszky-akció volt az egyetlen példa az emigrációk történetében, hogy olyasvalami, ami kívülről kezdeményeződött, olyasvalamit, ami Magyarországon folyamatban volt, meg tudott akadályozni, illetve meg tudott változtatni. Idézzük fel a dátumokat: [1957] június 20-án Pesten Gáli és Obersovszky börtönítéletét halálos ítéletre súlyosbították! A központnak akkor egy kötelessége volt: azonnal megmozdítani és koordinálni azokat az erőket, amelyek nem a mi érdekünkben, hanem az igaz ügy érdekében működésbe léphetnek. Ez június 20-án még este megtörtént. Azzal, hogy a szövetség segélykérő nyilatkozatot adott ki. Az eredmények közismertek. Nem közismert, hogy táviratot küldtünk az írószövetség központjából még Mao-Ce-Tung-nak és Gomulkának is. Az akció maga hármas volt. Az egyik részleget az oxfordi diákok kezdték a központtól függetlenül, de nem összehangolás nélkül. Nekik köszönhető, hogy az oxfordi tudósok nagyrésze felszólalt. A másik akciót, a leghatásosabbat, mint már ezt Ignotus Pál említette, Fejtő Ferenc és Gara László kezdeményezte - itt Párisban. Velük annak idején állandó telefon-összeköttetésben voltam. Az eredmény az volt, hogy - a cikkeket és a sajtóvisszhangot nem számítom - Nehruhoz, Titohoz is mentek táviratok, Jules Romain, Duhamel, André Breton, Thierry Mauldier, Denis de Rougemont, Albert Camus, sőt Picasso is, s Éluard özvegye is nyilatkozott.

Ezen felül, Francois Mauriac, Jean Paul Sartre, Vercors és Claude Roy külön távirattal lépett közbe Gáli és Obersovszky életéért.

Hogy a Trinity Kollégium elnökének a kezdeményezésére Oxfordból ki mindenki írt alá nyilatkozatot, azt talán nem sorolom fel, Julian Huxley, Priestley, Spender és Veronica Wedgwood, Londonból szólaltak fel az elítéltekért. A budapesti hatóságok - talán azért, mert látták, hogy tetteikre külföldön szellemi tényezők figyelnek fel, az ítéletet, a halálos ítéletet fogságra, börtönbüntetésre enyhítették. A másik ilyen akció, az elnök által már említett Déry-ítélettel volt kapcsolatos, illetve annak az előjeleihez kapcsolódott. Mivel ekkor én is távol voltam, Cs. Szabó Lászlót kértem meg, hogy az ügyvezetést vegye át; így a Déry-akció megindítása, igen hatásos elindítása az ő érdeme volt. Mind a két cselekedet, azt hiszem, olyan volt, amire az írószövetség büszke lehet.

Ebben az esztendőben, amikor az ügyvezetés az elnökre hárult, ilyen akciókra már nem volt lehetőség. Sajnálatos, hogy Bibó István ügyében, holott a forradalom gondolkodó emberfői közül föltétlenül az övé az első hely - a növekedő közöny következtében - az előbbiekhöz hasonló akció nem fejlődött ki.

Az én munkám volt, ezt Ignotus [Pál] ugyancsak említette, a tavaly november 4-én megtartott gyűlés rendezése is. A gyűlés tervét Norman Mackenzie vetette fel, Ignotus Pál lakásán, ő ajánlotta, hogy a két legbaloldalibb angol lap, a New Statesman és a Tribune az írószövetséggel együtt rendezzen emlékező ülést. Genfből visszatérve a programot ketten készítettük el... s ezzel a rendezvényt kapcsolatban egy taktikai kérdésre szeretnék kitérni. Hangsúlyozom a taktikai jelleget, mert vannak akik a taktikai kérdések és a világnézeti kérdések közötti különbséget nem mindig látják tisztán. A New Statesman ajánlata azért volt, az én véleményem szerint különösen kedvező az írószövetség számára, minden baloldali ajánlat azért kedvező az írószövetség számára, mert Magyarországon leginkább a baloldali állásfoglalás hat a magyar ügyekkel kapcsolatban. Ezért volt hasznos az Angliában szokásos konzervatív-munkáspárti-liberális gyűlés mellett ez a második, baloldalibb gyűlés, amely amennyire én meg tudom ítélni, jól sikerült.

A lényeg az, hogy a szövetségi akciók közül ez volt az egyetlen, amelyikre Magyarországról visszhang támadt. A gyűlés ugyanis alkalmat adott Bertrand Russell-nek és Albert Camus-nak arra, hogy táviratban fejezzék ki együttérzésüket. Nemcsak rokonszenv-nyilvánítás volt ez. Az Élet és Irodalom távirataikkal két hét múlva vezércikkben foglalkozott, azt állította, hogy a magyar irodalom „renegátjai” Nobel-díjasokat vezetnek félre. Russell és Camus állásfoglalását naivul, a mi kapcsolatainknak tulajdonították. Ez természetesen így nem igaz. Mind Bertrand Russell, mind Albert Camus a jó ügy mellé állt ki. Ám a vezércikk rámutatott arra, hogy minek van hatása és mi érinti őket érzékenyen. A vezércikken kívül egyéb információink is vannak arról, hogy ez a két távirat azoknak fáj leginkább, akik Magyarországon ma az irodalom ügyeinek kezelésére vállalkoznak.

A tagsággal kapcsolatban Ignotus Pál nagyjából elmondotta, hogy hány tag van és miként kértük fel őket. Ehhez hozzáteszem, hogy írókon kívül a magyar szellemi élet más külföldi képviselőit is felkértem az írószövetségbe. Példának említem legjobb külföldön élő muzsikuskunkat, Veress Sándort, aki megtisztelt bennünket azzal is, hogy ide is eljött. Felkértem Tolnay Károlyt, a Princetoni Egyetem professzorát. Azt tapasztaltam, hogy minél jobban elhelyezkedett valaki a külföldi tudományos vagy művészeti életben, annál szívesebben vállalja az írószövetség tagságát.

Kevéssel azután, hogy Ignotus Pál visszajött Tokióból, én az ügyvezetésről lemondottam, két okból.

Az egyik ok az volt, hogy én kezdettől fogva úgy képzeltem, hogy csakis a beindítás lehet az én feladatomban. A továbbvitel és a végrehajtás olyasvalakinek a feladata, aki az új emigrációból való és nálam fiatalabb.

A másik ok az volt, hogy ebben a pillanatban engem már majdnem kizárólag az a kérdés érdekelt, hogy lehet-e az írószövetséggel a külföldi magyar írók publikációs lehetőségeit szaporítani. Illetve: ez a fogalmazás nem pontos. Én ugyanis - és ez egyéni vélemény, az írószövetség lapjánál is, egyéb esetleges publikációimnál is nem a pusztán publikációt tartom lényegesnek. A kérdés magva, hogy ezeknek az írásoknak az együtteséből kialakul-e olyan magyar műhely, amelyik részben a forradalom eszméit, részben a haladó magyar irodalom hagyományait dolgozza ki, illetve folytatja. Ez a szempont vezetett, amikor úgy éreztem, hogy a meglévő I. U. [Irodalmi Újság] mellé és az

akkor meglévő Látóhatár mellé szükség volna könyvkiadásra is. A programját, azt hiszem, mindannyian láttátok, már azt a programot, amit én kiadtam. A programban az vezetett, hogy a könyvkiadásban előirányzott műveknek legfeljebb a fele legyen olyan, amely pusztán irodalom, a második fele olyan legyen, ami az antológiának egy fajtája és jelentkezésre ad módot azoknak, akik fiatalabbak. Ezért vettem előirányzásba két antológiát. Az előirányzott politikai esszé-kötetek a forradalom eszméit tisztázták volna. Az elképzelésem az volt-s erről az elnök engedelmével részletesebben kell beszámolnom -, hogy ezt a feladatot a könyvkiadásért részben a magunk erejéből lássuk el. Emigráns testületek általában arról híresek, hogy mihelyt valami ötletük támad, anyagi fedezetet valahol másutt keresnek. Hogy ez esetben ne csak ez történjék: én csupán hitelkeretért és honoráriumkeretért folyamodtam, tisztázva azt, hogy az én munkám ebben az ügyben önkéntes és díjazatlan kell hogy maradjon. Tettem ezt azért, mert akkor, 1957 októberében, még lehetségesnek láttam azt, hogy pusztán nyomdahitellel, pusztán azzal, hogy minden könyvre honorárium biztosítatik, föl lehet építeni egy olyan Szépművés Céh-szerű kiadóvállalatot, amelyik megáll a maga lábán. Akkorra már kiépült az Irodalmi U. [Írás] és az írószövetség apparátusa és én természetesen tartottam azt, hogy ez az apparátus ezt a túlmunkát elvállalja majd. Ez az elképzelésem bizonyult irreálisnak később. A várható érdeklődés megítélésében azonban nem tévedtem. A londoni vezetőség tagjai ebben pesszimistábbak voltak. Azt hitték, hogy nagyon kevés jelentkezés fog beérkezni. Ezzel szemben körülbelül 650, illetve 700 potenciális előfizető jelentkezett, ami természetesen nem jelentette volna azt, hogy mindezek mindnyájan ki is tudják fizetni az évi 8 könyv teljes előfizetési díját. Ezen az alapon, erre a közönségszervezésre alapozva szerettem volna a könyvkiadást tető alá hozni. Hogy ez miért nem sikerült, annak olyan okai vannak, amit, én azt hiszem, nem érdemes itt elhallgatni, ezt nem is szabad itt elhallgatni. Londonban elkezdődött az erők szétforgácsolódása.

Míg én ezzel a szükségszerűen lassú közönségkereső munkával voltam elfoglalva, az I. U. [Irodalmi Újság] lapkiadó hivatali alkalmazottja, könyvkiadó magáncéget alapított az Irodalmi Újság portáján, ez kétségessé tette, hogy az I. U. [Irodalmi Újság] terjesztői apparátusa az altruista szövetkezet ügyének kezelésére felhasználható lesz-e.

A következő lehetőség az volt, hogy az adminisztratív munkát az írószövetség nagyon szerény, két személyből álló apparátusa vállalja el. Olyasmire gondolok, mint 650, esetleg részletekben fizető, előfizető megrendeléseinek reguláris könyvelése. Azt hiszem, egyiktok sem várja el tőlem, hogy ilyesmire én vállalkozzam. Kérésemre, hogy ez a munka a szövetség irodáját terhelje, a nálam realisabb elnök negatív választ adott, ennek az évnek a februárjában. Kilátásba helyezte ugyan, hogy mindent megtesz, hogy a szövetség ezt a munkát ellássa, de elkötelezni magát nem tudta. E kedvezőtlen fejlemények után a Congress for Cultural Freedom-nak olyan költségvetést kellett benyújtanom, amely messze túlhaladta az én eredeti költségvetésemet, mert új adminisztráció fedezését kéri. Az apparátus kiesését a költségkeret emelésével kellett ellensúlyoznom: azt tennem, amit ki akartam kerülni. Ezt a költségvetést a Congress for Cultural Freedom túlzottnak találta, s elutasította. Ezért én az előkészítést befejezve, megbízásomat az elnöknek, ez év áprilisában visszaadtam. Így állt a könyvkiadás ügye annak idején. Mais így áll. Az ügyszó csak azt szeretném hozzátenni, hogy az írószövetség létének mélyebb értelmét én továbbra is abban látom, hogy magyarul külföldi irodalmat teremt. Erre az én meggyőződésem szerint több fórumra van szükség, mint az Irodalmi Újság. Ez a lap a maga 8 rotációs oldalán sem elbeszélésnek, sem nagyobb esszének helyet nem adhat. Én a vezetőségben mindenkor azt a szempontot hangsúlyoztam, hogy az írószövetség a publikációs lehetőségek olyan skáláját teremtsen meg, amely fejlődést, lehetőséget ad mindazoknak, akik külföldön magyarul írnak, minden műfajban. A jelenlegi orgánumokkal a skála nem teljes. Van Irodalmi Újság, vannak nem fizető folyóiratok, de nincs irodalmi könyvkiadás. Holott magyarországi íróársaink felé, illetve azok legjava felé - és azt hiszem, csak ez az érdekes - ez bizonyítaná azt, hogy idekinn csakugyan történik valami. Ezért én azt ajánlanám, hogy ezt a kérdést, mármint az irodalomfejlesztés kérdését publikációs lehetőségek szaporítása útján, ti, akik itt közgyűlésre gyűltetek össze, vizsgáljátok meg tüzetesen, akkor, amikor az ügyrend módot ad erre.

A harmadik téma, és ez az utolsó, amiről azt hiszem, szólanom kell: a vezetőség kérdése. Itt

Ignotus Pál, igen pontosan elmondotta, hogy a vezetőség tulajdonképpen ügyvezetésből állott. Ezt egy ideig én láttam el, nagyon rövid ideig Vámos Imre, de a múlt év decembere óta maga az elnök végezte. Ez rá nyilvánvalóan sok terhet rótt. Azt hiszem, hogy tudomásul kell vennetek közgyűlés mivoltotokban, hogy olyanféle [néhány?] tagú vezetőség, amilyen az alakuló gyűlésen létesült, a valóságos munka elvégzésére nem képes. Valaki mindig távol volt, és vezetőségi ülés múlt év decemberének 20-ik napja óta egyetlen egy volt. Ez is csak azért, mert az I. U.

[=Irodalmi Újság] léte vagy nem léte forgott kockán. A választott vezetőség tulajdonképpen csak a múlt év decemberéig működött, és Cs. Szabó László, Faludy György és Pálóczi Horváth [György] londoni vezetőségi tagok, akár magam, csak a múlt év decemberéig vettek részt az irányításban. Azóta elnöki ügyvezetés volt. Az az együttes, amelyiknek mindent meg kellett volna vitatnia és el kellett volna döntenie: gyakorlatilag nem volt együtt. Ezért úgy vélem, hogy akkor, amikor itt az írószövetség új konstrukcióját fogjátok meghatározni-célszerű meggondolnotok.

Zárószó gyanánt még csak azt említem, hogy az írószövetségben kezdettől fogva két felfogás küzdött, és a két felfogás küzdelmét kívülálló két-három csoport küzdelmének fogták fel, helytelenül. A tagok egy része, az írószövetséget a történetesen külföldre került írók érdekképviselőnek, szakszervezeti jellegű érdekképviselőnek vélte, amelynek az a kötelessége, hogy gondoskodik egyes tagjairól, s azokról, akik nehézségekkel küzdenek. A másik elképzelés az írószövetségtől valóságos alkotó munkának, írói alkotómunkának elősegítését várta. Megvallom, hogy én egészen a második szempont elsősége mellett vagyok. Nem a karitatív menekültügyi szempontok elsősége mellett, hanem a munka és teljesítmény szempontjai elsősége mellett. Ha az írószövetség egy-egy tehetséges tagja szükségét lát, akkor hacsak lehet, nem segítésére, hanem munkáltatására és munkájának honorálására kellene módot találni. Olyan megoldást kell keresni, amely tehetségének továbbfejlesztését és az írószövetség feladatait egyaránt szolgálja. Az ellenszolgáltatás nélküli segélyezést vagy éppen az azon a címen történő támogatást, hogy valaki az, aki, kétes értékűnek tartom. Ezt a szempontomat kevesen osztják, a sürgősségre vetik a hangsúlyt, nem a pontosságra és tartósságra. Ezért a magam szempontját nem is sikerült érvényesítenem, és hangoztatása miatt sokan ellenfelüknek néztek. Az illetékes nyugati tényezők, a magyar forradalomnak 150 000 menekültje lévén, maguk sem intézmények és fejlődésképes kezdemények felállításában gondolkodtak elsősorban, hanem a legsürgősebb személyi problémák könnyítésére törekedtek. Érthetően azoknak, akik segélyért folyamodtak - kérését persze továbbítottam, mert a segélyügyekben csakúgy, mint az anyagi ügyekben, fizetésügyekben az elnök intézkedett; ezekre az ügyvezetésem nem terjedt ki.

Ami a jövő teendőit illeti, nekem az a lelkiismereti meggyőződés, hogy olyan írószövetségre van szükség, amely érdekképviselő is, de a külföldi szellemi erők munkáját is egyesíti: hogy ilyen szövetségre szükség van, az nem kérdéses. Hogy van-e rá lehetőség, az azon múlik, hogy ezen a délutánon kialakul-e olyan vita, amely valóságos célokat, valóságos feladatokat, valóságos elveket állít az írószövetség elé; és a jövőre olyan konstrukciót határoz meg (hogy ez milyen legyen, azt őszintén szólva nem tudom), amely ezeknek a valóságos céloknak, valóságos feladatoknak, vagyis külföldi irodalomalkotásnak és szellemi életnek is előmozdítója lehet.

Sárközi Mátyás

A diaszpóra és a mai Magyarország

Ösztöneink kutatói szerint az éhség kielégítésének sürgető vágya és a fajfenntartó szexuális kívánczóság után harmadikként a valahová tartozás igénye a legerősebb. Tartozni lehet a háztárshoz, a családhoz, tágabb értelemben pedig a törzshöz és ezzel kezdődőleg egy meghatározott kultúrához. Az ember sokra képes, kultúraváltásra, többszintű asszimilációra is. (Elgondolkodtató a szociológiai jelenség, hogy szovjet gulágra ítélt magyarok, a táborból falusi

munkára kiadva, százával maradtak Szibériában, orosz asszonnyal, gyermekekkel élnek ott, és csak néha jut eszükbe, honnét vetette őket ilyen messze a sors. Miként az is figyelemre méltó, ahogyan egy-egy rendkívüli intelligenciájú, nagy társadalmi érzékenységű tudós, például a kémiáról szociológiára váltó Polányi Mihály, vagy a társadalmi problémákról tanulmányokat író, Nobel-díjas elektrofizikus, Gábor Dénes, bennfentesként és indulattal vitázott befogadó nemzete, Anglia aktuális szocio-politikai kérdéseiről. Mintegy igényelte, hogy társadalomformáló szerepet játsszon új hazájában. Esetük a többszörös asszimiláció képességét bizonyítja.)

A világban szétszóródott magyar diaszpóra amorf. A klasszikus emigránst nem gazdasági vagy szakmai indítékok vetették ki a világba, hanem az üldöztetés vagy az elszenvedett méltánytalanságok. Ez szélsőséges esetben szinte teljesen, s elég jelentős százalékban, bizonyos mértékig immunizálhatja az emigránst a visszavágyakozás ellen. Ám a nagy többségben él a nosztalgiával táplált odatartozás érzete. Összetevője e kapcsolatnak a kifejező magyar nyelv, a köznapi és a magas kultúra, vagy éppen az akár egyfajta nacionalizmusként is felfogható „csapatszellem”.

A kommunizmusnak nevezett diktatúra fokozatos fellazulása, majd váratlan összeomlása változást hozott a diaszpóra életében is. Tulajdonképpen ez volt a nagy történelmi pillanat, amire vártunk, amelynek megélésében az idősebbek már alig reménykedtek. Mégsem természetes következménye a változásnak, hogy az emigráció visszaözlönjön a hazába. Csupán elszánt néhány hazatelepüléséről, nyugdíjasok anyagilag kedvező visszailleszkedési kísérletéről, veterán politikusok, üldözöttek - nem mindig zökkenőmentes - hazatéréséről, nyugati technikákkal felvértezett üzlet- és szakemberek pénzfialó hazai próbálkozásairól van szó.

A tömeges visszaözlés legjelentősebb gátja az emigrálás óta eltelt túl hosszú nyúlt idő. Évtizedekre kiterjedő külföldi élete alatt a diaszpórának boldogulnia kellett, és zömében boldogult is, egy sokat kínáló, gazdagabb, nyugodtabb társadalomban. Így tehát a felépített egzisztencia köti az emigránst a befogadó országhoz, valamint leszármazottai, akik minden esetleges szülői igyekezet ellenére, már inkább külföldiek, mint magyarok. A másodgenerációs magyar származásúak ugyanakkor betölthetnek fontos híd-szerepet Magyarország nyugati visszailleszkedésének sokrétű folyamatában.

Az emigránsnak Nyugaton leginkább a történelmi grandiozitással hömpölygő társadalmi folyamatosság imponál, bizonyos fokig még a zökkenőt szenvedett Németországban is. Az a társadalom, ahol az apák által gyűjtött vagyon tovább száll a gyermekekre, szerzett és kapott pozíciókat nem kell szégyellni, ahol intézmények tradíciói sohasem szakadtak meg, ahol érdemes közéleti, politikai pályafutások fél évszázadra nyúlnak vissza, s ahol (megint csak kivéve a nácizmus hiátusába zuhant németiséget) maga a nép általában jól reagált a történelmi kihívásokra. Ezt találja vonzónak Nyugaton a magyar emigráns, ehhez szeretne asszimilálni, a középosztály jó értelemben vett úri etikát és polgári folyamatosságot igénylő igyekezetével. Éppen ennek a hiányától tart, ha a hazai stabilitást fenyegető veszélyekre gondol.

Emlékszem egy londoni délutánra, amikor - nem sokkal politikai indokú, végső összekülönbözésünk előtt - sűrű nyugati útjai egyikén Boldizsár Iván nálunk kávézott és beszélgetés közben meggyőződéssel mondta: „Ti ne haragudjatok ránk, hogy otthon maradtunk. Mi sem ítélnék el benneteket, amiért elmentetek”. Hosszan kellett bizonygatnom, hogy nekünk eszünkbe sem jut bárkire haragudni, amiért nem emigrált, ám nem feltételeztem volna, hogy távozásunk bárkiből neheztelést válthat ki. Az otthonmaradókat tökéletesen meg tudtam érteni: az egész ország nem disszidálhat. Megtehették ezt azok, akikre üldöztetés várt, de azok is, akik úgy érezték súlyos megpróbáltatásaik után, hogy életük hátralévő részét a nyugati demokráciák nyugalomban akarják leélni. A fiatalok közül pedig kezdetben legtöbbször tanulmányútnak tekintették az eljövotelt, abban reménykedtek, hogy egyszer majd visszatérnek, képzettségüket és politikai tisztességüket otthon kamatoztathatják. (Egyelőre ebből sem valósult meg sok. A mesterséget, szakmát tanultak zöme nem cseréli fel kinti egzisztenciáját hazaira, a politikai feladatra készültekről pedig az a vélemény, hogy aki csak kívülről figyelte a magyar társadalom nehéz éveit, az ne avatkozzék otthon országos dolgokba.)

A rendszerváltás első, euforikus szakaszában minden apró részlet izgalmasnak tűnt. Lényegesnek

láttuk, hogy az új erő ne lépjen kompromisszumra a régivel, és ez Magyarországon szerencsére így is történt. Azt is fontosnak tartottuk, hogy a korábbi bátor ellenzékiesség elnyerje méltó jutalmát, elégtételt kapjon a szakértelem és helyének illő hangot a középosztály. Nem minden várakozásunk teljesedett be. Legkevésbé azzal számoltunk, hogy ennyire megmutatkozik a letűnt keményebb és puhább diktatúrák rontó hatása a magyar gondolkodásban: az emberek ennyire túlérzékeny, ingerlékeny, gyanakvó, sok esetben fondorkodóvá válnak. Az első szabadon választott kormánytól nem vártunk csodát és nem becsljük le eredményeit. Viszont néhány kontraszelekciója és a kompromittált szélsőjobboldal számos személyiségének feljátszása megdöbbenést kelt.

A Magyar Út ideológiájára a diaszpórában is háromféle a reagálás, csak éppen a hazaitól eltérő következményekkel. A szélsőjobb örömmel fedez fel ebben az ideológiában nemzetiszocialista elemeket, az életre szóló megrázkódtatáson átment zsidóság jelentős arányú emigráns rétegében a kirekesztő teóriák érthetően riasztó reminiszenciákat keltenek, amely visszakoaszt okoz üzleti ügyekben, idegenforgalomban és az új rend megítélésében. A harmadik réteg nem érez komoly veszélyt, de meglepődve tapasztalja, hogy lehet ereje és szava azoknak a Magyar Úthoz csapódó elemeknek, amelyek társadalmi frusztrációból eredően hajlamosak kártékony szélsőséges áramlatok pártolására.

Az összkép tehát vegyes. Az eufóriát bizonyos fokú elkedvetlenedés, lendületvesztés követte, amit fokoz a hazalátogatók, a hazával érintkezők tapasztalata a kiskeresetűek nyomorúságáról. Mintha a diaszpóra is az 1994-es választás, a következő csapat befutása felé nézne.

Új helyzetében az emigráció újból számot vetett önmagával. Immár mindenki tisztázta, kielégül-e amerikaiságában, európaiságában, világpolgárságában és milyen mértékben kívánja ezt vegyíteni, erősen vagy gyengén, magyar közösségi odatartozásának az érzetével. Az aktív emigráció feladata a rendszerváltásig lobbizás, tüntetés, cikkezés volt a magyar szabadság érdekében, valamint a történelmi igazság felderítése. Ezenkívül a magyar kultúra propagálása, politikai okokból mellőzött vagy üldözött személyek, továbbá a határ menti magyar kisebbségek támogatása. Jelenleg mintha bizonytalanság lenne tapasztalható a feladatok felől. Az ország fokozatosan beilleszkedik az európai szabad, demokratikus nemzetek közösségébe, bizakodhatunk benne, hogy idővel gazdasági nehézségei is rendeződnek. Állandó, aktív, propagandisztikus segítségre tehát lényegesen kisebb mértékben szorul a külföldi magyarság részéről. A fejlett ipari hatalmak intézményes segítségnyújtása óriási méretű, soha ennyi utazó-ösztöndíj, tudós-, diák- és szakembercsere nem volt, alapítványi segélyekről, más támogatási formákról nem is beszélve. Ugyanakkor a Nyugaton élő magyarság az általános gazdasági recesszió miatt nehezebb anyagi helyzetbe került, sűrűsödő hazai látogatásainak az útiköltségét is óvatosan számolgatja.

Fontos azonban, hogy szakmai téren a diaszpóra a kivívott pozícióit, jó összeköttetéseit rendszeresen gyümölcsoztassa a hazai szakemberek érdekében, meghívásokkal, tudásátadással, szakirodalom megküldésével. Fontos, hogy a magyar kultúrának továbbra is propagátorai legyünk és nagyon fontos, hogy idősödőben elgondolkodjunk azon, mit hagyhatunk végrendeletileg életcélunkkal egybevágó hazai alapítványokra, vagy tárgyi hagyatékunkból hazai közgyűjteményekre. A demográfiailag fogyatkozó magyarság kétségtelenül nyerne munkaerejük teljében lévő, gyermekes emigránsok teljes visszaköltözésével, még akkor is, ha az országban munkanélküliség van. Ez az említett okok és talán valamiféle magyar balsors-fóbia látens hatása miatt is, egyelőre nem várható, inkább csak nyugdíjasok hazaáramlása. De a diaszpóra - így sem lebecsülendő fontosságú. Komoly erő a magyar megújulás szempontjából, tehát csendes többségének a megnyerésén, már létező jóindulatának a megtartásán a magyar kormánynak dolgoznia kell, elsősorban szélsőségektől mentes, meggyőző politizálással.

Kőbányai János

A hiány helye¹

Ring a gyümölcs, lehull, ha megérik;
elnyugtat majd a mély, emlékekkel teli föld.
De haragod füstje még szálljon az égig,
s az égre írj, ha minden összetört!

Radnóti Miklós: Negyedik ecloga

A varsói gettólázadás évfordulója a történelem olyan csomó (köldök) pontját idézi, amely egyszerre határol be múltat és jövőt. Egyszerre dereng át és határoz meg létezőt és álmot, azaz: az emlékekben létezőt. Hiánykráterének teremtő kietlenségéből, ami érthető és egyre inkább felfogható, az ma kontinensek különböző pontjain fáj, osztódik szét és vissza az egyetemes kultúrába. S az, ami még - vagy soha - nem épült be, nem dolgozódott fel, az pedig fönt marad, ahová akkor (idén éppen ötven éve) szállt és íródott föl: a fölfoghatatlanság valóságába.

A zsidóság azért az egyetlen ma is népként élő ókori nép, mert szenvedéseit és kudarcait: alkotó vereségeit mindannyiszor az oka nélküli - vagy nagyon is oksági: az isteni észjárású - túlélés: a népként való túlélés szolgálatába állította. A varsói gettóban az ősi imakendő színeiből és szállaiból kibontott zászlót, fél évtized múltán már a szabad és független ő-s-új ország sivatagi szellője lobogtatta. A varsói utcákon és bunkerekben, látszólag oly céltalanul, vagy csak a halál méltóságáért kifolyt vér, mögöttes - tehát igazi - tartalmában megteremtette azt a magatartást, amely a régi és új makkabeusok ügyét ismét történelmi láncba kapcsolta, s a kétezer éves szétszórás után visszavezetett a próféták jósolta-akarta időköz: amikor Izrael istene „... zászlót emel a nemzeteknek, és összegyűjti Izrael elszéledtjeit és Jehuda elszórtjait egybegyűjti a földnek négy széléről”. (Jesája, 11 rész, 12 vers.) A Bar-Kochba lázadás folytatása-harcok kezdetének-1943. április 18-ának - a dátuma pedig mementóként szakralizálódott: Jom HáSoáként (a Holocaust napjaként), amikor a pálmafák alatt, túl a Földközi-tengeren fölsírnak az amúgy a „hétköznapi háborúban” is használatos szirénák, hogy a zsidó nép több ezer éves történelme legkegyetlenebb üldöztetésére és megtizedelésére emlékezzenek, amelynek az általunk belakott század és földrész volt a színtere. Itthon, Európában, amelyet „közép”, „kelet”, vagy „kelet-közép” jelzővel is pontosítunk, a tövig lerombolt városrész - a XX. század Massadája - és elpusztított népe sírján sem virtuális, sem fizikai értelemben, nem nőtt új virág. Világ. Ami ott, és csak onnét gyökeredzett: az véglegesen kipusztult Varsóból. Lengyelországból. Európából. S bizonyos értelemben magáról a Földről is. Hiszen az onnan mintázott életforma csupán mutató(fölös) példány-közösség-skanzenekben maradt fönt, más, a másságra most érzékenyebb földrészekben - mint a távoli sorsrokonoké; az indiánoké. A felfoghatatlannak-a mindennapi életnek-egy felfogása: (ami életmódban, filozófiában, népi és magas művészetekben: azaz egy teljes és szerves kultúrában testesült meg) végképp kipusztult, mint a kedves dinoszauruszok a számukra már követhetetlen évszakváltozásban. Egy világocska, abból a rengeteg világocskából, amely az egészet alkotja. Csupán bánatos szemű emléke rekonstruálható leírásokból, az irodalomból, fényképekből. Kövei még annyira sem anyagszerűsíthetőek, mint az évezredekkel előbb itt virágzott kultúrák kiásott vagy kiásható nyomai. S mégis: déja vu-emléke a

¹ Elhangzott a Budapesti Lengyel Kulturális Központ és a Múlt és Jövő folyóirat közös rendezvényén 1993. április 15-én a Varsói Gettó egykori életét bemutató emlékkiállítás megnyitóján.

meg és mégsem élt életekből magával ragadja azt is, akit megfosztott a történelem, hogy közvetlenül érintkezessék saját gyökereivel, vagy a gyökerei természetes közegével. Az egykori varsói gettó üszkös, hült helye: a hiány árvaságtudatát marja belénk. A hiány helye.

Miközben jelenünket derekasan pusztítgatjuk a ránk dermedő Új jégkorszak apokalipszisában; egyre inkább fáj a jóvátehetetlenül magunkból kitépett, jövőnket elvékonyító múlt. Az élő és szerves televényükből kitépett zsidók maradékainak így, s a szép, szomorú virágját magából kivető televény-világnak meg minden bizonytalansággal amúgy.

Mócsi Ferenc

Hálát adok

hálát adok a reggelnek még ha
nem is mindig nyugtató
az ember nincs tisztában sorsával
jelenével lehetőségeivel

a Gondviselő mindent eltervezett
csak nem gondolt arra hogy
dicsérni több nyelven is lehet
rombolni lélektelenül

mit ér a magyar
ha nem képes saját értékeit sem felmérni
milliónyi sóhaj közös ég alatt
még egy pár év és csak feltérképezzük egymást
van aki belehal a változásokba
van aki feltámad és agresszíven fizet
vissza környezetének

az Úr bizony nem egyformán osztogat
becsület erény hatalom...

Szabó Ferenc

Két alföldi szlovák mezőváros (Békéscsaba, Szarvas) történetének fő jellemzői a XIX. század második felében

Az északi megyékből levándorolt, s csaknem teljes egészében szlovák jobbágyokkal 1718-ban újraterlept Békéscsabának és az 1722-ben ismét benépesülő Szarvasnak a XX. század kezdetéig terjedő történetéből számos meghatározó mozzanat közismert. Ezek felidézése helyett most az újraterleptetés utáni életük közel két évszázados történetének csak a magyarországi városfejlődés szempontjából értékelhető néhány jellemző folyamatát, tényét vesszük számba. Ezek közül is a tökéletes fejlődés nekilendülését hozó öt-hat évtizedet ragadjuk ki, amelyekben lényegileg napjainkig

terjedően állandósult a két városnak a településhálózatban betöltött szerepe. A tradíciókból és az új gazdasági, társadalmi, kulturális, településszerkezeti és más elemekből szövődve kiformalódott Békéscsaba és Szarvas „egyénisége. Mint látni fogjuk, a két mezőváros története számos hasonlóságot, sőt azonosságot mutat, de nem volt kevés és nem volt másodlagos az eltérés sem.

Békéscsaba és Szarvas története alapján véve az Alföld török uralom alól felszabadult területeinek a tipikus fejlődési menetét tükrözi. Ennek legjobban szembevetendő és egyben a legfontosabb, de még nagyon sok kutatást igénylő kérdéscsomója az 1820-as évekig tartó, de még az 1850-es években is érdemi hullámokat keltő, tömeges népességbevándorlás, s azzal együtt a tájunkra érkezők gazdasági-társadalmi beilleszkedésének folyamata, nem feledkezve meg a továbbköltözőkről, s azok fennmaradó kapcsolatairól sem. Csak a kérdéskör jelentőségének érzékeltetésére rögzítjük itt az összemérésre ismert hibáik mellett is alkalmas adatok (Békés megye 1725. évi összeírása, a II. József idején készült népszámlálás és az 1850/51. évi népszámlálás) alapján a Csabára és Szarvasra irányuló migráció példátlan arányait is bizonyító számokat:

Város	A lakosság száma			A lakosságszám növekedése		
	1725 ¹	1786	1851	1735-1786 között	1756-1851 között	1725-1851 között
Békéscsaba	500	9680	23 400	19,3-szeres	2,41-szeres	46,8-szeres
Szarvas	220	7304	17 530	33,2-szeres	2,40-szeres	79,7-szeres

A betelepülés és az elvándorlás hol egy időben, hol pedig külön-külön jelentkező hullámainak az egyes korszakokra átlagosnak elfogadott természetes szaporodási arányokkal együttesen mérlegelhető szerepe az 1850-es évektől kiegyenlítettebbé vált. 1853-ban a Sáros megyéből Békéscsaba, Szarvas, Tótkomlós, Battonya, Nagylak vidékére vándorolt, s itt nehezen bár, de otthonra és megélhetésre talált kb. négy-ötezer főnyi szlovák szegénység, a Békéscsabán átfutó vasúti fővonal 1858. évi megnyitását követően pedig az iparos, kereskedő és közszolgálatban dolgozó rétegek bővülése révén folytatódott a Békéscsabára irányuló népességmozgás. A lakosságszám emelkedése mindkét városban eléggé egyenletes volt: Békéscsaba 1880-ban 32 616, 1900-ban 37 547 főnyi, Szarvas pedig 1880-ban 22 504, 1900-ban 25 773 főnyi népességgel rendelkezett. (1851-hez képest Csaba lakosságának száma 1880-ig 39,4%-kal, 1900-ig 60,5%-kal növekedett, Szarvasé ugyanakkor 28,4, illetve 47%-kal.) Amíg Békéscsaba 1870-től emelkedő jelentőségű vasúti csomópont lett, s mint regionális forgalmi központ Arad, Nagyvárad és Szeged nyomában haladt, addig Szarvas csak 1880-ban kapott egy vasúti szárnyvonalat. Ezt 1893-ban tovább építették ugyan, de a vasút erőteljes gazdaság- és településfejlesztő tényezőt Szarvas életében már nem képviselt.

A demográfiai mozgások egyes kérdéseinek vázolója után szükséges bemutatnunk azt, hogy a megbízhatónak tartott népszámlálási adatok fényében a XIX. század legvégéig mennyire tudta megőrizni a két mezőváros a szlovák voltát. Egyfelől a szlovák népközösséghez tartozás vállalásában, a nyelvhasználatban, másfelől a kétnyelvűség elfogadása mellett a szlovák egyházi és kulturális tradíciók fenntartásában, megújításában. Az arányok a két jól ismert alföldi településen a szlovák többség megmaradását, a szlovák tudat biztos alapjait érzékeltetik:

Város neve és az adat éve	Népességszám összesen	Szlovákok száma az	Szlovákok aránya
Békéscsaba 1851	23 400	21 022	89.8
1900	37 547	27 488	73.2
Szarvas 1851	17 530	15 970	91.1
1900	25 773	17 774	70.0

A szlovákság arányának változásában - a szlovák népesség Csabán 30,7%-os, Szarvason pedig 11,3%-os gyarapodása mellett-fél évszázad alatt a túlnyomórészt nem agrár foglalkozású lakosok bevándorlása, másfelől a munkavállalás céljából történt és a föld nélküli mezőgazdasági népességre, valamint esetenként az iparban megélhetést keresőkre kiterjedő elvándorlás következménye mutatkozott meg. Az elvándorlás általában a szlovák törzslakosságot fogyasztotta, a betelepülők pedig - akkor is, ha zsidók vagy németek voltak - a tevékenységük szempontjából többnyire

¹ Az összeírt családok száma alapján becsült adat.

kedvezőbb magyart használtak közvetítő nyelvként, s személyes érdekeik (üzletmenet, hivatali karrier, beházasodás, továbbtanulás stb.) alapján ezen a vidéken nagy készséget mutattak az elmagyarosodásra.

A magyar nyelvhasználat és a magyar kultúra elfogadása nem jelentette a tradíciók megtagadását vagy feladását, s bár hatásukat gyengítette, a származástudatot nemigen homályosította el. Békéscsaba és Szarvas esetében a népi hovatarozás és a nyelvhasználat polgári értelmezésében és gyakorlatában a maguk három-, sőt négynyelvűségével sajátos helyet foglaltak el - s elősegítették a toleráns kétnyelvűséget - a szlováklakta északi megyékből a szabadságharc után levándorló zsidó családok. (1851-ben 426, 1900-ban 1772 zsidó vallású lakosa volt Békéscsabának.) A vasúthálózat képülésével, a kereskedelem és a vásározó kisipar jelentős bővülésével a magyar nyelv használata az iskolai oktatás következtelenségei és látszatkelteése mellett is mindenhová behatolt a családon kívüli érintkezésben, lényegében közvetítő nyelvként.

A parasztság körében és az idősebb generációk tagjai között ez a folyamat az első világháború előtt és a háború alatt gyorsult föl. Ezt jelzi, hogy 1900-ban Békéscsaba lakosságának 31,6%-a, Szarvas lakóinak pedig a 25,7%-a még nem tudott magyarul, illetve csak valamennyire tudott. A katonáskodás, a vásárookra és piacokra járás, s jelentős mértékben a kölcsönös nyelvtanulásra küldött „cseregyerekek” révén tájunk férfi lakosságának jó része - anyanyelvétől függetlenül - legalább részben ismerte a környező, ill. szomszéd nagyobb települések főnyelvét. Az azonos evangélikus vallás is, az élet kívánta érintkezés is belejárt az abba, hogy a csabaiak az orosházi magyarokkal már a múlt század közepétől küldözgették egymáshoz más nyelvre, „más szóra” a gyerekeket, családi keretekben.

A tárgyalt időszakban Békéscsaba és Szarvas társadalma egyaránt az agrártermelésre épült. A nagy kiterjedésű határban folytatott tanyás gazdálkodás s maga a tanyán élő lakosság (1900-ban Csabán 29,9%, Szarvason 1920-ban 48,2% volt a „külterületen”, zömmel tanyán élő népesség aránya, azaz igen magas) a századfordulón még falusias külsejű „belterület”-tel egybeforr, ezernyi szállal összefogott egységet képviselt. A két mezőváros fejlődésének legfontosabb vonása, hogy a gazdasági és társadalmi meghatározó erejét megtestesítő parasztsága a termelésben, az érdekvédelemben egyaránt már a jobbágyfelszabadítás előtt olyan színvonalat és közösségi összefogást ért el, amellyel a nagybirtokokkal szembeni önállóságát, függetlenségét biztosíthatta. A nagy lélekszámú települések önkormányzatát közvetlenül befolyásolni képes, tökeerősebb, vállalkozó beállítottságú csabai és szarvasi telkesgazdák és honorácior támogatóik 1845-ben ún. örökváltási szerződést kötöttek földesuraikkal, hogy a jobbágyterhektől megszabaduljanak. Az 1848-as forradalom a hatalmas váltási összegek nélkül is felszabadította volna őket, a magánjogi megállapodás miatt azonban a parasztközösségek egészen az 1890-es évekig fizették a terhet. Fizették, de bírták, s az önerőből való megváltás tudata felemelte őket az érdekérvényesítés jobb felismeréséig.

A mezővárosi minőség alapvető kritériumaként a parasztbirtok, a paraszti gazdaságokban folytatott termelés a polgári viszonyok kialakulásának első szakaszától kezdve fölényben és meghatározó szerepben volt Békéscsabán és Szarvason a nagybirtokokkal szemben. A jobbágyfelszabadítás után a csabai határ 73%-a paraszti tulajdonba került, s ez az arány a század végére a város határában nem változott ugyan, de a Békéscsaba környéki települések határában megszorodtak a földvásárló csabai gazdák tanyái. Szarvason a parasztság kisebb részhez jutott, de az 1870-es évektől sorra vásárolta meg a felparcellázott uradalmi földeket saját városa határában is, meg a szomszédos községekben is. 1895-ben a szarvasi határ 64-70%-a volt már paraszti tulajdonban. Az 1884. évi országos összeírás adatai szerint Csabán a parasztbirtokok tartották a szarvasmarha-állomány 83%-át, a lovak 94%-át, a sertésállomány 90%-át. Szarvason a szarvasmarhák 52%-a, a lovak 89%-a, a sertések 75%-a volt a parasztagazdaságokban. Ezek az arányok egyfelől az árutermelést, másrészt az intenzívebb talajmunkálást jelzik.

A két mezőváros paraszti társadalmának jellemzésénél különösen figyelniünk kell a sokféle, gyakran igen mély ellentét és az egymásba fonódó törekvések érzékeltetésére. Az eltérő érdekű rétegekből álló parasztság tagoltsága már a jobbágyfelszabadítás előtt megmutatkozott. Csabán a parasztcsaládok 57%-a, Szarvason közel 63%-a föld nélkül vagy töredék-parcellával érte meg a

polgári tulajdonviszonyok életbeléptetését. Az 1900. évi adatok szerint az agrárnépesség statisztikailag „kereső”-nek tekintett részéből Csabán 65%-ot, Szarvason meg 51 %-ot jelentettek az agrárproletárok és a töredékföldes félproletárok. Az 1847. évi képlet tehát egy fél évszázad alatt sem módosult nagyobb mértékben; Csabán romlott, Szarvason javult valamit. A bérmunkából élő földtelenek nagy számából és súlyából következően mindkét városban végigkísérhető a „mezei munkások” és szegényparasztkok átmeneti szervezettségű érdekvédelmi küzdelme, elsősorban a földesgazdákkal és az azokat képviselő városi önkormányzati és közigazgatási fórumokkal szemben, nemegyszer az evangélikus egyház keretében is. E küzdelem leghosszabb és tömegeket megmozgató példája az 1860-1868 közötti békéscsabai Zsibrita-mozgalom volt. A 48-as függetlenségi párt számos helyi kötődésű és ismert képviselőjét (Boczkó Dániel, Haviár Dániel) támogatta a csabai és a szarvasi nép, a szavazati joggal nem rendelkezők is. 1891-től az agrárszocialista szervezkedések erősödtek meg a két város nincstelenjei körében. A századforduló után a Békéscsabai Népegylet, majd Áchim L. András pártja keretében kirajzolódott egy egységes demokratikus paraszti szervezet lehetősége. Sajnos, csak egy pillanatra.

A két mezőváros 1848, illetve 1867 utáni polgárosodásának fő mozzanatait keresve elsősorban az eléggé differenciált kézműipart emelhetjük ki. A szabadságharc előtt mind a céhek, mind pedig a mesterek számában Szarvas volt a jelentősebb. Békéscsabát, ahol csak 1840 óta tartottak vásárokat (Szarvason már 1723-tól megkapták a vásárjogot), Gyula és Békés céhes iparának versenye egészen a vasútmegnyitáig korlátozta. 1860-ra Csaba kézműiparosai fokozatosan megszorodtak (326 mester, míg Szarvason csak 128, pedig 1825-ben már 196 volt). A forgalmi központtá fejlődő Békéscsaba iparból élő népessége 1900-ban megközelítette a hatezer főt (5828), Szarvason ugyanakkor 3525 főt tartott el az ipar. Ekkor még Csaba is a gyáripari fejlődés kezdetén tartott, mindössze egy nagy téglagyárral dicsekedhetett. A jelentős textilipari üzemek a századforduló után települtek. A gyenge koncentrátság és az erős kézműves jelleg egyaránt kifejezésre jutott abban, hogy az 1900. évi népszámlálás Csaba lakosságának csak 15,5%-át, Szarvas népének meg a 13,6%-át sorolhatta az „ipari népesség” kategóriájába.

Békéscsaba mint forgalmi centrum erősen vonzotta a kereskedelmi (főként gabona- és állatkereskedelem) vállalkozókat és a pénzintézeteket, azok fiókjait. 1900-ban Csabán 521, Szarvason 331 kereskedelmi és hitelintézeti főfoglalkozású személy élt.

A XIX. század záró esztendejéig - amelyet követően Békéscsabán minőségi fejlődés indult el, Szarvas lemaradása viszont gazdasági vonatkozásban tovább nőtt - a két szlovák mezőváros érdemi művelődési haladásra is visszatekinthetett. A legnagyobb jelentőségű a népoktatás több évtized alatt, döntően az evangélikus egyházközségek szervezésében megvalósított kiépítését követő, széles körű írni-olvasni tudás, az analfabétizmus komoly visszaszorulása volt. Az evangélikus és a római katolikus gyülekezetek mind a két városban fenntartották a szlovák nyelvhasználatot a népiskolákban is, az egyházi szertartásokon is, gondoskodtak vallásos és világi tárgyú szlovák nyelvű kiadványokról, szervezték az ifjúság és a felnőttek önművelésének vonzó lehetőségeit, támogató kapcsolatban álltak az egyesületekkel, olvasóköroökkel. Jól képzett, számos esetben tudósi szinten álló, a közéleti és politikai szerepléstől sem tartózkodó csabai és szarvasi lelkészek és tanítók, az 1834 óta Szarvason működő evangélikus gimnázium jeles tanárai (akik 1860-tól tanítóképzést is indítottak), az 1855-ben indult és a századvégre teljes jogú békéscsabai gimnázium tanárai emelték föl a két mezővárost. Nagyon fontos volt ebben a tekintetben a „saját nevelésű”, azaz nem bevándorolt értelmiség képzése. Ez a természetes kétnyelvűségben élő értelmiség a közigazgatásban is érvényesíteni tudta a szlovák nyelvhasználatot, mint a papok, tanítók utánpótlását is. Ezen az úton szaporodtak el a kétnyelvű mérnökök, orvosok, más értelmiségiek. Szarvas kulturális tekintetben a századforduló előtt nagyobb hagyományt, a középfokú oktatásban magasabb szintet képviselt. Az 1847-1856 között Szarvason működő Réthy-nyomda nem provinciális törekvéseket tükröző, de a helyi és környékbeli szerzőket felkaroló kiadványai, később a jó vidéki színvonalú csabai és szarvasi újságok mozdították elő a két város haladását. Békéscsabán a színház felépítése (1879) és a múzeumegyesület megalakítása (1899) a nagyobb, fejlettebb városok példájának követését jelzi. Az 1880-as évekre mindkét városban kiforrálódott több hangadó és urbanizációs igényeket megfogalmazó csoport, amelyek a később megvalósított

kommunális fejlesztések (pl. villanyvilágítás, vízvezeték, csatornázás, utcák nyári locsolása, fásítás, parképítés stb.) szükségességét beleplántálták a lakosság polgári életmódot folytató vagy arra vágyó rétegeibe.

Vázlatos áttekintésünket a két város haladását visszafogó önkormányzati és közigazgatási viszonyok említésével zárjuk. Szarvas 1723-tól, Békéscsaba 1840-től viselte a mezővárosi címet, s élhetett a mezővárosi jogállás két előnyével: vásárokat tarthatott és a községeknél valamivel szélesebb önkormányzati lehetőségekhez jutott. A mezővárosi jogállásnak a települések egyes lakói számára külön haszna nem volt, a „haszon” a helyi tudat szférájában mutatkozhatott volna meg. A városi cím iránti igény Békés megyében nem volt olyan erős és magától értetődő, mint a Felvidéken vagy a Kunságban, a Hajdúságban és másutt. Ennek „köszönhető”, hogy a kiegyezés utáni közigazgatási rendezés során, az 1871. évi törvény végrehajtásakor három további megyebeli településsel együtt - Békéscsaba is, Szarvas is önként lemondott a városi jogállásról, megelégedett a nagyközségi státussal. A gazdagparaszi többségű, ilyen dolgokban különösen konzervatív képviselő testületek egyik településen sem vállalták a városi szervezettel járó, differenciáltabb közigazgatási apparátus költségeit. A döntés súlyos hátrányai később mutatkoztak meg: Békéscsaba a maga nagy lélekszámával és gazdasági fejlettségével a vármegyét széles jogkörrel képviselő főszolgabíró ellenőrzése alá került, ugyanúgy, mint egy háromezer lakosú falu. Szarvas esete ugyanez volt. Békés megyében egyedül Gyula tartotta meg a városi jogállást. Hosszú kötélhúzások után Csaba 1918-ban, Szarvas pedig majdnem száz esztendő múlva viselhetette újra a városi címet.

Áttekintésünkben talán hézagosságot is kirajzolódott, hogy a magyar Alföld déli-részének két szlovák lakosságú, szlovák tradíciójú mezővárosa a XIX. század végéig nagyjából megőrizte addig kiformalódott nyelvi és kulturális jellemvonásait. Ez a mai kutatások számára azt is jelenti, hogy minden kérdés vizsgálatában legalább a századfordulóig vissza kell nyúlni.

Petőcz Károly

Népek, nyelvek, nyomdák

Dolgozatomat történelmi közhellyel kell kezdenem, minden más út hosszabb, kacskaringósabb lenne. Magyarország első nyomdáját még Mátyás idejében Budán telepítette meg Karai László prépost: Hess András tipográfiájából 1473 pünkösdjének vigíliáján került ki az első itthon nyomtatott latin nyelvű könyv, a Chronica Hungarorum. Gutenberg Bibliája 1440 körül készült el, s talán harminc évvel utána már Budán is művelték a nagy technikus mesterségét.

Mátyás után megrendült a központi hatalom, a közterhek kíméletlenül megnöve. A török nem tűrte birodalmában a könyvnyomtatást, az általa megszállt területeken a teljes elszegényedés, a koldusvilág hozta magával az általános gazdasági és szellemi nyomort. Ugyanebben a korban Európa nyugodtabb felében egymás után létesültek a jól felszerelt, a szellem világának eredményeit sokszorosító tipográfiai műhelyek. Magyarország pedig - ha már itt végképp elodáztatatlanná vált valamilyen könyv létrehozása - Krakkóban és Bécsben keresett nyomdát. Az első magyar nyelvű könyvet 1533-ban nyomtatták Krakkóban (Komjáti Benedek: Szent Pál levelei), mert itthon nem volt nyomda.

Ezúttal nyomdászattörténeti vonatkozásokon kívül egyéb szempontok szerint tárgyalom a tudományokkal, az irodalommal és nyelvműveléssel, a profán és vallásos műveltséggel szoros kapcsolatban álló egyszerű mesterséget. A Felvidék és Erdély 16-17. századbeli nyomdáit vizsgálom, mellőzve az ipar és produktumainak művészeti vonatkozásait.

Egyes források szerint Nagyszébenben már 1529-ben nyomtattak könyvet. Erre azonban nem szolgál bizonyítékkal a hazai nyomdászattörténet. Ami biztos: az ország második tipográfiáját Honterus János (a Bázelen tanult nyomdász, szónok és költő, vallásreformor) létesítette Brassóban.

Műhelyében egyetlen magyar nyelvű irat, könyv nem készült; ő maga teljesen és kizárólagosan az erdélyi szászok kultúráját szolgálta kiadványaival, fordításaival - német, latin, görög nyelven. Megírta és kinyomtatta a szász városok rövid, kivonatos kézikönyvét (Kompendium), amelyet hosszú időn át kézikönyv gyanánt használtak a hatóságok is. Szász könyvtárat alapított, »résztvevően volt az első erdélyi papirosmalomnak. 1544-ben Honterust Brassó város evangélikus egyházának lelkipásztorává választották. Halála után tíz évvel már magyar tipográfus vezeti hajdani nyomdáját: Szebeni Nyíró János. Ő nyomtatta a 16. század egyetlen brassói magyar nyelvű könyvét: Fons vitae - Az életnek kútfeje címen.

E korban a magyarok, székelyek, szászok, románok lakta országnyi területen eltérő kultúrák élnek és hatnak, feszülnek egymásnak; etnikumok, nyelvek, vallások tanulják az együttélést, méregetik az ilyen-olyan tolerancia határait. A szászokat helyi forrásokból látják el állandóan növekvő nyomtatványtömeggel, így alig-alig szorulnak »import«-ra, a magyarok könyveik nagy hányadát Váradról, Debrecenből, Sárospatakról kapják, a románok ilyen igénye még nem tisztázott, tehát nem is létezik, részben a nyelv állapota, részben a kétnyelvű kultúra - az erdélyi román és a vajdasági román kultúrák - miatt.

Tartózkodom attól, hogy - bár az itt közölteknel több adat van birtokomban - következtetéseimet részletesen fejtegessem az együttélés viszonyait illetően, azonban megjegyzem: nem lehet nemzeti féltékenységgel jellemezni a magyarságot, sem intoleranciával a katolikus lakosságot.

Az ország második nyomdája egy szűkebb földrajzi térség lakóinak szellemiségét szolgálta - arcformáció és a nemzetiség, »az erdélyi szász nemzet« (bár ez soha nem jelentette az erdélyi teljes németiséget) bázisán; a lakosság igénye szerint annak szellemi terjeszkedését segítette - teljes háborítatlanságban, teljes szabadságban. Ezen a tényen nem változtat az sem, hogy a nagy egyéniség, Honterus halála után olykor már két szász város - Szeben, Brassó - nyomdái sem tudták a hajdani szellemi és technikai színvonalon ellátni a térséget nyomtatott kommunikációkkal. Ennek természetesen nem valamilyen más náció elnyomó akadékoskodása volt az oka, hanem a korábban megszokott szervező egyéniség hiánya, meg a bekövetkezett általános hanyatlás okozta zűrzavar és tespedés.

(Debrecen - bár nem valamelyik nyelvhatáron lévő település - itt azért említem, mert innen számos jó nevű nyomdással, kiváló tudóssal áramlott a magyar szellemiség az ország keleti tájaira. 1561-ben, 90 évvel Hess András után, Huszár Gállal kezdődött a könyvnyomtatás a legmagyarabb nyomdahelyen. Másfél évszázad alatt 282 magyar nyelvű könyvet készítettek Hoffhalterék, Csáktornyai János, Töltési István, Kassai Pál, Vincze György és sokan mások, emellett mindössze 110 latin nyelvűt ismer a civis város bibliográfiája. Valóban, itt hiába keresünk szerb, román betűket, nincs fraktúra, de még a latin antikvát is csak a magyar nyelv ékezőseivel találhatjuk meg. Azért is meg kell említeni a »kálvinista Rómá«-t, mert az erdélyi protestáns magyarság Debrecenből kapta könyveinek jelentős részét: ők minden időben jelentős behozatalra szorultak e téren.)

Nagyszeben nyomdászátát Heusler Mártonnal és Wintzler Mártonnal tartjuk számon (1575). Ők és utódaik két századon át a német és latin irodalom szolgálatában állottak. Bizony elvétve készült itt egy-egy magyar nyelvű kalendárium. 1663--67 között Szebenben dolgozott Szenezi Kertész Ábrahám is, akinek örökösei nem voltak, így nyomdája a fejedelmi kincstáré lett. (Szenezi Kertész ismert, kiváló nyomdász volt. Nagyváradon Bethlen István mecenatúrájával állított tipográfiát, miután Hollandiából hozatott modern betűket. Kiadványait műgond és minőség jellemezte. A török hadak elől Kolozsvárra kényszerült menni, onnan költözött Nagyszebenbe.)

Kolozsvár- az erdélyi szász közösségből kiszakadt város - első »nyomdája« a szász polgárból magyar íróvá lett Heltai (Helth) Gáspár volt. Hoffgref Györggyel szövetkezve (ő volt a könyvnyomtató) 1550-ben állított föl kitűnően felszerelt nyomtató műhelyt, ahol főként Heltai munkáit nyomtatták.

Említésre méltó, hogy 1564-ben ő nyomtatta Aiszóposznak és más bölcseknek saját magyarázatával ellátott állatmeséit - Száz fabula címmel -, melyet négy évszázaddal később a békéscsabai Tevan Andor nyomdász és könyvkiadó jelentetett meg - Keleti Arthur szöveggondozásával, az amatőr Tevan-könyvek tizenharmadik köteteként 1943 karácsonyára, a

nyomda fennállásának 40. évfordulójára. (A kötet második, változatlan kiadása 1948-ban hagyta el az akkor még magántulajdonban lévő nyomdát. Az utódvállalat, a Kner Nyomda pedig 1978-ban 12 amatőr Tevan-könyv között újból kiadta az eredeti fametszetek reprodukciójával, más tipográfiával). Nem ismeretes a Heltai -Hoffgref-korszak bibliográfiája, de a szakírók véleménye szerint nagyobb részben magyar nyelvű kiadványok készültek, mellettük kisebb hányadban német és latin kiadványok. Kolozsvár európai jelentőségű szellemi központ volt ebben az időben: János Zsigmond városa, a reformáció irányzatainak vitaközpontja, forrongó fészke. Hoffgref halála után Heltai könyvkiadói ténykedése fellendül- Dávid Ferenc hitvitázó iratai, más munkái - kevés kivétellel - itt kerültek a sajtó alá. Tinódi Lantos Sebestyén verseit, Werbőczy Hármaskönyvének fordítását gondozza és adja a közönség kezébe.

Gyulafehérvárott 1619-ben fejedelmi nyomdát alapított Bethlen Gábor (első faktora: Válaszúti András, később a kolozsvári Heltai-nyomda faktora); ezt a tatárok 1658-ban teljesen elpusztították. 1640-ben I. Rákóczi György létesített román nyomdát ugyanitt azért, hogy csökkenjenek a kulturális különbségek Erdély nemzetei között, valamint, hogy a reformáció hitigazságait megismertesse »a szuperstíciókkal (babonassággal) eltelt oláhsággal«. Mindezek a nyomdaalapítást motiváló fő tényezők azonban sohasem jelentettek sem vallási, sem nemzeti erőszakosságot és intolareniciát a fejedelem politikájában. Erdély magyar lakosságának minden rétege tisztában volt az együttélés - akkoriban még nem kodifikált szabályaival. A fejedelem ismerte az elnyomatás minden következményét (minden hatás ellenhatást szül), ismerte az ortodoxiának a nyugati szellemiséget általában eleve elutasító ellenszenvét, a nyugat »etikai kodex«-ével össze nem illő magatartását, türelmetlenségét. Ezt az is bizonyítja, hogy több ortodox vallási mű készült a nyomdában egészen addig, amíg a fejedelmi nyomdával együtt ezt a nyomdát is nagyobb részben megsemmisítették a tatárok.

Erdély fejedelmei nemcsak román nyomdákat létesítettek, hanem román iskolákat is alapítottak, meg a művelődést, főként a nyelvi fejlődést segítő szervezeteket hoztak létre. Mindezek hatására alakult ki az anyanyelvi műveltségű ortodox egyház, melynek nyelve az ósláv helyett a román lett. Sem egyházi, sem más szövegek anyanyelven nem voltak, eleddig el sem kezdődött a nyelv egységesítésének folyamata a románok között. Majd csak 1805-ben jelenik meg Sinkay György (Gheorghe Sinkai): *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* című román nyelvtana - Budán, a Királyi Magyar Egyetemi Nyomdában - latin betűkkel. Ez a nyomda lett a román nyelvi kultúra bölcsője: egymás után készültek itt a nyelvkönyvek, történeti művek, szótárak (1796-1803 között 21 kiadvány). A »hivatalos« betű 1860-ig a glagolita elemekkel kevert cirill írás volt, s csak 1904-ben dolgozta ki a román akadémia a saját helyesírási rendszerét.

A reformáció vallásainak terjesztése az ortodox körökben azonban csak egyik - talán nem is a legfőbb - oka lehetett a fejedelem alapító szándékának. Sokkal inkább a magyarok-szászok, valamint a románok közötti szellemiségi eltérések, az írásbeliségre is vezethető kommunikációs nehézségek, a román kultúra társnemzetekhez viszonyított szintbeli mássága vezethette Rákóczi döntését a nyomdalétesítést illetően. Mindegy, mi volt a fő ok, lényeg, hogy ezen a nyomdán keresztül is elkezdődhetett az erdélyi románság integrálódása a divergencia jeleit hordozó együttélésben. 1689-ben egy Kiriák nevű román ember - Apafi Mihály ösztökélésére és segítségével - a gyulafehérvári román nyomda romjainak felhasználásával állított nyomdát, s abban az ortodox vallási élet számára nyomtatott román nyelvű imádságos könyveket.

A románság részére Balázsfalván - meglehetősen későn - az ortodox püspökség alapított nyomdát 1744-ben. E nyomda is, mint a fejedelmi alapítású elődei is, kizárólag a román nyelvművelés szolgálatában állott; betűit a jónevű magyar nyomdász, a kolozsvári Pándi Székely István öntötte, aki Hollandiában (Leyden) tanulta ki a nyomtatáshoz szükséges mesterségek sorát: a nyomdai rajzolást, a festést, a betűmetszést, -öntést, és aki az erdélyi tipográfiák részére nevelte az utánpótlást.

Korántsem foglalkozhattam valamennyi partiumi, erdélyi nyomdahely történetével, művelődéstörténeti és más vonatkozásaival. Így nem lehetett vizsgálódás tárgya - természetesen terjedelmi korlátok miatt - Nagyvárad, Csíksomlyó, Szatmárnémeti és nagyrészt Kolozsvár (Tótfalusi Kis Miklós) nyomdászata sem.

Mellözöm tehát a nagyszombati nyomdászat történetének részletesebb ismertetését is. Szükséges azonban megemlíteni, hogy kialakulásában két ok játszott közre: Esztergom török kézre kerülésénél, az érsek ide tette át székhelyét; és megindult a szervezett, erőteljes rekatolizáció. Ez utóbbi ok a magyar-német-szlovák nyelvhatáron lévő kisvárosban korszerű nyomdai viszonyok kialakítását igényelte. Bár az elég gyorsan létrejött, mégis a közeli Pozsonyhoz, Bécshez, vagy a távolabbi Kassához fordultak egyes szerzők könyveik kinyomtatása érdekében - időnként.

Telegdi Miklós, esztergomi érseki helynök 1577-ben alapított nyomdája már teljes erővel a rekatolizációt szolgálta ugyan, de nála készült az első magyar kalendárium (1579), meg más, a kor igényelte világi nyomtatvány is. A Telegdi-nyomda életében az volt a döntő mozzanat, hogy Pázmány Péter kardinális, esztergomi érsek 1625-ben megalapította a nagyszombati egyetemet, az meg közvetlen birtokba vette a Telegdi-féle tipográfiát, amely akkoriban alig-alig működött már. Munkája pedig lett volna, hiszen a városka katolikus iskolahálózata sok tankönyvet használt. Mindent azonban az itteni nyomdai helyzet miatt pozsonyi érseki nyomdában kellett elkészíteni, a vitairatokat pedig Bécsben. Sőt még Pázmány Kalauzának első kiadását is, több más munkájával együtt.

A jezsuita rend irányította nagyszombati szellemi bázis újjáélesztette a nyomdászatot. Néhány esztendő múltán már a kardinális vitairatait - ezeken kívül főként Kalauzát - készítették itt a szlovák nyelvű fordításokkal együtt. A nyomda kiadványai természetesen részben latin nyelvűek, a rekatolizáció haladtával azonban nő a magyar és a szlovák nyelvűek száma is. Egyre-másra hagyják el a nyomda sajtóit az énekeskönyvek, katekizmusok, ábécéskönyvek, hitoktató kiskönyvek; magyar szerzők (Szentiványi Márton, Pécsi Lukács, Szöllősy Benedek) fordításaiban, és szlovák literátorok (Mikulás Thamassy) anyanyelvi kiadásaiban.

E téren különösen Szentiványi Márton tűnt ki, a nagyszombati egyetem kancellárja, a bécsi Paznameum kormányzója, vallásos könyvek szerzője: többször is volt a nyomda felügyelője. A tudós jezsuita érdemeket szerzett a szlovákok eredetének, múltjának kutatása terén. Szlovák nyelven megjelentetett kiadványaiban a szlovák irodalmi nyelv tükröződött. A nagy tudós a románok és az ukránok eredetére vonatkozó kutatásokat is végzett. A tudományos értekezései kinyomtatásához szükséges cirill betűkkel is felszerelte a nyomdát.

A nyomtatott szlovák betű élete valójában Nagyszombatból indul el. Nem tudok arról, hogy Bécshez, vagy az országon kívül más nyomdahelyhez kellett volna valaha is fordulnia az itthoni szlovákságnak irodalmi szükséglete kinyomtatásával - amint ezt korábban, Hess András után, a magyar nyelvű könyvek esetében a magyaroknak tenni kellett. Sőt. Nagyszombat ott helyben megoldotta a szlovák mellékjeles betűk öntését is, így a tört vonalú antikva típust (ezt használta akkor a szlovák írásbeliség) alkalmassá tették a szlovák nyelv számára a nyomtatásban is. Addig ugyanis, a nyomdák felszerelését hazai gyártás híján országon kívülről kellett megoldani: innen természetesen hosszabb volt az út.

Az Esztergomi Rituále négynyelvű kiadásában (latin-magyar-német-szlovák) jelenik meg először a szlovák nyelv latin antikva betűkkel szedve (1625) - a nagyszombati egyetem nyomdájában. Ahogyan külföld nyomdait erősítették azok a tudós magyar emberek, akik az ott készülő magyar bibliafordításokat nyelvi szempontból ellenőrizték - közben egy új szakmát tanultak-, ugyanígy a szlovák nyelv fejlesztése érdekében hasonlóan tevékenykedtek azok a római katolikus, egyházi férfiak, akik Cseh-Morvaországból a husziták elől találtak menedéket Nagyszombatban.

1682-ben készült el a *Grammatica linguae Ungaricae*, művelődéstörténet szempontjából rendkívül fontos mű. (Vö. Sinkay György: *Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae* című, 1805-ben ugyanitt megjelent munkájával.) Pereszlényi Pál könyve Káldi György jezsuita nyelvész, bibliafordító és Pázmány Péter munkásságát felhasználva egységesíti a magyar nyelvet.

Az egyetem tipográfiája minden európai nyelv szövegszedésére alkalmassá vált. Sorra készültek el a saját öntődéjében a saját tervezésű, különféle típusú betűgarnitúrák: egyfajta cirill az ukránok, bolgárok számára, glagolita a románoknak, klasszikus görög, a tört vonalú gótikus betűk egész sora. Ez az »önellátás« a nyomda Budára történt telepítése után (1777) még csak növekedett, így Magyarország népeinek nyomtatásbeli igényét döntően a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda

elégítette ki.

A Szepesség legjobban felszerelt, kiválóan vezetett nyomdájának a lőcsei Brewer-nyomdát tartja a nyomdászattörténet. Több mint egy évszázadon át szolgálta a német, a magyar és a szlovák kultúrát. 1624-ben telepedett itt meg Brewer Lőrinc, aki Klösz Jakab és Schultz Dániel után hozta létre az azonnal jó nevű tipográfiáját. Nála készült - ismereteim szerint - az első önálló szlovák nyelvű nyomtatvány a tört vonalú antikva schwabachi változatából szedve, 1633-ban. Lőcsén nyomtatták Gyöngyösi István, Beniczky Péter, Szenezi Molnár Albert, Debreczeni Péter több munkáit, 1664-ifi a híres lőcsei kalendárium évfolyamait. Brewer Lőrinc kezdte meg Comenius János bőven illusztrált művének (Orbis Pictus) kinyomtatását. Vele együtt egy magyar-német-latin szótárt is készített, amely azután a cseh nyelvvel is kiegészült. Fennállásának idejéből (1624-1747) összesen 943 kiadványt regisztrált a bibliográfia: nyelvi megoszlásban 414 latin, 336 magyar, 132 német, 61 tót nyelvűt. Ebből az adatból is fel lehet mérni az ugyancsak három nemzet lakta Felvidék kulturális helyzetét, nyelvi viszonyait.

Utalhatok e régió nyomdahelyi között a kassai nyomdászatra is, amely 1610-ben Fischer János műhelyével kezdődött. A jezsuiták 1671-ben nyitották meg a maguk tipográfiáját, amely fióknyomdája volt a nagyszombatinak. Kassán jelentek meg az első rendszeres magyarországi hírlap első számai a Rákóczi-szabadságharc idején, s az utolsót is itt nyomták 1711-ben. Közben pedig Lőcsén készítették a Brewer-nyomdában. A hírlapot latin nyelven írták-nyomták, noha a szabadságharc katonai nyelve magyar volt, a fejedelem határozatait magyarul adták közre stb. Azért volt ez így, mert a német lapok »nyomtatott hazugságai«-t a szabadságharccal szimpatizáló, de a viszonyokban tájékozatlan külföld számára is szánták. Ilyen formán juthatott egy kis információ a lengyel, a svéd, az angol, a francia és a holland érdeklődők számára az egyoldalúan elfogult német kommentárok mellett. Mercurius Veridicus ex Hungaria (Igazmondó Magyar Mercurius) címet viselte a hírlap, amely Kassán még Mercurius Hungaricus volt. Amikor Lőcse 1710-ben ostromzár alá került, a lap nyomtatását átmenetileg Bánfára tették át. Innen került azután még ugyanebben az évben vissza Kassára, de nyomdástól, mert akkor itt már nem volt nyomda.

Beszélnem kell Mancskovics (Farinola) Bálint vizsolyi nyomdájáról is, mégpedig olyan vonatkozásban, mint nem egy állandó kultúrközpontban szükséges nyomtató műhelyről, hanem csupán egyetlen feladat megoldására telepített mesterről. Bornemissza Péter embere volt, »udvari nyomtatója«, aki Semptérről Rárbokon át követte Galgócrá a prédikátort. Innen került Vizsolyra kimondottan azért, hogy Károli Gáspár magyar bibliafordítását kinyomja. Ezt a feladatot nagyszerűen megoldotta.

Erdély könyvtárai - benne az országrész nyomdáinak két évszázados produktumaival - sem menekülhettek meg a pusztulásoktól: a brassói leégett, alig maradt meg belőle valami, a gyulafehérvárit szétszórták a tatárok, a szebeni gimnázium tékáját kifosztották. Nem volt sem magánkönyvtár, sem közgyűjtemény, amely épségben átvészelte volna a zűrös századokat. A 17. században egészültek ki lassan a hiányos gyűjtemények is különféle adományokkal, hagyatékokkal. Híres volt Apafi Mihály könyvtára, benne államelméleti, történelmi, politikai, világismereti művekkel. Legnagyobb magángyűjtemény Köleséri Sámuel négyezer kötetes könyvtára lett Nagyszébenben. Bornemissza Anna radnóti tékáját említhetjük és Bethlen Katáét az 1600-as évek második feléből - a híresebbek közül. E könyvtárak igényeit Erdély nyomdái nem tudták fedezni: Debrecen, Nagyvárad tipográfiáiban sok száz első és újra kiadás készült; a külföldi egyetemekről egész könyvtárakkal tértek vissza a magyar diákok. Papok, tanárok hagyományozták magángyűjteményeiket a köz részére.

Felvidék könyvtárai szerencsésebbek voltak. A primási nem szenvedett kárt, az egyetemi épségben átkerült Budára, a Szepesség gyűjteményeit nem bántotta a Rákóczi-felkelés hadainak ide-oda vonulása. E tájon azonban megrekedt a nyomdászat fejlődése, csak Pozsony maradt meg jelentősebb nyomdahelynek.

A 16-17. századi Magyarország nemzeteinek kultúrája az együttélés következményeiként - származásukból eredően - párhuzamokat is mutatott, nagy eltéréseket is kifejezett; előrefutásokat, lépéstartást, lemaradásokat is produkált egy időben. Kultúránk sajátos időszaka volt ez: a

reformáció simán tért hódított, majd viaskodott önmagával, s az ellenreformációval is; az ország földrajzilag, szellemileg megosztott lett, s a részek egymásnak feszültek, hárman léptek szövetségre egy ellen.

Sokan, a magyar szellemi élet bátrabbjai közül - talán szükségből, talán elhatározásból - országon kívül tanulták ki a szellem produktumait, látható formában sokszorosítható könyvnyomtatást, a hozzá tartozó egyéb mesterségekkel együtt; miközben a bibliafordításokat gondozva nyelvtudományi munkásságot is folytattak. Amszterdamban, Wittenbergben, Leydenben, Bécsben és másutt erősítették az ottani szellemi színvonalat, színesítették az idegen kultúrákat, mialatt itthon fejedelmeknek kellett nyomtatóműhelyeket »ráerőszakolni« más nemzetre, írásbeliségének fejlesztésére. Az ország másik felében is a nem magyar nyelvi kultúra profitált a magyar szellemi élet eredményeiből: a rekatolizáció iratainak átültetése során derült ki, hogy nem minden társnemzet nyelve alkalmas egyaránt más kommunikációk átvételére, nekik akkor kellett megalkotniuk saját irodalmi nyelvüket.

A magyar szellemiség - noha lett volna éppen elég tenni- és behoznivalója a saját szférájában is - odaadással támogatta a nem is teljesen idegen, de nem is kizárólagosan saját érdekeit. Nem volt féltékeny, elnyomó, beolvasztó, csak megértő, segítő, integráló. És mindig visszavonult az erőszak elől.

Haas György

Az ausztriai magyarság

A Magyarországot körülvevő államok között Ausztria mindig különleges szerepet töltött be hazánk életében. A két ország történelmének fényes és árnyékos századaiban mindig ez az ország jelentette a magyarság számára a nyugati világ kapuját.

Ha valaki az Ausztriában élő magyarokról szándékozik írni, akkor nem hagyhatja figyelmen kívül azokat a történelmi eseményeket, amelyek döntő módon határozták meg az alpesi köztársaság területén kialakult magyar népcsoportok életét. Ezt figyelembe véve, éppen ezért először a trianoni szerződés utóhullámaként elcsatolt, három nyugat-dunántúli megyéből keletkezett Burgenland magyarságának életét és történetét vesszük szemügyre. Erre azért is szükség van, mivel a régi Nyugat-Magyarországból leválasztott terület három megye 13 járását érintette, és az idők folyamán sokkal inkább a magyar történelmi tudat peremére került, mint a többi más, történelmi Magyarországtól elszakított tájegység.

Ennek a feledékenységnek többféle oka van; részben demográfiai, részben történelmi. Ha valaki szemügyre veszi a Teleki Pál által a történelmi Magyarországról készített néprajzi térképet, akkor megállapíthatja, hogy az ország nyugati peremén elég gyér számban élnek magyar anyanyelvű állampolgárok. Ehhez tudnunk kell, hogy az első világháborút lezáró békeszerződés-tervezet, a mainál jóval kedvezőtlenebb határokat javasolt az első Osztrák Köztársaságnak. Úgy a Károlyi Mihály által fémjelzett polgári Magyarország, mint a 133 napos Kun Béla-uralom, eredeti határok között biztosított autonómiát a nyugat-magyarországi németységnek.

Ugyanakkor a szláv expanziós tervek ebből az országrészből korridort akartak csinálni, összekötve a kisantant-hatalmak két torzszülöttjét, Jugoszláviát és Csehszlovákiát. De Bécsben is voltak olyan politikai erők, amelyek szomszédaink étvágyán okulva egészen Kapuvárig igényt tartottak magyar területekre. Csak a Lajtabánságot kikiáltó fegyveres ellenállás, és az azt követő velencei egyezmény nyomán született, Sopron és környékén megtartott népszámlálás tudta megghiúsítani ezt az elképzelést.

Bécs, az újonnan kapott országrészt, mivel ez egy idegen test volt az osztrák tartományok között, így közigazgatásilag sem tudta gyorsan saját keretei között integrálni. Először nevet kellett adni.

A magyar történelem olyan nevezetes várainól, mint amilyenek Fraknó, Városszalónak,

Németújvár, Léka, Lánzsér nevezték el Burgenlandnak. A közigazgatási székhelyben sem tudtak azonnal megegyezni, így lett a híres magyar természettudós, Kitaibeli Pál szülővárosa Nagymarton, Burgenland első székhelye. Csak később került a tartományi kormányzás az Eszterházy-palota közelébe, Kismartonba. Az elcsatolás kapcsán, a határvidéki járások települései 60%-ban Ausztriához kerültek. A megyék közül Vas vármegye vesztesége volt a legnagyobb.

Az osztrák uralom alá került magyarság, az elmúlt hetven esztendőben olyan történelmi megrázkódtatásokon ment keresztül, hogy Burgenlandban a magyarság részaránya 1920-hoz viszonyítva egyhatodára csökkent. A lakosság csökkenése két lényeges periódusban ment végbe. Az első az 1920-23 közötti időszak, amikor csaknem 10 000 fővel lett kevesebb a magyarok száma. Ezek között voltak vasutasok, tisztviselők, katonák, valamint bizonyos értelmiségi rétegek, akik, miután a határt elhúzták a fejük felett, átmenekültek az anyaországba. Mások, akik kilátástalannak látták helyzetüket az új állami keretek között, kivándoroltak Amerikába. Az is gyengítette a magyar anyanyelvűek létszámát, hogy 1934-ben a cigányokat nem nyelvi, hanem faji hovatartozásuk után számlálták. A magyarság második, döntő létszámvesztése, megroppantása 1934 és 1951 között zajlott le. Az Anschluss után jó néhányan Magyarországra menekültek, az addig nyitott határok lezáródtak. A náci uralom megszüntette a magyar nyelvoktatást, államosította az egyházi iskolákat, a magyar nemzetiséghez való tartozás, annak megvallása bizonyos veszélyeket hordozott magában. A második világháború végén sem lett jobb a helyzet, mivel most Magyarországra gördült rá a Moszkva által fenntartott diktatúra. Most ők emeltek műszaki akadályt a két ország határán. A burgenlandi magyarság elszigeteltsége lényegesen nem változott a hetvenes években sem. A Magyarok Világszövetsége igyekezett kapcsolatokat kiépíteni nyugati irányba, de a Burgenlandba küldött funkcionáriusokat és titkosszolgálati ügynököket egészen más szándékok vezették, mint a szórvány magyarság felemelése. Ez a fél évszázad mérhetetlen pusztítást végzett az értelmiség soraiban és az ott élők nemzeti tudatában.

A burgenlandi magyarság esetében sem az elcsatoláskor, sem azóta nem beszélhetünk kompakt települési szerkezetéről. Sokkal inkább kisebb-nagyobb magyar többségű falu együtteséről, illetve szórványokról. A magyarok aránya a többséghez képest Mosonban volt a legmagasabb (14,3%). Kismarton lakosságának 35%-a volt 1920-ban magyar anyanyelvű. Mosonban a nagy falvas települési forma dominált, melyhez uradalmi puszták, majorok tartoztak. Ilyen település ma a határon fekvő Féltorony is. Ezzel szemben Sopron és Vas megyében, az elcsatolás időpontjában, a kisebb falvak voltak többségben. A burgenlandi magyarságnál sokáig hatott a náci időszakban beléjük plántált félelem. Míg 1951-ben Kismartonban 48, addig 1971-ben már 348 személy vallotta magát magyarnak. Az egykor színmagyar Őriszigeten 1951-ben 45, addig 1971-ben 214 magyart regisztráltak. Az 1955-ben megtörtént osztrák államszerződéssel Ausztria visszanyerte szuverenitását, amellyel Burgenland megszabadult a szovjet megszálló csapatoktól, de ez a változás nem hozott lényeges gazdasági javulást a tartomány lakosságának. A gazdasági válság következtében a magyarok közül többen vagy elvándorlásra kényszerültek, vagy ingázókká váltak. Bécsben, Grácban dolgoztak. A magyar lakosság egyre inkább az ősrégi magyar határgyepükön, az Őrségben, Felső-Alsóőrön, Őriszigeten összpontosult. Ennek oka részben abban keresendő, hogy 1945 után az őslakos magyar kálvinista és paraszti státusú lakosság vált a legalacsonyabb, legszegényebb, legkisebb presztízsű réteggé. Mivel mezőgazdasággal csak az említett magyar csoport foglalkozott, a magyar nyelv a parasztok körében őrződött meg, mintegy a csoportidentitás szimbólumaként. Éppen ezért 1950-ben a felsőőri magyar iskolát pejoratív felhanggal a parasztok iskolájának nevezték. Hivatalos osztrák szervek a hatvanas-hetvenes években finom eszközökkel azon dolgoztak, hogy az itt élők asszimilációját felgyorsítsák. Ilyen lépés volt, amikor a színmagyar Középpályát közigazgatásilag beolvasztották Felsőpályába, ahol az iskolák, hivatalok élére Bécsből kihelyezett vezetőket állítottak. A burgenlandi rádióadások magyarul egyáltalán nem sugároztak műsort. Később is csak az egyetemes magyar kultúrától elszakított, a nemzeti tudatot nem erősítő műsorokat iktatták programjukba.

Oktatási vonalon a burgenlandi magyarság elszigetelése oda vezetett, hogy a fiatalság nemzettudata meggyengült. Az ötvenes évek végére, a legjelentősebb településen, Felsőőrön megszűntek a magyar tanítási nyelvű iskolák. A kisebbségi oktatás jogi szabályozása csak 1976-

ban, a népcsoporttörvény keretében módosult kedvező irányban. Ez a törvény 25%-ban állapította meg azt a határértéket, amelyet ha a kisebbség aránya elér, biztosítani kell számára a nemzetiségi jogokat a nyelvhasználat, az oktatás és a kulturális élet területén. De ez még nem jelentette azt, hogy az 1920 óta szünetelő középiskolai oktatásban változás állt volna be. A felsőlövői gimnáziumban, ahol valaha Móra Ferencnek kellett volna tanítani, az 1981/82-es tanévtől kezdve, magyar nyelvű tagozat indult be. Ezzel lehetővé vált az érettségi vizsga magyar nyelvből is. A másik fontos vívmány, hogy a felsőpályai gimnáziumban az 1987/88. tanévben úgynevezett „pannon osztály” létesült. Itt a diákok a magyart vagy a horvátot kötelező tantárgyként tanulják. A burgenlandi anyanyelvi oktatás két állandó problémája a pedagógusképzés és a tankönyvellátás. Az értelmiség hiánya tükröződik vissza a pedagógusok alacsony számában is. 1980/81-ben Burgenlandban 17 magyar tanerő oktatott. Az általános iskolák alsó tagozatán kilenc, a felső tagozaton négy, továbbá a középiskolákban négy tanár működött.

Az ötvenes évek közepén megszűnt a Magyar Szó, melyet Felsőőrön adtak ki. Ma az osztrák fővárosban megjelenő Bécsi Napló állandó burgenlandi rovattal jelentkezik. A burgenlandi magyarságnak két nyomdaterméke lát csak napvilágot. Az évente egy-két alkalommal megjelenő Őrség című tájékoztató, illetve fontos témák megvitatására vagy évfordulókhoz kapcsolódva - magyar és német nyelven - jelentkező Őrségi Füzetek. Az utolsó évtized eredményének lehet betudni, hogy Alsóőrön dr. Galambos Ferenc plébános áldozatos munkája eredményeként Magyar Intézet létesült, melynek elsőrendű feladata az őrségi és a burgenlandi magyarság dokumentumainak gyűjtése, tudományos kutatómunka biztosítása. A kulturális egyesületek is elsősorban Burgenland déli kerületeiben találhatóak. Így Alsóőrön és Őrszigeten népi táncscsoport, énekkar, valamint citeraegyüttes van. Felsőpályán színjátszó társulat, Felsőőrön a Református Ifjúsági Olvasókör népi táncscsoportja és színjátszó társulata tevékenykedik.

A magyarság helyzete Burgenlandon kívül

Az ausztriai magyarok folyamatos története a török kortól számítható, mivel főváros híján a királyi udvartartás évszázadokig Bécsben volt a hozzá tartozó hivatalokkal: a magyar kancelláriával és kamarával. A helyzet később a magyar államiság helyreállításával sem változott, sőt a meginduló iparosodással tömegesen vándoroltak ide magyarok. Az 1910. évi népszámlálás 139 300 magyarországi illetőségű polgárt mutatott ki Bécsben. Az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlása után a helyzet gyökeresen megváltozott. Csökkent a vándorlók ide-oda hullámozása, Magyarország ténylegesen külfölddé lett. 1920 után Bécsben találtak menedéket hosszabb vagy rövidebb ideig mindazok, akik az 1918-as polgári forradalomban vagy az 1919-es kommün alatt valamilyen formában közéleti szerepet tölthettek be. Nem nagy létszámú csoportról van szó, de az osztrák baloldalhoz fűződő kapcsolataik révén mégis befolyásolni tudták az osztrák-magyar kapcsolatokat. Lényeges változás az ausztriai magyarok történetében a második világháború végén lezajló drámai események következtében állott be. Az Ausztriában megfeneklett magyar katonai egységek és a salzburgi tartományig jutott nyilas közigazgatás jelentette ebben a folyamatban az első hullámot. A következő években a szovjet megszállás elől menekülőkből alakult ki a mai ausztriai magyarság sok egyesülete, kulturális szervezete. Ausztria 1955-ig tartó megszállásából következett, hogy a különböző hullámokban érkező menekültek az ország nyugati zónájába igyekeztek eljutni, mivel Burgenland, Alsó-Ausztria és Felső-Ausztriának a Dunától északra fekvő területeit a Vörös Hadsereg tartotta megszállva. 1945-1955 között az osztrák főváros éppen úgy zónákra volt felosztva, mint Berlin. Mivel Bécs nyugati és szovjet zónái között semmilyen ellenőrzés nem volt, egy frissen érkezett magyar menekültnek az angol, amerikai vagy francia zóna sem nyújtott elegendő biztonságot egy esetleges emberrablás esetére. Több magyarral is előfordult, hogy a szovjet titkosszolgálat emberei (az NKVD) elfogták és egy ÁVO-börtönbe vitték, de az is előfordult, hogy valamelyik távoli Gulág-szigetcsoporthoz raboskodott évtizedeken keresztül.

A stájerországi és a karindai magyarság 1945 utáni magját a második világháború végén ott rekedt magyar katonai egységek katonái és ezek hozzátartozói képezték, akik először a brit megszállási területen lágerekbe kerültek, majd később az ezek helyén épült városi lakásokban nyertek

elhelyezést. Karintiában Spittal városa a Dráva folyó mentén ma is egy ilyen magyar közösségnek ad otthont. Stájerországban és Grácban inkább az 1948-as kommunista hatalomátvétel utáni, és az 1956-os menekültek képezték az ott élő magyarok szervezeteinek a gerincét. Felső-Ausztria déli része és a salzburgi tartomány amerikai zóna volt 1955-ig. Ennek ellenére a magyar kolóniák szempontjából egymástól eltérő képet nyújtottak. Felső-Ausztriában 1956 előtt nem lehetett magyar szervezetek működését regisztrálni, csak a magyar szabadságharc leverése után. A Linz és környékére letelepedett menekültek hozták létre, a katolikus plébánia segítségével, kulturális egyesületet és jól működő cserkészcsapatot. Salzburg, amely 1945 után az amerikai főhadiszállás volt Ausztriában és sok menekültet látott falai között, az egyik leggyengébb pontja volt az ausztriai magyarságnak. Ennek okát abban lehet keresni, hogy az 1945-ös menekültek jelentős részét a nyilas kormánnyal ide került köztisztviselők alkották. Ők részben nem is alakíthattak külön egyesületet, másrészt a későbbi hullámokban érkező menekültek antifasiszta múltjuk révén nem akartak ezekkel semmilyen közösséget vállalni. Így a nyilasok egy elszigetelt csoportot képeztek, melynek az élén egy pap, Mihályfy András állt, aki magát a nyilas emigráns kormány kultuszminiszterének képzelte. Az 1948-as kommunista hatalomátvétel után a demokratikus Magyarország vezető politikusaik egy része (Varga Bélától Súlyok Dezsőig) és az 1945-ben megválasztott magyar nemzetgyűlés képviselőinek túlnyomó többsége 1946-47-ben hosszabb-rövidebb ideig élvezte a salzburgi tartomány vendégszeretetét. Saalbach községben szovjet ügynökök elől eldugva éltek, egészen a kivándorlásukig. Tirol és Voralberg tartományok francia zónák voltak, s ezen belül Innsbruck városa adott otthont a magyar emigrációnak. Innsbruckban és a tiroli tartományokban hozták létre az ausztriai magyarok első középiskoláit. Innsbruckban működött 1947-1963 között az első magyar reálgimnázium, de Tirol adott otthont Gränben és Wiesenhofban 1956 és 1958 között két másik gimnáziumnak.

Az Ausztriába érkező menekültek jelentős része átmeneti tartózkodásnak tekintette az országot, így az ötvenhatos menekültek közül 1959. június 30-ig 167 582 személy hagyta el az országot. Az Ausztriában élő magyarok csírájának lehet tekinteni a két világháború között betelepülőket és ezek utódait, utánuk következnek az 1945-öt követő menekülthullámok. 1945 és 1985 között 16 648 magyarországi illetékességű lakos nyert osztrák állampolgárságot, közülük 8176 Bécsben. A szomszédos országok magyar nemzetiségű menekültjeivel, bevándorlóival együtt összesen 25-30 ezer főről lehet beszélni. A legutóbbi felmérések szerint az Ausztriában élő magyarok fele Bécsben él. Az osztrák népszámlálás szerint 1971-ben 19 117, 1981-ben pedig 15 875 személy vallotta magát magyar anyanyelvűnek is. Ezek között 1971-ben 77,5%, 1981-ben pedig 75,8% volt osztrák állampolgár. Az adatokból csak akkor tudunk magunknak tiszta képet nyerni, ha tudjuk, hogy Ausztriában nem az anyanyelv vagy a nemzetiség, illetőleg a származás alapján tartják nyilván az egyes népcsoportok létszámát, hanem aszerint, hogy az állampolgárok melyik nyelvet jelölik meg környezetükben használt nyelvnek. Ezzel a módszerrel egy-egy népcsoportnak csak a minimuma mutatható ki, ezért különböző kiegészítő számításokkal lehet megkísérelni a hivatalostól eltérő tényleges létszám megállapítását.

Az ausztriai magyarok életében változást jelentett az osztrák nemzetgyűlés által elfogadott nemzetiségi törvény megszavazása. A nemzetiségi törvény a népcsoportok képviselőinek meghallgatására tanácsok létrehozását kezdeményezte. A tanácsok tagjai részben nagyobb egyesületek vezetőiből és delegáltjaiból, fele részben az egyházak és pártok által javasolt személyekből kerültek ki. Kizárólag tanácsadói szerepük volt, meghallgatták véleményüket a népcsoportot érintő kérdésekben. A törvény értelmében az 1977. január 18-án hozott kormányrendelet négy népcsoport tanácsáról rendelkezett. A nyolctagú magyar népcsoport-tanács 1979. július 12-én alakult meg. Az ausztriai magyarok több mint kétharmada kívül rekedt a törvény biztosította lehetőségeken. Ez gyakorlatban azt jelentette, hogy a kisebbségi jogok csak a burgenlandi magyarokat érintették, míg a többi magyarnak a mielőbbi beolvadás volt a járható út. Előrelépést jelentett, hogy 1980 februárjában 21 ausztriai magyar egyesület csatlakozásával megszületett az Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége. Ez a szervezet volt az, amely a Burgenlandon kívül élő magyarság érdekképviseletét vállalta fel, a nemzetiségi törvény keretei között. Az ausztriai magyarság két síkon történő tevékenysége nemcsak az 1978-ban

elfogadott nemzetiségi törvénnyel vált közismertté. A második világháború utáni, de főleg az osztrák állami szuverenitás visszanyerése után az Ausztriában élő magyar emigráció és a burgenlandi magyar szervezetek között nem alakult ki harmonikus együttműködés. Ezt részben annak lehetett tulajdonítani, hogy ugyan a burgenlandi magyarok a megszállók jóvoltából uralmon lévő kommunista rezsimet gyűlölték, de ugyanakkor az anyaországtól vártak el bizonyos segítséget, amely nemzeti identitásuk fenntartásához volt nélkülözhetetlen. Ezért a magyar emigráció munkájában nem vállaltak részt, csak az osztrák politikai pártok nyújtottak számukra politikai legitimitást. A Magyar Népköztársaság bécsi nagykövetsége saját céljainak megfelelően igyekezett az ausztriai magyarság szervezeteit részben megosztani, részben elszigetelni. Ennek a törekvésnek megfelelően 1983 júliusában a bécsi követség létrehozta (a Magyarok Világszövetsége égisze alatt) az Ausztriai Független Magyar Kultúregyesületek Csúcsszervezetét. A magyar követséghez tartozó Collegium Hungaricum épületében három egyesület kapott otthont, amely valójában nem képviselte az ausztriai magyarságot, csak az Osztrák Kommunista Pártnak voltak a fedőszervezetei. Az ausztriai magyarság életében igazi változást az 1990-es esztendő jelentett. Az egész magyarság kisebbségi elismerése érdekében a nyolcvanas években hosszas tárgyalások folytak, melynek eredménytelensége miatt az ügy az Osztrák Közigazgatási Bíróság elé került. Miután a bíróság nem hozott döntést, a tárgyalások minisztériumi szinten folytatódtak. A tárgyalásokon az osztrák kormány részéről dr. Löschnak, Dipl. Ing. Ettl, dr. Neisser és dr. Busek vettek részt, és a kormányban helyet foglaló két nagy koalíciós párt miniszterei kijelentették, hogy mindent meg fognak tenni a népcsoport-tanácsokról szóló rendelet megváltoztatása érdekében. A hosszú harcnak az lett a gyümölcse, hogy 1993. február 16-án tartotta alakuló ülését a Kancellári Hivatal a minisztertanács kis üléstermében. A 8-ról 16-ra bővült és négy évre kinevezett Magyar Nemzetiségi és Népcsoport-tanács tanácsadó testületében fele-fele arányban a burgenlandi és bécsi reprezentatívnak nyilvánított szervezetek, továbbá pártok és egyházak képviselői foglaltak helyet. Ezzel a hivatalos aktussal, melynek jelentőségét dr. Franz Vranitzky osztrák kancellár kidomborította, rendeződött a burgenlandiak mellett a legjelentősebb csoportosulás, a bécsi és az alsó-ausztriai magyarság egységes elismerése.

Az ausztriai magyarok jövője most azon múlik, hogy a Nemzetiségi Tanácsban a burgenlandi és a bécsi képviselők mennyire tudnak a kölcsönösség és egymásrataltság szellemében együttműködni.

Ujj János

Eltűnésre (beolvadásra) ítélve

Népemnek, a romániai magyarságnak megadatott az a kétes értékű kiváltság, hogy háromnegyed évszázad alatt végigélje azt a történelmi folyamatot, amelyet mások, nagyobb és szerencsésebb népek évszázadokon, olykor évezredekken keresztül éltek meg: a születés, a virágzás, majd a hanyatlás, a lassú sorvadás korszakát. Ez a rövid történelmi folyamat 1918 után kezdődött, a Trianoni Békeszerződés szentesítette az erdélyi magyarság kisebbségbe jutását, lényegében Versailles-ban írták alá a romániai magyar etnikum születési bizonyítványát. Akkor, abban a számára tragikus korszakban népem bebizonyította hihetetlen vitalitását, kiheverte a kisebbségbe szorulás lélektani sokkját, és kiheverte az első világháború halottjaiból, illetve a mintegy 200 ezer optáns távozásából származó vérveszteséget, megteremtette önálló gazdasági és kulturális életét. Kós Károly Kiáltó Szó című röpirata volt az ébresztő, s azt követően alig fél évtized alatt megalakultak kulturális egyesületeink, kiadóink, folyóirataink, új iskoláink, bankjaink, gazdaegyleteink. Volt miért, mert az ittmaradók értelmet láttak tevékenységükben. Ezt a másfél-két évtizedes fellendülést szakította meg Dél-Erdélyben a királyi, majd az Antonescu-diktatúra, Észak-Erdélyben meg a négyéves visszacsatolás az anyaországhoz.

A világháború utáni két-három évben újabb óriási vérveszteséget szenvedett a magyar etnikum,

mintegy 300 ezer magyar igyekezett nagy sietve Nyugat felé, ki az anyaországba, ki még távolabb. Ennek ellenére a világháborút követő három-négy esztendő a szabadság euforikus érzésének, az egyenlőségnek, a demokráciának a korszaka volt. Az orosz megszállás ellenére! A versailles-i békeszerződés aláírásáig a román politika gondoskodott arról, hogy kialakítsa a romániai magyarság biztonságérzetét, nehogy az akadályokat gördítsen Erdély odaítélésekor. Az is igaz, hogy a Petru Groza vezette politikusok megfontoltan feledtetni akarták a magyarsággal a Maniu-gárdáknak nevezett terrorcsoportok kegyetlenkedéseit, a magyarság elleni bűncselekményeit. Ebben a mesterségesen kialakított, idillikus biztonságot árasztó légkörben megteremtették az erdélyi magyar etnikum területi autonómiáját (lásd a székelység látszólagos közigazgatási függetlenségét), a magyarság úgymond képviselőit a legmagasabb párt- és állami tisztségekbe is bevonták (Luka László, Mogyorós Sándor), de megengedték az önálló iskolahálózat és a kulturális intézményrendszer kialakítását is.

Végül jött a diktatúra, az elnyomás. Előbb az enyhébb formája, aztán a teljes kiábrándulás, amikor immár minden józanul gondolkodó számára világos volt: minden látványos és hangzatos nyilatkozat ellenére a hatalom egyetlen célja a kisebbségek szellemi megnyomorítása, beolvasztása, gazdasági és szellemi megsemmisítése. Gheorghiu Dej és Ceausescu idején egyaránt. Hosszú időn keresztül az anyaország cinkos hallgatása mellett.

Népem hetvenöt éves történelméből fél évszázadnak magam is részese voltam. Íme néhány személyes benyomás az ötven esztendőből.

Ennyi idő után visszaemlékezve állítom: gyermekkoromban, körülbelül az 50-es évek közepéig szinte nem is észleltem, hogy más vagyok a többséginél, hogy én magyarnak születtem, más meg romának, vagy éppen szerbnek. Nem észleltem, mert abban az időben Arad még magyar többségű város volt, vagy legalábbis annak hittük, mert itt mindenki értett magyarul, az utcán magyarul folyt a társalgás, a románul érdeklődők csak idegenek, a városba frissen betelepültek lehettek. Ez utóbbival kapcsolatban jut eszembe néhai Tamas Petru fogorvos személyes vallomása: a Kárpátokon túlról a 30-as években költözött Aradra, de addig orvosi diplomával a zsebében sem volt mersze „jobb társaságba” eljárni, amíg elfogadható módon nem beszélt magyarul. Aztán magyar leánynak kezdett udvarolni, mert az volt „divatos”, mert errefelé a magyar polgárlányok voltak a kapósabbak még a román fiúk körében is.

Mi, gyermekek természetesen vettük, hogy az utcából vasárnaponként Henegar Mircea és Drecin Gogu az ortodox templomba, az öcsém, Hyll Gyulával és az ő húgával a katolikusba, Mészár Laci pedig a reformátusba járt misére, istentiszteletre. S azt is elkönyveltük különösebb csodálkozás nélkül, hogy Haas Gyuszi vasárnap délelőttönként a galambpiacot látogatja, őt nem kötelezték szülei a vasárnapi ájtatosságokra. És ugyan ki törődött avval, hogy ki milyen iskolát látogat, román-t-e avagy magyart, hiszen a város minden kerületében volt magyar tannyelvű iskola is (Zsigmondháza és Kakasvárosban I-IV. osztályos, a többi kerületben hétosztályos). A városban fiú- és leánygimnázium, magyar tanítóképző, magyar tannyelvű szakközépiskola és szakiskola teremtett lehetőséget a továbbtanulásra. A frissen megnyitott Pionírházban szerdánként csak magyar szakkörök működtek, az 1953-as angol-magyar futballmérkőzés közvetítését a fél város hallgatta, s a fél város ujjongott minden magyar gól után. Hogy a város másik fele mit is tett, azon csak most kezdek gondolkodni!

Mert most, felnőtt fejjel már tudom: az akkori úgymond demokrácia, a „proletár nemzetköziség” szellemében történt nevelésünk csak a figyelem elaltatását szolgálta, de már működtek azok a nacionalista erők, amelyek elsorvasztották, majd felszámolták a magyar kisebbség érdekvédelmi szervezetét, politikusaink többségét már megfigyelés alatt tartották. 1953-ban aztán Kurkó Gyárfás, Balogh Edgár, Jordáky Lajos, Kacsoh Sándor és a többiek úgy kerültek a rács mögé, hogy ügyükben nyomozás sem folyt, hivatalosan sohasem emeltek ellenük vádat. Bebörtönzésük immár a magyar etnikum megfélemlítését is szolgálta. Az eufória időszaka, a demokrácia reménye 1956-ban végérvényesen lezárult. A román kommunista hatalom azon a nyáron utolsó gesztust tett a magyar kisebbség felé, megígérte az 1923-ban lebontott szabadságszobor újraállítását Aradon. Az emlékmű talapzatát ki is hordták az egykori lovarda pincéjéből, október 6-án még békéscsabai diákokkal együtt emlékeztünk meg az aradi tizenháromról, de ez volt az utolsó szalmaláng. 1969-ig

Magyarországról senkit sem fogadtak a koszorúzásra, s mondanom sem kell: az emlékmű a mai napig sem került a helyére. Főalakja, a kezében borostyánkoszorút tartó Nagyboldogasszony az aradi vár egyik sáncában várja sorsa jobbra fordulását, a 13 kerek plakettet pedig az aradi múzeum pincéjében őrzik. A márványlapokat és a talapzat gránittömbjeit széthordták élelmes építők.

A magyar forradalom elleni szovjet katonai beavatkozás szabad kezet adott a Gheorghiu Dej vezette kommunista pártnak, hogy életbe léptesse a már jó előre kitervelt, a kisebbségek megsemmisítését, erőszakos beolvasztását célzó politikáját. Kezdődött 1959-ben, amikor egyetlen kormányhatározattal, a törvényhozó testület megkérdése nélkül megszüntették az önálló nemzetiségi iskolahálózatot, a magyar és német iskolákat románnal egyesítették. Megszűnt a Bolyai Tudományegyetem, vele a magyar jogászképzés, a mezőgazdasági főiskola.

Magam ezekben az években kezdtem érezni, hogy magyar vagyok Romániában. Helyesebben fogalmazva: mások éreztették ezt velem, hogy másodrangú állampolgára vagyok az országnak, hogy a többség előjogokkal rendelkezik velem szemben. Éreztem ezt akkor, amikor nem Kolozsvárra, hanem a távolabbi, idegen Bukarestbe küldtek egyetemre. Amikor a román történetírásban a magyar népet mutatták be mint a románság ősi ellenségét. Tanáraink de főleg ideológiai nevelésünket egyengető kommunista politikai irányítóink lépten-nyomon azt várták el, hogy állandó szégyenérzettel küszködjünk, azon munkálkodtak, hogy ébren tartsák büntudatunkat, hogy állandóan éreztessék velünk: csak jövevények vagyunk e földön, örüljünk, hogy annyi gonoszság után a románság befogad bennünket. Természetes volt, hogy számunkra nem jártak előnyök, még a sportmeccsre kiosztott kedvezményes árú jegyeket is csak többségi kaphatta.

Hogy sikerrel munkálkodtak, az kétségtelen, hiszen akkori néhány magyar egyetemi kollégám közül mindössze hárman tartottuk meg nemzetiségünket, maradtunk etnikumunk tagja. A többiek már az egyetem befejezése előtt vegyes házasságot kötöttek, a Kárpátokon túl választottak munkahelyet, elfogadták a nyilvánvaló beolvasztási szándékot. Érdekes, német kollégáim közül mindössze a már akkor kommunista párttag, fali Erna, és egy bukaresti leányka által alaposan „befűzött” Gross Rainer volt hajlandó feladni nemzetiségét, a többiek - Bukarestben jóval többen voltak, mint magyarok - egyenes gerinccel vállalták svábságukat, szászságukat. Utólag bevallom (harminc év távlatából tehetem), én kétszer inogtam meg nemzetiségi mivoltomban. Egyszer, amikor a bukaresti Zalomit Művelődési Otthon környékén csütörtökönként és vasárnaponként összegyűlt, összefogózva éneklő, táncolató, zsvajgó székely szolgálóleányokat és építőipari segédmunkásnak elszegődött fiúkat nagyképűen megtagadtam elegáns bukaresti kollégáim előtt, valami áltudományos magyarázattal próbáltam bizonygatni, hogy a székely nem magyar. Másodszor, amikor a bukaresti Északi Pályaudvaron egy fűtől-fától magyarul érdeklődő néniket elvezettem ugyan a neki megfelelő peronhoz és vonathoz, de nem szóltam hozzá egyetlen szót sem. Abban a nagy román tömegben szégyelltem másságom, szégyelltem anyanyelvem. Bevallom: azóta is ég az arcom, ha eszembe jut az a fejkendős, fekete kiskabátos, kétségbeesetten kérdező öregasszony. Ha él még, ezúton nyilvánosan is bocsánatot kérnék tőle, mert lélekben már százszor is megtettem.

Most már világosan látom: szégyenérzetünk, büntudatunk mesterséges kialakításával a román kommunista hatalom a kialakuló fiatal értelmiséget akarta eltávolítani a gyökereitől, saját etnikumától. Jórészt evvel a módszerrel, no meg avval, hogy a magyar értelmiséget erőszakkal kiragadta saját közegéből, az egyetemek fiatal végzőseit, orvosokat, tanárokat csak Moldovába helyeztette, a román hatalom elérte, hogy a kisebbségi értelmiségiek száma jelentősen lecsökkent. S bibliai hasonlattal élve: a pásztor nélkül maradt nyáját könnyebb volt szétzavarni, felfalni. Nem csoda, hogy a székelyföldi viszonylag bővebb gyermekáldás mellett is a hetvenes évektől a magyarság száma állandóan csökkent. Arad megyében a trianoni békekötéskor még 116 ezer magyar élt, a megye minden harmadik lakója magyar volt. Ha a németeket, a szerbeket és a szlovákokat a kisebbséghez számítjuk, akkor a megye kétharmad része nemzetiségi volt. Az 1992-es népszámlálás adatai még akkor is aggasztóak, ha jogosan feltételezzük, hogy a nemzetiségek számára vonatkozó adatokat „megkozmetikázták”. Aggasztóak, mert a nemzetiségek közül szinte teljes egészében eltűntek a németek és zsidók, a magyarok száma meg alig haladja meg a 60 ezret. Nemzetiségünk az erőszakos beolvasztás és a felgyorsult kivándorlás miatt az elmúlt másfél

évtizedben évente mintegy ezerrel csökkent. És nemcsak a relatív száma, hanem a részaránya is, hiszen Arad megye lakossága immár félmillió, de ebből a nemzetiségek összlétszáma nem éri el a százezret, tehát az egyötödöt.

A romániai magyarság számának csökkenését eltagadta a hivatalos román statisztika is, Ceausescu statisztikai hivatala úgy manipulálta az adatokat, ahogyan jónak látta, de biztos forrásból tudjuk: a diktátor és köre elégedetten nyugtázta a jelenséget. Ők adtak parancsot az erdélyi városok, elsősorban Marosvásárhely etnikai összetételének megváltoztatására. A kérdés megszállott kutatója, Herédi Gusztáv közíró, a kolozsvári Korunk folyóirat szerkesztője felolvasó körútjain próbálta meg felébreszteni a magyarság szunnyadó öntudatát, de mindössze az 1982-es Korunk Évkönyvbe sikerült becsempésznie a gondolatot. A Metamorphosis Transsylvaniae c. évkönyv előszavában régi barátom a következőket írta: „Látjuk, tudjuk, érezzük: nemzetiségünk élettani erőforrásai apadoznak; szaporodnak az elaggás, gyérülnek a megifjodás jegyei, s a zord folyamat fölött nem hunyhatunk szemet, a kilábalás útját-módját felelősen kutatnunk illik.”

A fenti idézet jó évtizede jelent meg. Azóta Romániában lezajlott egy úgymond forradalom, de állítom: Herédi Gusztáv akkori megállapításai manapság hatványozottan érvényesek. Elsősorban azért, mert az új hatalom kiszabadította a palackból a sovinizmus szellemét, s egyes erők immár nyíltan is a magyar etnikum beolvasztására, eltüntetésére, elűzésére törnek. A marosvásárhelyi magyarellenes pogrom, az oroszhegyi és zetelaki magyarok elítélése, Cseresnyés Pál tízéves bebörtönzése a megfélemlítés legelokvensebb példája. Ugyanakkor a román alkotmány tudomást sem akar venni a nemzetiségek létéről, homogén nemzetállamnak minősíti Romániát, a helyi közigazgatásban is korlátozza a szabad nyelvhasználatot, a hatalomból pedig céltudatosan kizárnak minden nemzetiségit. (Az utolsó kormánytagot, Horváth Andor művelődésügyi államtitkárt immár több mint egy éve létszámcsökkentés címén távolították el, miközben a központi kormányservek létszámát több ezerrel emelték!) Mindez a megfélemlítés, a bizonytalanság légkörét árasztja, így folytatódik a Ceausescu-korban megindult exodus. Ez az immár harmadik kivándorlási hullám már méreteiben is megdöbbentő, a magyar fiatalok tömegestől távoznak az anyaországból: ki gimnáziumba, ki egyetemre felvételizik, ki munkát vállal, s aztán végleg ottmarad. Ottragad, mert ott legalább nem szólnak rá, ha anyanyelvén beszél az utcán vagy villamoson, mert megérti a feliratokat. Így áramlik el egy valaha két és félmillió, manapság hivatalosan 1,6, nem hivatalosan (talán?) kétmillió etnikum életereje, ifjúsága. Így öregszik idő előtt egy nagyon fiatal, mindössze két emberöltőt megélt népközösség. Mert a hatalom már az ötvenes-hatvanas évektől úgy modellálta az oktatást, hogy megakadályozza a tizenévesek magyarságtudatának kialakítását. A magyar fiatalok soha egyetlen órán sem tanultak nemzetiségtörténelmet (hacsak tanárunk a szekuritáté szaglászását kijátszva be nem csempészett egy-egy rövid utalást a történelemórákon), a magyar irodalom tantervéből kivették az irredentának minősített Kós Károlyt, Nyíró Józsefet, vagy az ősi röghöz ragaszkodásra biztató Reményik Sándort. A transzszilvanistákat! A gyökerek nélkül felnőtt nemzedék most a gyökereit keresi. Sajnos, a határokon túl!

A fentiek ellenére reménykedem. Reménykedem népem feltámadásában, megújulásában, megifjodásában. Reménykedem, ezért vállalom szülőhazámat, ezért nem távozom, mint tették azt hetvenöt év alatt sok százezren. Mert nincs a világnak egyetlen olyan országa, amely pótolni tudná őseink sírját, templomainkat, a Hargitát, a kanyargó Marost. Különben is hova mennénk mind a kétmillióan?

Szépirodalom

Bartók

zenéket hallasz
muzsikát
ember zokog
farkas üvölt
vihar bög

vagy mégiscsak az ég
szakadt volna le
vagy csupán
egy pentatonra hajlamos
hörgéssel - ahogy rendje van -
megszakadt az a harmados
vagy utoljára még
így konganak a hangok
ha meghúzzák a legutolsó harangot
mivel
most temetkezik az emberiség

vagy talán
mégis muzsikát hallanál
zenéket

azt dünnyögi az óvatos fagott
hogy jól vigyázz
mert még akár ma éjjel
rádverhetik az ablakot
s egy sötét jövőendő hajnalát
rikoltja a vadászkiáltás
a kakastoll meg közbekukorékol
akit illet hogy mindenkinek jelentsék:
rácsozzák már e kis hazát
hol fő foglalkozási ág
lesz immár a börtönviseltség
s hogy valahol egy ártatlan rázza rácsát
hirdetik a jajongó brácsák
s a pribék ahogy körme alá szúr
velődig szisszen a húr
s a dob azt pergő s a duda azért nyög
hogy az udvaron felállt már a négyszög

vagy mégiscsak
a vihar
egy ordas
egy ember hörögne

egy viharvert-hajszolt-ordas-ember
vagy egy isten
egy elhagyatott isten könyörögne
irgalomért elvadult híveihez

vagy mégis muzsikát hallanál

mintha
egy fonák medvetánc
ütemére
megcsörrenne a lánc
túlsó végén maga a nép
valamint a halottasházból
a sírkert felé száll a gyászdal:
e hontalanná vált hazából
egy férfi lépdél te ljes gyászban
elmenőben még visszanez
s hazányi sírra lát
hol nemzet süllyed el
vagy csak egy nemzedék? -

s végül
feleletül meg reményül
dallam kél a vonókon – széles,
hogyan az élet
gyötrelmes és gyönyörűsége
és hogy talán
- míg élünk a halálon innen -
mégsem lehet elveszve minden:
dúdol a hit
egy árva fuvolán

Yves Navarre

A vágyott idő nyomában

Részlet

Nem tudom, mi fogott el aznap reggel. Egy szombat reggel volt. Hosszú hétvége állt előttünk, a hétfő is ünnepnap lévén, és az a kis semmiség vibrált a levegőben, ami kipattantja a gesztenyefák rügyeit. Nem mentem le Peyrocha, erre a háromnapos vakációra, egy kicsit lustaságból, meg félelemből is, hogy ott lent még magányosabb lennék, mint Párizsban, és főként azért nem, mert dolgozatokat kellett javítanom. Meg aztán volt valami befejezetlen ebben a felújított lakásban. Nem raktam vissza a helyükre a képeket, litográfiákat, rajzokat, sőt még a plakátokat sem a vécében. Ez a képhiány állandóan zavart, mintha a csupa fehér fal folyton visszatérítene önmagamhoz, homályos tükör, fényes papírlapok, melyeken még csak a körvonalaimat, az árnyékomat sem hagytam ott. Fura érzésem támadt, és teljesen a hatalmába kerített. Hogy nem vagyok megírva. Hogy még el sem kezdtem magamat írni. Nem létezem. Megéltem egy darab időt, harminckilenc évet, életem első harminckilenc évét úgy, hogy ráhagyatkoztam a környezetemre, a családi elvekre, a foglalkozásom

szabályaira, az éjszakáim titkaira, a hiábavaló találkozások véletlenjeire és az olvasás, hallgatás, nézés, eljárógatás öröme, a magam szórakoztatásáról való gondoskodásra. Tulajdonképpen elkerültem önmagam.

És minden körülöttem, a polgári szellem, mely épp annyira élte, amennyire lefojt, a leánykolt érzékiség, a zsákmányszerző éjszakák, minden úgy van megszervezve, hogy ne jöhessen közbe semmi, ami megtörné egy eseménytelen élet fásult ritmusát. Vagy legfeljebb csak jelentéktelen kis történések, bibik, kék foltok, horzsolások, de semmi komoly sérülés, amely elgondolkoztatna, hacsak a mindinkább elszigetelődésbe forduló magány nem az. A kor nem segít. És a kor, a fiúk számára, akik megosztják leánykolt éjszakáimat, fontos dolog. A test határoz a pillantásuk felől. A véletlen találkozások, ez is csak egyfajta önszórakoztatás.

Leszedtem a képeket. És a képek most hiányoztak. A falak új dimenziója, a meztelenség nyugtalanított. Azzal töltöttem az éjszakát, hogy az összes dolgot kijavítottam. Reggel lett. Az a tavaszi szombat reggel, melyet veszélyes belelegezni. Marie elment Chantillyba, a barátaihoz. Mariette a nővérét látogatta meg Chateauroux-ban. Kettős megbízatásom volt: meglocsolni Marie ablakában a virágokat, és megetetni Boubout, Mariette macskáját; a macska süket, vak, öreg, olyan öreg, hogy be kell rakni a dobozába, csak akkor pisil. Mindez rám várt. De nem volt találkozási senkivel, és valami azt súgta, hogy a telefon sem fog megszólalni.

A két hálószoba ajtaja nyitva állt. A reggel fényei áthatoltak a folyosón. Udvari oldal, ott hűvös volt és félhomály. Gyerekek labdázta. A második emeleti nő, főépület, prezic gonddal pucolta négy ablakát. A dolgozószobámból ráláttam a vendégszobára, vendég, egyes számban, az ágyra, új ágy, az ágyneműre, új ágynemű. Még senki nem aludt benne. Már három hónapja. A postámban csak egy levél volt, a Párizs környéki Betegbiztosító Központ Főpénztárától, benne egy négyoldalas kérdőív, nyilvántartási célokra, és mindenféle kérdések, új tagsági viszonyaim pontos időpontjára, életmódbeli változásaimra vonatkozóak. És a magánéletemre is, meg a mellékjövendelmeim természetére. De nekem ilyen nincs. Hogy az időpontokat megtaláljam, alá kellett merülnöm a hivatalos papírok halmazába. És elfogott a szédülés, mint első nap, mikor kihajoltam a hálószobám ablakán - vasúti sínek árka, hosszú utazások tátongó sebhelye. Nem szeretem, ha adminisztrálnom kell magam, kódok, lajstromok, bizonylatok, tagdíjak, felszólítások, sürgönyök, számlák.

És tudom, hogy meglehetősen nagy kockázatot vállalok, mert túl hétköznapi ez az egész. De egy találkozás előtörténete néha ugyanolyan fontos, mint maga a találkozás. És a hősök nem feltétlenül hősiessé. Nem lesz itt más tündöklés, csak ami a legszűkebben vett hétköznapiakból származik. Azt is ezen a szombaton, ezen a szombat reggelen határoztam el, hogy elmegyek, végleg, nagyon messzire, és a lehető leghétszerevéltebbül. Nem voltam levert vagy különösebben fáradt. Úgy gondolom, azóta, hogy az ember nem okvetlenül akut helyzet vagy krízis következtében határozza el magát öngyilkosságra. Csak úgy, egyszerűen is megteheti, szinte el sem határozva, majd hogyan spontánul, pusztán a múlt évek hatására, amelyek úgy teltek el, hogy egyáltalán nem hasonlítottak a vágyott évekre. Az ember egy merész húzással át akar lépni a megálmodott életbe, az igazi összetartozásról szóló álomba, és egyfolytában csak elmegy mellette. Mígnem aztán kiköt egy szálloda bejárata előtt. Az én esetemben ez a Nikko Szálló volt.

Fura egy história ez. Mosolyognom kell rajta. Hát csak ébresszen mosolyt, legyen csak még kevésbé figyelemre méltó.

Kicsit úgy hordoztam magamban az öngyilkosság gondolatát, mint egy játékot. Úgy három év óta, Saint-Mandé-i látogatásaim során, egy Le Havre-i keresztelón, néhány, barátaimnál elfogyasztott vacsora alkalmával, ha a véletlen úgy hozta, megesett, hogy loptam a gyógyszeres szekrényükből - bezárkózva a fürdőszobába, kézmosás ürügyén - mindenféle félelmetes szerezket, abból az „előírt adagot túllépni tilos” fajtából. Készítettem az „ördögi kulimászt”. Ahogy Marie mondaná, „romantilis és szentimentikus ötlet”. A klasszikus tragédiák szere. De csak játék volt az egész. Gyerekkori emlék? Hétéves koromban elvittek megnézni „A kétfejű sas”-t, a délelőtti előadásra, egy Madeleine melletti moziba. Mert a negyedévi értesítőmben biztató értékeléseket kaptam, és mert anyám kabátot akart venni a Trois Quartiers-ban Jeanne-nak meg Françoise-nak. A filmbeli császárnő mérget tartott a gyűrűiben.

Reggel kilenc óra tájban elhagytam a pucér falú lakást. Egy válltáskát vittem magammal, és a

táska mélyén a flakont, az összes pirulával. Megálltam Marie-nál, meglocsolni a virágokat, és Mariette-nél, megsimogatni Boubout, berakni a dobozába, várni, és legalább kétnapi ennivalót adni neki. Mikor kiléptem a házból, a Gyík tulajdonosa épp a Ford Capriját mosta, bőséges vízárban. Utcán ez tilos. De ez a szombat reggel nem olyan nap volt, mint a többi. Hosszú hétvége, első az évben. Még egy labdát is elrúgtam, és a gyerekek, akik játszottak vele, kinevettek, mert beleavatkoztam a játékukba, ügyetlenül. Máshol járt az eszem. Biztos léptekkel haladtam, mint azok, akik nem tudják, hová mennek. Vagy túlságosan is jól tudják.

Lefelé indultam, a Saint-Lazare irányába, az Opera, a Nagykörutak felé. Olyasmiket mondogattam magamban, hogy „nem ott születtem, ahol szerettem volna”, „mégiscsak megéltem nagyszerű pillanatokat”, „kezdetben szerettem a munkámat, de tudja, ma már nem figyelnek rám”, „senki nem törődött velem igazán. Mariette és Marie nem haragszanak majd rám. Françoise meg Jeanne meg örökölnék tőlem”. Magamban beszéltem, járás közben, fennhangon. A járókelők nyilván valami különöncnek néztek. De nem nagyon figyeltem a szembejövőkire. Céloom nem volt, és nem is kószáltam.

Elmentem a Molière-szökőkútig és a Comédie-Francaise-ig, amit Marie „Tragédie-Francaise”-nek hív. Aztán átvágtam a Louvre kertjein. A Pont des Arts le volt zárva, „határozatlan ideig tartó munkálatok” miatt. Visszamentem a Pont Neufhoz. A Vert-Galant-nál, lent a parton fiatalok napoztak, meztelen felsőtesttel, és egy lány gitározott. A rue des Canettes-en ebédeltem. Elhatároztam, hogy elmegyek a Bon-Marchéba. A Lutétia uszoda előtt törmelékszállító kamionokat láttam. A cégtábla kettészakadva lógott. A zuhanyozókban, itt, ebben az uszodában, a kötelező sportnapokon, gyerekkorom csütörtök délutánjain meztelen testeket láttam, hatalmasakat, pompásakat a tus alatt, és kezeket a párában, amelyek nagy szakértelemmel szappanoztak, és merev nemi szerveket. A kabinokban, már nem tudom, hogy engem vittek bele vagy én vittem bele másokat, ki csábított el kit, de hagytam, hogy megkapjanak, s én is megkaptam másokat. Ez még jóval Saint-Nazaire, Le Pouliguen vagy Guérande előtt történt. Jóval a Derült idő előtt. És az uszoda klórszagot, csempeszagot és pincehideg szagot árasztott. Sápadtan, fehérén, letarolva, teljesen átmosva mentem haza. Senki nem sejtette, hogy egy olyan gyerek, mint én, az okos, a tökéletes, kiszabadulhat a felügyelet sokasága alól, és úgy élhet a hajlamainak, ahogy életében soha később.

Sokáig ácsorogtam a Lutétia előtt. Teljesen kiürítették, mint egy mély tályogot. Egy tábla hirdette, hogy hamarosan új bevásárlóközpontot nyitnak a helyén, hatvan üzlettel. Csak álltam ott, lenyűgözött a kamionok jövés-menése. Egy kávéházba, nem messze onnan, bementem meginni egy teát. Filtereset szolgáltak fel, semmi íze nem volt. Aztán rátévedtem a rue de Babylone-ra, az Invalidusok mögött. A Rodin Múzeum éppen zárt. Az Ecole Militaire felé mentem tovább. Átvágtam az Eiffel-torony alatt. Így, alulról nézve, a négy szétterpesztett láb majdhogynem jókedvre derített. A Trocadéro szökőkútjai körül turistabuszok parkoltak. Jobban szerettem a Szajna menti tornyokat. Közélről akartam látni őket. És a Nikko Szálló bejáratánál találtam magam. Vállamon a táska. A táska mélyén a flakon. Döntöttem. A nap épp akkor bukott le.

A gondolat, hogy ott végezzem, egy ultramodern japán szállodában, nem volt ellenemre. „Van csomagja, uram?” és „Hány éjszaka lesz?” Mosolyogva válaszoltam, kitérően, egy csipetnyi magabiztossággal, és megadtam a peyroci címet. 23. emelet, 2307-es szoba. Senki nem vezetett fel. A lift olyan volt, mint általában a liftek, és a szőnyeg a folyosón, mint a Hiltoné. A kilincsre kiakasztottam a „do not disturb” táblát, japánul is rá volt írva, ez volt a szálloda egyetlen jellegzetessége. Bezártam az ajtót. Bekapcsoltam a televíziót, csak kép, hang nélkül. És felleltároztam a helyiséget. Egy rézkarctól eltekintve, pagodát ábrázolt tavasszal, tulajdonképpen semmi különös. Minden ugyanolyan volt, ebben a szobában, mint máshol. Kényelmes hely. Közömbös.

Sokáig bent maradtam a fürdőszobában, a fürdőkádban. A hab túlcsoordult. Minden törülközőbe beletörülköztem. Tiszta és kifogástalan akartam lenni. Már nem ugyanaz volt a testem, mint régen, ápolnom kellett. Nem vagyok se szép, se csúnya, a hajam se nem rövid, se nem hosszú, a szemem se nem kék, se nem zöld, a pulóver színétől függően, nem vagyok se magas, se alacsony, kicsit erőteljes áll, egy forradás a bal lábszár sípcsontján-belevertem egy alacsony asztalkába, Saint-Mandéban, tíz-tizenkét éve-, se nem szőke, se nem barna, különös ismertetőjele nincs, az egész úgy

elmege. Az ember még egyszer megnézi magát. Egy félmosoly, a mosdó fölötti tükörben, minden keserűség nélkül. Leoltja a villanyt a fürdőszobában, és átmegy a hálóba.

És ekkor éhes lettem. Vacsorát rendeltem és egy üveg jó bort. Negyven percet vártam. Az egészet zsúrkocsin szolgálták fel. Aláírtam egy papírt, és felséges borralalót adtam. Semmi köze nem volt az irodalomtanári fizetésemhez. „Jó étvágyat, uram”, mondta a szobapincér erős spanyol akcentussal. Ellenőriztem, hogy kint van-e még a tábla. És újból bezártam az ajtót.

A függönyök teljesen széthúzva. Odakint az éjszaka. A 23. emeletről ez már nem Párizs volt, hanem egy fényekkel teleszórt nagyváros, melynek egyetlen dologra van gondja, hogy csak másokkal, a többiekkel ne kelljen törődnie. Annál jobb. Máshol voltam, és sehol. Lekapcsoltam a televíziót meg a villanyt. Este kilenc óra volt. Az étel ott állt. Már nem voltam éhes.

Szomjas voltam. Úgyhogy megittam a bort, a pirulákkal. Hármásával szedtem, mint a lépcsőfokokat, ha rohanok haza. Igazából azért nem voltam már éhes, mert féltem, hogy kihányom Saint-Mandé, Le Havre és a számos barátinak hitt ház mérgeit. Nem engedhettem meg magamnak, hogy elfuseráljam az utolsó cselekedetemet. Senkit nem vádoltam. A lehető legegyszerűbben kellett lebonyolódnia a dolognak. Ekkor eszembe jutott, hogy bekopoghatnak az ajtón a zsúrkocsiért, úgyhogy az ételt a vécészébe dobtam, kicsit összegyúrtem az asztalkendőt, és az egészet kigördítettem a folyosóra, miközben harmadszor is ellenőriztem, kint lóg-e még a „do not disturb” tábla, aztán végérvényesen bezártam az ajtót. Tántorogtam. A pirulák hatása. Lerogytam az ágyra, meztelenül, keresztformán kinyújtott karral. Nevettem. Hát megtörtént. Előző este, az iskolából jövet, még csak nem is sejtettem.

Fehérség, mint a fehér falak. Egy kép, homályosan, pagoda tavasszal, és klórszag a bőrön, törmelékek, az egész nagy összevisszaságban. Kósza gyerekdalok a fenyőfák mögött, osztályteremszag, könyvlapozás nesze és nyikorgó bördzsekiké a fiútanyák éjjelein, füsthabok, Marie feltörő kacagása, anyám kötőtűinek csattogása, tényleg fehérét láttam, rémesen fehér volt minden. Hangokat hallottam, dallamokat, belélegeztem a levegőt és a szelet, felszívtam az illatokat, szagokat, bűzöket, vakon megérintettem testeket, csípőket, melleket, bőröket, de semmit nem láttam. Azt mondtam magamban, s ezen az éjszakán ez volt az egyetlen értelmes gondolatom, hogy azért nem látok semmit, azért látok fehérét, mert soha senki nem nyitotta rám igazán a szemét. Fehéret, azt láttam, fehérét. Minden ingott. A Nikko Szálló, metronóm, vészesen kilengett. És hamarosan már nem volt ritmus sem. És semmi. Győzelem. Üdv. Viszlát.

Mikor újra kinyitottam a szemem, még mindig hason feküdtem, arcom jobb fele a lepedőn, két párna közt. Megmozgattam a bal kezem ujjait. Fáztam. „Pilledt” voltam, ahogy Vérini asszony mondja Peyrocban, felségesen zibbadt. Kint már világos volt. Gyenge világosság. Kora reggeli. Nevettem, csak úgy, a fejemben. Az ajkam hideg volt, szinte fagyott, mozdulatlan. A lábamat nem éreztem. Fájt a térdem. A hasam kemény volt, mint a kő. Aztán tüszentettem egyet, és végleg fölébredtem. Nem mozdultam. Nem tudtam. De minden elkezdett forogni, teljes sebességgel, majd szétvetette a fejemet. Milyen nap van? Másnap? És az iskola, az órák, nekem óráim vannak! Mennyi ideig aludtam? Az ördög kulimásza túl erős volt, a Saint-Mandé-i vagy Le Havre-i mérgek hatástalanok. Itt voltam. Megint. Soha senki nem fogja megtudni: elfuseráltam magam. Dráma nélkül. És ez komikus.

Lassacskán helyreállt a légzésem. Megmozdítottam az egyik karomat, aztán a másikat. Arrébb toltam a párnákat és az oldalamba feküdtem, a kilátás és a város felé fordulva, a karommal melengelve magam. Odalent, elég közel a szállodához, a felszíni metró. Vártam a szerelvényeket. Egy se jött. Tehát még nincs öt óra. Böven volt időm, hogy összeszedjem magam. És minden előreláthatónak tűnt. Előreláthatónak, utólag. A dolgozatokat kijavítottam. Marie virágait meglocsoltam. Mariette, ha megjön Chateauroux-ból, legfeljebb csak Boubou pisijét találja majd szerteszt a lakásban. Vagy már vissza is jött, és Marie is. Kedd este randevúm van Bemard-ral. Vacsorára jön hozzám. Ápoló egy külvárosi kórházban. Hat évig élt ugyanazzal a fiúval, és már elege van az örökös tépelődésből. Két hónapja rendszeresen találkozunk, keddenként, ez minden. „Ez minden, és ez sok is”, hogy Marie egy másik mondását idézzem. Ilyesmiket mondogattam magamban, ezen a reggelen, ez után a szombati nap után, a Nikko Szállóban.

Hat óra tájban, az éjjeliszekrénybe beépített óra ketyegésére, tudtam felkelni. Lezuhanyoztam, aztán megfürödtem. Nem mertem megnézni magam a tükörben, a mosdó fölött. Nem volt mivel megborotválkoznom. Reggelit rendeltem. Semmi szilárdat nem tudtam lenyelni, de ittam egy teát, forrón. És felöltöztem.

Csak amikor kifizettem a számlát, három éjszaka, akkor jöttem rá, hogy kedd reggel van, és hogy az egész időt átaludtam. A pénztáros a csekk hatására feljegyezte a személyi igazolványom számát, a biztonság kedvéért. Elég rossz színem volt. De boldog voltam. Reggel hét óra. Volt még időm. A világ minden ideje előttem állt. A vágyott idő, újból?

A taxiból Párizst néztem, az utcákat, a körutakat, a sugárutakat, ahogy az élet megindul egy hosszú hétvége, az év nevezetes első hosszú vikendje után. A gesztenyefákat már levelek borították, zsenge zöld színűek. És ez a kifeszülő, hívogató égbolt. A taxisofőr időnként rám nézett a visszapillantó tükörből. „Ez a Nikko Szálló, ez tényleg jó hely?” Nemet intettem. „Kitegyem a rue de Rome sarkán vagy forduljak a XVII. kerületi városháza felé?” „Rue de Rome”, feleltem. Mosolyogva. Csak át kell mennem a hídon, ezen a rozsdás rácsokkal szegélyezett, szögesdrótokkal teletűzdelt hídon, mely átíveli az árkot és az egymás nyomában robogó, pillanatokra megálló, túlsúfolt reggeli vonatokat. Az ember ma már nem hídról ugrik le. Legalábbis nem erről. Nem tud. Hazafelé megpróbáltam hármásával venni a lépcsőfokokat. De nem tudtam.

9 óra 15-kor az iskolában voltam, nagyjából megborotválkozva, rendbe szedve, sápadtan. És ezen a keddi napon a tanítványaim figyeltek rám. Néztek. Furcsán. És este, 3. fejezet, Bernard eljött vacsorára, mint rendesen. A dolgozatokat már kiosztottam és megtartottam az óráimat. Két nap még Duckig.

3

Ez egy jelentéktelen kis történet, de az enyém. Különleges sorsokat kölcsönzünk az embereknek, hogy aztán jobban átadhassuk őket a csendnek vagy a feledésnek. De igazából csak azoknak adunk kölcsön, akik nem adnak semmit cserébe. Ne keresgélj, nincs itt semmi csúsztatás. Ne vádolj meggondolatlanul. Én senkit nem fogok vádolni. Vádol az idő, ez elég. Egyesít, újraegyesít, szétválaszt. Az idő rettenetes játékot játszik velünk. De itt most a nagyság is jelen van. A gesztenyefák a téren már nem tudják, hogy az év első kis áldozóira kell-e várniuk vagy egy megkéseltre emlékezniük, arccal a vizeletben, kiherélve, a porte de Clichy huligánjainak szép munkájaként. Egyetlen dologgal nem fognak számolni soha pontosan fogalmazott és fennen lobogtatott tudományos tézisek vagy politikai programok, és ezek a találkozások, a találkozás, az egymáshoz csapódás, az el nem gondolt, ki nem tervelt boldogság. A reménykedő várakozás, mindegy, hogy kudarc lesz vagy ölelés: de találkozás.

A félreértés túl sokáig tartott. Az emberek rosszul értik egymást. Már nem figyelnek. Figyelem. Én már nem tudom elviselni mások sükettségét. És te sem. „Mindent értek!”, mondja a tudós, megrészegülve és keserűen. A boldogtalanság közepette mind a hatalmat akarják, és minden dolgok és történések megértését. Mindent tudnak mindenről, nekik minden előre kiszámítható, és ebben folyton megerősítik egymást. A szegényeket a gazdagokra uszítják, a bővelkedőket a nincstelenségre, az ártatlanokat a gazemberekre, az öregeket az erőszakosakra, az erőszakosak meg a semmit ütik. Mindenkit uszítanak mindenki ellen, és mindenki marad a helyén. És ők ezt akarják. A jobboldaliak csakúgy, mint a balosok, fanatikusak, és minél inkább elveszetté, megtagadottá, eldobottá, elfeledetté, gyanússá válik egy hit, úgy lesznek ők egyre nekikeseredettebbek. Folyamatosan állítják helyre a diktátumok rendjét. Ők diktálnak. Elnyomni, ez többé nem az elhallgattatást jelenti, hanem a beszédkenyszert. Mi meg ott állunk majd, csaknem mindannyian, egy kertvárosi házikóval a szívünk helyén, körül-körül kavics, s a letaposott kavics ugyanúgy csikorog mindannyiunk léptei alatt. Bernard elkap a tarkómnál fogva „nem értem, mit beszélsz”. Leveszi a zubbonyát, kigombolja nyakán az inget „fáradt vagyok. Tizenegy órát húztam le egyfolytában. Délben csak tíz percem volt egy almára. Milyen sápadt vagy. Csókolj meg”. Megcsókol.

Bernard hetedszer jön vacsorára hozzám. Tudjuk, ő is, én is, hogy minden egyes újabb kedd már-már hőstettnek számít. A West-Side-ban találkoztunk egy éjjel, későn, valamivel záróra előtt, mikor

újra felgújtják a villanyokat és elkezdik kiüríteni a hamutartókat, összeszedni a sörösdobozokat. Az ember ilyenkor az igazi arcokat látja. A tekinteteket. Egy kicsit kínos is, hogy még mindig ott van, a többiekkel, mint a többiek; a találkozás véletlenje nem adatott meg neki. A fiútanyák kimódolt véletlenje. Jelmezben érzi magát az ember, farmer és zubbony, zsákmányleső vagy éppen unott külső. „Lépjünk le gyorsan”, mondta Bernard azon az estén. Hozzám mentünk. És módszeresen szeretkeztünk, gyakorlattan, lábtól fejig, nem felejtve ki semmit a rejtett zugok, puhaságok, szőrök, tapintások, harapások leltárából, és ő végig csak egy szerepet játszott, vadul, rajtam ülve, rám tapadva vagy megfeszülve a karjaim között, hogy minél teljesebben adhassa magát. Kábultan, jóllakottan, jókedvűen, két órával később elhatároztuk, hogy újta találkozunk. „A jövő héten?” És aztán így tovább. Marie már tudja. Keddenként nem jön, hogy bekopogjon az ajtómon. Megvárja, amíg Bernard elmegy, lesi lépteit a lépcsőházban és felhív „bemutatod majd”? „Még nem.” „Neki lesz a vendégszoba?” „Biztos, hogy nem.”

Bernard igazi fiúszereplő, elfogadja a szerepét és alakoskodás nélkül játssza, nem színleli a másik nemet. Nem élvez, „nekem elég, ha valaki magáévá tesz” és soha nem hunyja le a szemét „mindegyik a szemhéja mögül szeretkezik, torkig vagyok vele”. Őszintén nevet, szívből jövően „remélem, nem untatlak, ha ilyeneket beszélek?” És ha hallgatok, belecsíp a vállamba és azt suttogja „mire gondolsz? Az örök kérdés, de ez már csak hozzátartozik a találkozáshoz. Szóval mire gondolsz? Mondd meg!”

A rítus egyszerű. Megérkezik. Kicsit beszélgetünk. Munka, eső, iskola, kórház, szópingpong, mindig ugyanazok a megjegyzések, és aztán levetkőzünk, gyorsan, hogy lefeküdjünk egy pokrócra a kandalló előtt. „És ma este ne felejtse el megadni annak a lemeznek a címét, amit állandóan felraksz. Szeretném, ha nekem is meglenne otthon.” Otthon? Gennevilliers-ben lakik. Ez a kórház miatt kényelmes. Kétszobás lakás, egy új épületben. „Húsz évem van rá, hogy visszafizesse.” Mosolyog „milyen leszek majd, húsz év múlva?”

Minden ilyen mondatcskára emlékszem. Mint megannyi gyöngédséget őrzöm magamban őket. Elraktározom, aztán tiszta forrásként szabadon eresztem, itt. Jó volna, ha minden az eredeti forrásból fakadna fel. Nekem sem kell itt alakoskodnom, és Bernard módjára csak egy szerepet akarok magamnak, egyetlenegy, amely nem hófehér és nem áldozat, nem jó és nem rossz, csak én magam, a mondatok testében, egy ölelésre várva. „Jól vagy?”

Ezen a keddi napon Bernard kezébe fogja az arcomat. Megrázza a fejem „de hát mi történt a múltkor alkalmi óta”? Válaszként csak elmosolyodom. Beleharap az orrom hegyébe, és ettől nevetnem kell. De hirtelen, letérdelve, egymással szemben, lobogó tűz a kandallóban és plafonra vetülő árnyékunk, úgy érzem, hogy Bernard vészesen inog, metronóm, mint egy torony az éjszakában, és én vele, és én benne. Akkor leheveredünk, és végtelen precizitással simogatjuk egymást. Megismétli „jól vagy?”, és lassan újra egymásra találunk, egymásra talál a két test, bensőséges közelségből nézzük, érintjük meg és nedvesítjük be egymást, ahogy kell. Azt gondolom, titkon, hogy nincs nagyobb misztérium és nagyobb lehetőség és fontosabb felfedezés, mint a másiké, a test segítségével, legelső sorban az ujjai, a karja, a bőre, a testnyílásai. Nincs hatalmasabb és puhább, mint egy tenyér, egy talp vagy egy térd hajlata. Mit tegyek, hogy ne felejtsem el? Hajlatok és mélyedések, ajkak, bozontok, nyál, a lüktető szív, és az egész test, elterülve előtted, mikor felülsz, hogy végigpillants rajta. Persze ezt már sokszor gondoltam így. De Bernard szájának, ezen a keddi napon, más íze volt, és a nemi szervének, de még az állának is. Hiába védekeztem, annyi éven át, hogy ne legyek soha tabuk és tilalmak áldozata, a test merészségéhez kötött bűnfogalom rabszolgája, mégsem ízleltem soha valakit ilyen közelségből és soha ilyen alaposan, ilyen tágra nyílt szemmel, ilyen érzékeny ízlelőbimbókkal és ilyen biztos ujjakkal. Talán éppen azért, mert most toltam el egy kiszállást. Talán azért is, mert Bernard épp úgy kívánt engem, mint én őt, és mert vele biztonságban éreztem magam. Hetedszer. „És ez egyre jobb, minden alkalommal jobb, nem gondold? Nem mondasz semmit? Ó, Pierre!”

Törékeny dolog ez; a találkozásunkból nem következett semmi. De az íze ettől csak erősebb lett. Bernard meglepetés volt számomra, mert otthonosan éreztem magam benne, a helyemen voltam, fizikailag. Kell-e ennél pontosabban fogalmaznom? A besavanyodott és gőgös szellem nem szereti, ha a testről beszélnek neki, noha minden ott kezdődik, ott, ahonnan előjött az ember. És a váladék is

ugyanaz, abban a pillanatban, mint később, mikor az ember újra visszatér, oda, oda és megint csak oda. Annyi születés semmiért, és ezek az orgazmusok mint megannyi segélykiáltás. Bernard nyugtalan „mondd meg, mi a baj”? Kérdez. Így hát, önvédelemből, beszéltetni fogom. Asztalhoz ülünk. Egy másik étkezés.

Széthajtja az újságot; most vette, hogy „agyonüsse az időt” a metróban. Nevetve olvassa fel, egymás után, a főcímekeket: „Jerome gyakran elesett, vallja a Bar-le-Duc-i hóhér-anyuka”, „az Első Számú kínai fantasztikus mutatványa a lengő trapézban”, „volt pénze, munkája, társasága, és ölt, minden indíték nélkül”, egy pápa, aki kijelenti „álljatok ki a családért, és védekezzetek a válás és az abortusz ellen”, egy államfő, aki azt állítja „a legfontosabb tünet az ifjúság számára politikusaink középserűsége”, egy miniszterelnök, aki bevallja „túl sok a talpnyaló miniszter. A kormánytöbbségben csakúgy, mint az ellenzékben a politikusok tábora oly mértékig alkalmatlan arra, amit csinál, hogy ezzel szabadjára engedi a kormányt”, és egy kommunista párt, amely rájön, hogy „a gyönyörkeresés, a felfokozott szexualitás, minden, a másik szabadságának tiszteletben tartását célzó tilalom elutasítása olyan megismerési teret nyit meg az emberi mentalitás változása előtt, melynek jelenlegi hozadékai ugyan mérföldkövek, de nem jelölnek határokat”. A negyedik oldalon Bernard még azt olvassa „A Vitry-le-Francois-i öreg hölgy halála: tizennégy kutyája felfalta.” A cikk utolsó mondata szerint „Marguerite Voiron teljes részvéltenség közepette halt meg, de önként választott magányban. Az emberek iránti mélységes gyűlölettel. Marguerite Voiron tizennégy kutyáját elgázosították.” Pont. Vége. Bernard összehajtja az újságot. Mosolyog és odahajol hozzám „éhes vagyok, és te?” Megfogja a bal kezem és beleharap „és ez agyoncsapja az időt. Csak azért veszek újságot, hogy tudjam, hol tartanak, hol tartunk, mi történik. És ez az egész egyre inkább a szavak meg a tények tébolya, lent éppúgy, mint fent, mindenütt”. Felém nyújtja az újságot „meg akarod tartani”? Megőriztem. És ma bizonyítékul szolgál számomra.

Alsónadrágok, trikók, meztelen lábak az asztal alatt, ülünk egymás mellett, kerek asztal, leves, sült hús, saláta, sajt és gyümölcs, Bernard bort tölt „igyál, ettől majd lesz némi színed”. Az üveget leteszi az asztalra, összevonja a szemöldökét „mit akartál mondani, mikor a diktátumok folyamatos helyreállításáról beszéltél”? Hozzá hajolok, kezembe veszem a medált, amit a nyakában hord és amitől soha nem válik meg „mi van ráírva”? Olvasom „ne kényszerítsenek és ne akadályozzanak”. Bernard megfogja a kezem és visszateszi az asztalra „egyél. Különben minden kihűl, ahogy polgáréknél mondják, kispolgáréknél és egész kicsi kispolgáréknél!” Nevet „családi jelmondat. Anyám ajándéka. Ne kényszerítsenek és ne akadályozzanak! Végül is ez a felelet arra a kérdésre, amelyre nem válaszoltál. Rendben?” Két korty bor „elégedett vagy”? Jókedvű csend „mit akarsz kimondatni velem, már te is? Jól megvagyunk együtt. Nem?”

„Miért?” kérdelem tőle. „Mit miért?” „Hát a barátod meg te, hat évig éltetek együtt, aztán szétmentetek. Mennyi ideje?” „Két hónapja.” „Hogyan?” „Egy este kint találtam a bőröndjeimet a lépcsőházban. Megfeledeztem róla, hogy az ott igazából nem a mi otthonunk, mindig is megmaradt az ő otthonának.” „És az ok?” Bernard mosolyog „hát igen, sérelmek”. „Mesélj.” „Andrének hívják. Korodbeli. Kilenc évvel idősebb nálam. Görögországban találkoztam vele egy nyáron. A strandon. Én valaki mással utazgattam. Ő is. Azonnal eldöntöttem, hogy ő az. Igen, így mondom: eldöntöttem. Címet cseréltünk. Már otthon, újra találkoztunk. Nekem volt egy szobám Párizsban. Ő meg félúton lakott, a kórház felé, ahol utolsó éves gyakornok voltam. Szóval elkezdtem nála aludni. Így egyszerűbb volt, reggel. Aztán végleg hozzá költöztem, de azt már nem igazán tudom, mikor. Amit az egésztől mondhatok, csak annyi, hogy az első három év jó volt, neki is, nekem is. És hogy csak a szépet és jót láttuk meg, semmi mást. Tényleg szabadok voltunk. Ő és én, ez elég volt. Ő személyzeti főnök egy golyóscsapágy-gyárban. Én meg öregek, paralitikusok és gyógyíthatatlanok fizioterápiájával foglalkozom. Hány utolsó stádiumban lévő rákos beteget láttam én már! De az esték jók voltak, és a hétvégék, meg a nyaralások. Az első három év. A negyedik és az ötödik, ott már egy kicsit az előző hármat ismétli az ember. Már nem figyeltem rá úgy, mint azelőtt, és ő viszont. Ha elmentünk valahová, már elkalandozott a tekintete, és az enyém is. És a kis ajándékoknak sem volt már ugyanolyan íze. És az apró gesztusoknak, a kis semmiségeknek sem. Ne akard, hogy beszéljek...”

Bernard egy almát ropogtat „ma már a második!” Kitölti a bort az én poharamba és a sajátjába, az

utolsó cseppeket nekem, nevet „így majd megházasodsz”! Koccintani akar. És máris csin-csinezőnk. „Feltessed még egyszer a lemezt?”

Zene. Bernard kiköp egy magot, megtörli a száját, hátratulja a széket, lába kinyújtva, keze összefonva a tarkóján „most már tényleg végig kell mondanom az egészet. Egy éve kezdett becsődölni a dolog. Ingerültségek. Türelmetlenkedés. ő javasolta, hogy vegyek meg egy lakást, nem messze tőle. Még azt is elintézte, hogy megkapjam a hitelt. A szüleim is segítettek. Aztán meg André szülei elkezdtek gyanakodni ránk. És a gyanakvás, ha már túl sok a bizonyítékuk, olyan számukra, mint a nyugtató. André egyedül járogatott el este, és én is. Gyakran nem volt kenyér a reggelihez. André elfelejtett venni, és én is. Sokszorozd meg ezeket az apró részleteket, és tudni fogod az igazságot, ha van egyáltalán. Két hónappal ezelőtt, egy este, elment otthonról. Elmentem én is. Elöttem ért haza. És a bőrdandjeim zsupsz ki a lépcsőházba. Nem volt más hátra, mint elmenni a saját lakásomba. Azóta örökké telefonál. Mint egy jó szomszéd. De eldöntöttem, hogy megizzasztom. Igen, így mondom, eldöntöttem.

Bernard feláll, leveszi a trikóját meg az alsónadrágját. Letérdel a kandalló előtt, meggyújtja a tüzet. Elrámolom a tányérokat, a késeket, a villákat és a poharakat. Bemard hangosan odaszól, mintha valahol nagyon messze volnék „úgyhogy most berendezkedem a saját lakásomban. Mindent megveszek, apránként. Nem volt benne csak egy ágy, még ágynemű se. Nem úgy, mint nálad, a vendégszobában.” Helyrerakom a székeket az asztal körül. A zene, kicsit hangosabbra. Bernard felém nyújtja a kezét „gyere”! És megint ott vagyok, térden állva, előtte. A nagyság könnyű gyakorlat. Elég csak a reprodukciós technikára hagyatkoznia. És ha Bernard-ról beszélek, ezen az estén, két nappal Duck előtt, ez azért van, mert csak azok a témák váltanak ki valódi szenvedélyt, amelyeknek nincs semmi témakinézetük, látszólag soványka kis ügyek, de mögöttük - apró tüskék a köröm alatt - a fájdalom felébresztheti a lelket. Semmi nem diktálódik. Minden meghallgattatik. „Nesze.” Bernard a nyakamba akasztja a medálját „csak egy kicsit. Míg el nem megyek.” Megcsókol „vetkőzz, gyere, gyorsabban”! Épp csak felnevetünk, és máris ott gurulunk a takarón, egymás karjában, tágra nyílt szemmel. Pattog a tűz.

„Élvezni akarok.” „Ne tartsd vissza magad.” Megjártam a Nikko Szállót és Bernard beszélt. Rákényszerítenem, hogy kiadja magát, noha ő kezdett el kérdezősködni. A terror itt kezdődik, az emberpárok kis terrorja, mikor az egyik, aki tele van mondandóval, hallgat, és a másik, a naiv és fegyelmezetlen, feltárulkozik. Elélveztem. És ez legalább olyan rosszat tett nekem, az ördög kulimásza, mint amilyen jót, már semmi sem ingott, minden a helyén volt. Bemard, törökülésben rajtam, kinyújtja a kezét és megsimogatja a számát. Megcsókolom az ujjait. Mosolyog „szóval, semmit nem akarsz mondani nekem”?

Kikiabál a zuhany alól „tedd fel még egyszer a lemezt! És írd fel a címét egy papírra, mert a végén megint el fogod felejteni!” Végrehajtom az utasítást. Összehajtogatom a pokrócot és teszek még egy darab fát a tűzre. Éjjel tizenegy óra. Minden nagyon gyorsan és nagyon jól megy. Törülközés közben, a folyosón-kicsit összevizezi a szőnyeget - Bernard a hálószobámat nézi „soha nem szeretkeztünk az ágyadon...” aztán a vendégszobát „nem értem. Ha az embernek van valakije, akkor azzal alszik. André, az egy igazi kispárna volt. Valóságos dunna.”

Bernard vagy a mások, ő, annyi másik közt és én, annyi meg annyi közt az életben. És ha a szerelmeinkre gondolok, azt mondom magamban, hogy semmi nem különbözteti meg őket igazán. Talán ez lenne az igazi téma, ezt kellene nekem megírnom. Mert minden, kívülről és távolról, a legkorlátoltabbig vagy a legközönyösebbig, megkülönböztetni, ujjal mutogatni, leszólni akar. Olyan kihegyezett érzékük van az emberiség és az értelem iránt, hogy elfelejtették, mi az: ember és megértés. Nem, nem fogjátok megakadályozni, hogy megírjam ezt a regényt, a legvégéig. Forrásvíz lesz azoknak, akik meg akarnak merítkezni benne. És megfürödni. Elolvasva mindazt, amit ti magasztaltok, ti tollforogatók, zűrzavar bírái, bővliidiktátorok, azt mondom, hogy számotokra nem létezik más rend, mint a fennálló.

Fordította: Mihancsik Zsófia

Légiposta költemények

1.

Kedves Katalin!

Megkaptam mind két csomagot
rozsaszín papírnak mint máj virág csiripelt,
a postán az emberek sorban állva mint marhák
néztek, néztek, talán gondolták
na ennek mi baja,
a szeme, szája rángatodzik, mint akar, valamit
valamit csak ki gondoltak s én kirepültem odább álltam
még szagoltam, nincs szagod neked, mi fene,
és lassan az autóba ülve mosolyogva körbe görcsült fejjel
haza vezettem, de tévedes, hazám az nem ez, igaz ügye,
de hát hol vagyok, mi lett szememmel, hol a nagymamám
miért nincs itt reggel kérdezni hogy, hogy ébredtem?
hogy mit álmodtam vajon tegnap este, kit érdekelne
nagymamáknál jobb nincs, ügye?

megint kérdelek, hogy hogy s mint megy az este fejed felett
mit is gondolsz arról amit kértem?

Igen, Nem - a két végletes szó, arra várok
mehetek, vagy tulajdonképpen mit is csináljak veled?
Mire várok azt kérdelek, az jó kérdés s hollonak is
mint a hitadó száll s titkos szellemeken át száll, ő tudná
mi észak neki vagy kelet
e veréb kérde bagolytól hogy énekelhet e mellette vagy nem?
Talán nem jó ez a jelenet, de ha nem küldöm el akkor be-fagy
a szám, oda kokkan a kezem s soha nem indulok tovább.

Üdvözlétem. Irjon, ha lehet. Köszönöm a cikkeket. Az ujj cím aut jelen
hogy most ott lesz, levelem oda mehet?

november tizedike van. Kora este. leveleid ide értek gyorsan,
köszönetem.

Ashville, 1991. november

2.

Kedves Emőke!

Még mindig hallom - viszontlátásra Újvidéken!

Az orgonákat á járja a gyönyör.

Még mindig, lám, reménykedem.

Oly távoli a hangja, kedvesem, még nincs minden veszve,
s ha néha vesztemet érzem,
versláb helyett, ugye, fogjak inkább kapanyelet?

Ajtókilincs fúródik torkomba,

a fésűt átjárja a gyönyör.
Még nincs minden veszve, habverő ugrál az égen,
és oly forró gyönyörű, ahogy a lélegző
kertekkel letakar.

A beszéd négy kapuja bezárult.
Álmaimban mégis üzen árnyéktalan,
versemből a babverőt kiszagatja,
ő az, ki felsikolt torkomban.

A kilincset megduzzasztotta a gyönyör.
Ki ez a város bennem?
Olyan ismerős, mintha integetne,
letakarja a tükröket,
az asztalból vér folyik, a fésűk begennyesednek.

Újvidék, 1992. január

3.

Kedves Katalin

Ma megkaptam az „Egy művésznék...” elbeszélgetési cikkét. Érdekelt amit mondtál. Köszönöm. A kis lemezdet is megkaptam de jelen pillanatban még nincs az a kis közepi plasztika ami kell ahhoz hogy meghallgathassam Rendelni kell egy boltban. Itt azt már rég nem használják és nekem se volt meg. Így várom azt a pillanatot is hogy hangodat is hallhassam. A „Parázna söprű” igen érdekelne. Szívesen megküldöm az árát, lehetne arról is szó hogy elküldenéd neked? Az utóbbi hetekben megcsináltam a bemutatói lapot rolad amit a könyvkiadóknak fogok elküldeni. Elküldtem a „Hétfejű...” javított fordítását a Kenyon Review-nak, hol M. Hacker a szerkesztő. Ismered őt?

Szeretném fordítani a többi részét is a Kiüzetésnek és azután talán a Parázna söprűnek állnék hozzá. Itt igazán nem lehet versírás, versfordításból megélni. Habár érdekes módon van itt egy vers-szavaló csoport Ashevilleben alakult, aki már tíz éve megvan és sikeresen(még anyagilag is) járják az országot, főleg iskolákban. Ugy hívják őket hogy „Poetry Alive!” Érdekes módon úgy mint a MacDonalds ők is növekednek csak sokkal kisebb pénzről van szó

Junius végén Amsterdamban leszek az Ötödik Feminista Könyvkiállításon és akkor igen szeretnék veled találkozni, talán Pesten?

Mi a kilátás erre?

Remélem találkozhatunk ezen a nyáron, addig is szeretettel Tetszik a Kis házad, és a kilátás is.

Asheville, 1992. február

4.

Kedves Emőke!

Közel már a hasfelmetsző tavasz.

Padot csináltál belőlem.

Oly távoli a hangod, még nincs minden veszve,
szemed is fehér, mielőtt elfelejtelek.

Régen írtam, a magot elvetettem,
sűrű a hajam, amikor zörögsz bennem.

Miért sarjadoszol?

Ezt a járványt, nálatok is úgy hívják – kikelet?

Újvidék, 1992. március

5.

Kedves, kedves!

Szerda este 9 óra van, végre, ma rengeteg friss húst álmodtam. Mivel nagyon szaki az idő, félig lemészárolt tehenek vonszolták magukat, utolsó leveletem, amiben rész meg is lesz, ma este fejeztem, szelíd barmok, combjaiból és bordáiból hiányzott hatalmas darab, nyomdától függ. Eddig még lesz. Enyhe, rózsaszínű angyalok gőzölögtek, és nem tudtam segíteni. A hasznunk az a kis könyv olyan három és ötszáz dollár, nem tudom, mikor lesz vége, és mennyiért adjuk el. Kérdések. És kész röhej, hogy amikor felébredtem, azt hittem, vége.

Angolul. Gondolom, te az előadást jobban csinálnád, de ez az élet, nekem gondolni, hogy amikor az egész, tudsz majd jönni, és együtt csináljuk Bookstore/Cafe boltomban. Itt küld hasonlít mint a Gundelre.

Az USA térképén.

Apám betegeskedik. De rossz szememmel melyik országban keressem városod? Minek annyit bolyongani ismeretlen országokban, Havenben, segíteni anyámnak 69 vérkeringéssel van baj lábaiban, amikor rögtön honvágy gyötör a nemlétező országból. De mi ez a fájdalom a zsidókéhoz, a palesztinokéhoz, vagy a kurdokéhoz képest, itt március van és hozzászoktunk a megcsonkított emberek látványához, a halottakhoz, és hogy sokan már nincsenek. Te még még vagy? Remélem Te jól vagy és írogatsz. Egy-egy vers! Ezen én is őszintén csodálkozom. Szeretettel Emőkatalin.

Ashvidék, 1992. március

Helen Hudson

A lakó

A történetek után az összes szomszéd azt mondta, mindig tudták, hogy volt valami furcsa Mr Markhamben: ahogy lejött a lépcsőn, szinte a falhoz tapadva, mintha valakit el akarna engedni; magába forduló, alig-mosolya, amely fölfedte fogait, s elrejtette örömeit; ahogy állandóan orgonamuzsikát játszott az öreg gramofonon, templomot csinálva az egész rohadt házból egy héten hétszer, úgy, hogy Mr Dundee, aki cipőjét lerúgva az alattuk lévő konyhában sört ivott, azt érezte,

állandó szentségtörést követ el. Mr Kimmelnek, aki egyedül élt, hirtelen eszébe jutott, hogy látta Mr Markhamot egy padon üldögelni a parkban, valamelyik szerdán, délután kettőkor.

De akkoriban Mr Markham, aki feleségével a manzárdban lakott, csupán sápadt, sovány férfi volt; szürke öltönyt és keskeny nyakkendőt hordott. Jóképű, bár az arca olyan, mintha az eredetinek homályos, agyonnézett másolata lenne. És volt valami idegenszerű benne: megfontolt bölintésében, mereven tartózkodó járásában és a hatalmas távolságban, amely körülölelte, s amelyet nem tudott áthidalni sem udvarias, „Jó napot!” ja, sem kinyújtott karja. Sohasem tudták meg, honnan jött. Csak azt tudták: nem tartozik közéjük, nem odavaló. Olyan, lelket fagyasztó, választékos modora volt, mint aki állandóan vendégségben érzi magát.

Kiejtése nem árult el róla semmit. A neve sem.

- Markham? - mondta Mrs Dundee, a háziúr felesége. - Markham?

- Edwin Markham? - kérdezte Mr Kimmel. - Az, aki a „Kapás ember”-t írta?

Mr Kimmel tanult ember volt, angolt tanított a helyi gimnáziumban. Kollégáiban állandóan csalódott; szülővárosa utcáit ebben az örökös csalódottságban róttá, Cyrano, Andrej herceg és Lord Jim társaságát áhítozva.

- Nem, nem Edwin - szólt Mrs Dundee. - Azt hiszem, Peter. Ő már látta Markham kezét: vékony és sima volt, mintha a legnehezebb, amit emelt, egy kés lett volna, amivel mindent gyorsan elintézhették. A feleség az, gondolta Mrs Dundee, aki húzza az ígát.

Markhamék csendes pár voltak. Még azt sem látta senki, hogy beköltöztek. Egyszerűen csak megérkeztek egy este, mint régi lakók szokták, s letörölték cipőjüket alkonyatkor. Sem alacsonyok, sem magasak nem voltak, fiatalok sem és idősek sem, csendes pár, akik őrizték saját világukat, tartózkodva minden szokatlantól. Ott ácsorogtak a küszöbön és törölték a cipőjüket.

Mrs Dundee, kinézve a konyhaablakból, látta, ahogy ott álldogáltak; látta Markham hosszú, sápadt arcát, amely olyan sima és vékony volt, mint egy elhasznált szappandarab.

- Szakállt kellene növesztenie - gondolta. De amint megpróbálta elképzelni szakállasan, hirtelen nagyon ismerősnek találta az arcot, bár nem tudta kire is hasonlít. Csak azt tudta, hogy az elképzelt arc fájdalommal tölti el. Leült, mivel nagy volt a terhe: gyereket várt. Gyereket, akit nem akart már. Elfordította a fejét: nem akarta látni a sima, gyámoltalan arcot, a feleség zömök lábát.

Mrs Dundeenak öt gyermeke volt. Mind felnőtt már és elköltözött; idegenek voltak, akik időnként visszajártak, hogy feléljék hagymás pitét és elrontsák vasárnapjait. Odavetett puszikat kapott tőlük, akik valaha úgy betöltötték és birtokolták a feje búbjáig, hogy nem maradt egyetlen apró darabja sem az életének, ahol nem ők lettek volna, egyetlen perce, amelyet nem ők töltek volna ki. S most, amikor már maga maradhatott volna egy kicsit, s csak a fényt és a levegőt kellett volna beengednie az üres szobákba, amikor lusta csoszogással telhettek volna az órák, most itt volt ez az újabb teher, amely lassanként kibomlik benne, míg bokái hatalmasra nem dagadnak, és terhétől szinte már fuldoklik.

- Jézus Mária! - kiáltott fel a férje, amikor megpillantotta a lépcsőn álldogáló párt. - Ezek az új lakók?

Nagydarab, türelmetlen férfi volt, aki rühellte, hogy gombok is vannak az ingen, és inkább elátkozta a cipőfűzőket, mintsem bekötötte volna őket. Eszeveszetten félt a betegségektől és a pokol tüzétől. A háborúban, a katonaság alatt lett vallásos, s úgy kapaszkodott bele, ahogyan a puskáját markolta, ha neszt vélt hallani egy bokorból. Úgy volt Istennel, ahogyan az őrmesterével: sokszor túlságosan is suvickolt, időnként sörözött, s igencsak megszegte a vallást, ha a Teremtő nem figyelt oda. De bármennyit is ivott, Mr Dundee szombat esténként és vasárnap mindig a templomban volt: ott térdelt flanelnadrágjában Teremtője előtt és zokogott gyónáskor. Állandóan kelevényeket keresgélt magán, s gondolkodás nélkül, rakásra csinálta a gyerekeket. Utálattal nézegette a lépcsőn álldogáló párt.

- Úristen! Ez a férfi naponta legalább háromszor szólni fog majd valamiért, nekem meg háromszor kell majd végigrohannom ezeken a lépcsőkön! Tudod, hogy nem bírja a szívem! Ez az a fajta lehet, aki még egy villanykörtét sem tud magától kicserélni.

- Ne izgasd magad! - mondta Mrs Dundee. - Majd az asszony kicseréli.

Mert Mrs Markham zömök nő volt, haja dús, szemöldöke sötét, a keze akkora, mint a férjéé. Ő

volt az, aki kiszámolta a pénzt az első alkalommal, gondosan kisimítva a bankjegyeket. De hiába simítgatta őket, több nem lett belőlük. Mrs Dundee nem mondta meg a férjének, hogy Markhamék már akkor adósak voltak a lakbérrel, mielőtt még beköltöztek volna. Mert hát mindig volt min idegeskednie Mr Dundee-nak: a gép a boltban, a sok szedett-vedett népség hétfő esténként, a hó, ami a járdájukra hullott, a levelek, amiket az egész városból idefűjt a szél, arra a nyomorúságos kis füves tisztásra, ami a házukban volt. Mrs Dundee újra Markhamékat nézte: nyugodtan, türelmesen és csöndesen álldogáltak a lábtörlőjén.

Markhamék a manzárdban éltek, ahol a szobák olyan eldugottak és zártak voltak, mint ruhán a zsebek; a mennyezet alacsony, a falak ferdek. Életük apró történések sorozata volt: ápolták növényeiket, minden este kiürítették a szemetest, vasárnap kétszer is. Néha a hátsó udvar sarkában üldögéltek, miközben az este csöndesen az ölükbe ereszkedett. Néha elsétáltak a postaládáig, amely fél háztömbnyire volt. Nem volt sem rádiójuk, sem tévéjük, csak a fonográf, amely sohasem mesélt nekik a közel-keleti háborúkról, arról sem, milyen lesz az idő. Egyszerre csak egy bélyeget vettek, s negyedfont vajjat egy hétre.

Az asszony minden este kimosta a férfi ingét, a saját blúzát és az alsónemüket, közben a férfi kipucolta a cipőjét, s jobbra-balra forgatva vizsgálta rajta a lyukat. Az asszony rettegett attól a lyuktól, de nem tudott mit csinálni vele. Csak az az egy pár cipője volt. Tudta, hogy a lyuk csak nagyobb lesz, míg egy nap már csak a zokni marad, amit kötött, hogy védje a férje lábát.

Amíg vasalt vagy mosta a konyhát, vagy gombokat varrt fel, férje fölolvastatta neki: Schillert németül vagy Baudelaire-t franciául, még Dantét is olaszul - széles mozdulatokkal kísérvé. És bár az asszony nem értette, mit mond, érezte a szavak értelmét. Gyakran kapcsolta be a fonográfot: időnként operát hallgatott, Mozartot, Verdit és Donizettit; együtt énekelt az énekesekkel, s hátravetett fejével követte a ritmust, miközben hosszú, fehér nyaka fénysugárként hullámozott kigombolt ingében. Ilyenkor az asszony megállt, hogy nézze. Arra gondolt, milyen jóképű és csinos, mennyire tehetséges, s újra eltűnődött azon, mekkora csoda, hogy találkozott vele (még nőtlen volt és senkihez sem tartozott), amint hátravetett fővel Goya durva, zömök kovácsait nézegette; arcéle megemelkedett: fehér és tiszta kontúrral villant ki a délután színeiből.

- Milyen erősek! - mondta váratlanul, anélkül, hogy fejét megmozdította volna. A nő körülnézett, de teljesen egyedül voltak, kivéve a képtár távoli végében álló őrt. Hallotta, amint a kertben halkan csobog a szökőkút.

- És mennyire durvák! - jegyezte meg az asszony.

Ekkor a férfi megfordult és ránézett: arca sima volt, nyugodt, vonásai finomak, gonddal illesztettek. Ő pedig tudta, hogy saját arca mennyire zilált, véletlen, odavetett részekből állt össze: mindabból, ami hat fiú- és lánytestvér után neki még maradt. De úgy tűnt, hogy a férfi ebből a ziláltságból semmit sem lát, csak az erőt, amely összetartotta az arcot, és a vágyakozást, amely úgy fedte, mint a bőr, s egészet csinált belőle, arcot. Az ő arcát. Az arcot, amelyet szeretni kellett. Megfogta a kezét és kivette a múzeumból: ki a napfényre, amely úgy terült végig a Fifth Avenue-n, mint egy darab aranykelme. Ennek már tíz éve. A férfi most soványabb és sápadtabb volt, messzebb Goya durva és zömök kovácsaitól, mint valaha. Még mindig vonzó, mondta elszántan magának, mintha a férje szépsége valami drága kincs volna, amit neki kell megőrizni.

- Mi a maga férje? - kérdezte Mr Kimmel, a tanár, amikor egy nap a folyosón találkozott Mrs Markhammel. Mr Kimmel hosszú, nyakigláb férfi volt, arca hegyes, mint egy papírvágó kés, s úgy tartotta, mintha fel akarná vele nyársalni. Az orra hegye is remegett a kíváncsiságtól, s csokornyakkendője szinte megfeszült a figyelemtől.

- Hogy mi? - bámult rá Mrs Markham. Hogyan is mondhatná el ennek az embernek, aki akkorára nőtt, hogy csak lefelé tudott nézni, mi is Peter? Férfi volt, a férje. Szerető és tudós férfi, borissza; felfedező nappal, költő éjszaka. De tudta, hogy Mr Kimmel nem erre gondol.

- Úgy értem - mondta lassan, szinte már keresztülszúrva az asszonyt hegyes állával-, mivel foglalkozik?

- Mivel foglalkozik? Nos, gondolta, millió dologgal: szeret, nevet, gondozza a növényeit fent a szobában és megérti a holtak szavát. Figyeli az iránytűt és a hangközöket. Hogyan is vehetné számba mindazt, amit a férje csinál?

- Természetesen arra gondolok - folytatta Mr Kimmel gúnyosan mosolyogva -, miből élnek?

De Mrs Dundee épp akkor jött ki a lakásából, és megkérte Mr Kimmelt, hogy az üres üvegeket ne a folyosón tartsa. Mr Dundee attól félt, hogy valaki megbotlik bennük.

- Az Isten szerelmére, ne rakjanak már ki semmit a folyosóra! - így mondta szó szerint. Nem volt semmi kedve hozzá, hogy idő előtt feldobja a talpát, és nyakát szegve egyenesen a pokolba jusson meg nem gyönt bűneivel, csak azért, mert Horace Kimmel a folyosón tartja Seven-upos üvegeit. Miért nem iszik sört, ahogyan férfhoz illik, és dobja el az üres dobozokat?

Mrs Markharc elmenekült, föl a lépcsőn.

Peter a nagyszékben ült az ablak mellett, lába a kispárnán. Fejét hátrahajtotta és Bach zenéjének ritmusát követte. Az asszony nézze nyakának hosszú, ívelt vonalát, s a délutáni napot, amely mint egy aranypárna látszott a feje mögött. Látta a lyukat is bal cipőjén. Egyre nőtt. Hirtelen letérdelt és beledugta az ujját.

- Ne törődj vele! - mondta a férfi, beletúrva a felesége hajába. - Holnap ragyogó állást találok. Felfűzőgetem a világ összes katalóguscéduláját, és mindkettőnknek lesz új cipője. Több tucat. Lesz cipőnk, amelyikben reggelizünk, cipőnk, amelyikben vacsorázunk, cipőnk, amit lerúghatunk az asztal alatt. Cipőnk, amiben szaladhatunk, cipőnk, amiben keringőzhetünk, cipőnk, amiben sírhatunk és nézhetjük a felvonulást. És neked külön lesz egy ezüstcipőd arra, hogy csak leülj és ne csinálj benne semmit.

Felesége mosolygott és a fejét rázta. Holnap különmunkát fog kérni a könyvtárban. Nem akart vitatkozni a férje munkájáról. Gondolni sem akart arra a gyöttrő keresésre, arra, ahogyan a férje beilleszkedik egy skatulyába. Nem fogyhat, nem sápadhat tovább, nem gyötörheti agyon magát cédulázgatással. Ha már úgy alakult, hogy a férje a szép és ő a rút, hadd legyen ő az igavonó; majd ő buszozik, ebédet papírzacskóból, cipeli a könyveket a polcokra, hazaviszi péntekenként a pénzt - pórázra köti a világot. Sokkal könnyebb így, mint Petert figyelni, ahogyan szakadatlanul koptatja a ceruzát. Leült a földre, fejét a kispárnára tette, hogy ne lássa a cipőn a lyukat.

Mégis: furcsa, hogy mindent ő csinál; ő húzza fel a vekkert, ő számolja meg a visszajárót. Mert jól ápolt, zömök teste lágy természetet takart. Tulajdonképpen lusta és nehezen mozdítható volt. És bár fürgén mozgott tömzsi lábain, arra vágyott, hogy mindörökre maga alá húzhassa őket. Egész életében olyat keresett, akinek erős a karja, aki könnyedén felemeli, és leteszi, mint egy párnát, a megfelelő helyre. De az emberek csak az ő kemény, dologra termett testét látták. Rohant a henteshez, ha küldte az anyja, nyargalt föl-le a lépcsőn, ha bátyjai, nővérei szóltak. Mikor Peterrel találkozott, már éveket futkozott végig - dolgozott, várt, csendes történéseket élt meg, amelyek olyan rövidnek tűntek, mint az út a sarki boltig. De, amíg Peterrel nem találkozott, igazából senki sem nézte meg az arcát.

Csak Peter, ő bontotta ki a részleteket: a nagy, sötét szemet, az egyenes szemöldököt, a hosszú, egyenes orrot. Csak Peter vette észre, hogy formája van az arcának. Hazavitte az asszonyt, letette az ágyra, a festményei, a könyvei közé, amelyeket szorosán egymás mellé állított, hogy védje őket az erős fénytől. Sokáig maradt ott, mozdulatlanul, mint egy párna, miközben a férfi tálcát hozott be, bort öntött és elhalmozta ölét ajándékokkal. Hagyta, hogy lemezeket tegyen fel, fölolvasson neki és pénzt vegyen elő, amíg ő ott kuporgott fölhúzott lábakkal. A férfi elrohant, hogy gyűrűt vegyen, amikor megmondta neki, hogy terhes. Amikor két hónap múlva elveszítették a gyereket, már házasok voltak.

Ismét hazavitte és ráfektette a díványra. De a szoba másmilyen volt már: hézagok tátongtak a könyvszekrényben, ahol a bőrkötéses sorozatok voltak, a festmények eltűntek a falról. A nap, mintha kizárták volna, a felhők mögött morcoskodott, hideg szél zörgette a spalettákat. Lejátszotta az utolsó lemezt, becsukta az utolsó könyvet.

- Épp most költöttem el- mondta- az utolsó milliót a Markham-vagyomból. Ötven év kellett hozzá, hogy összegyűjtsem, öt, hogy elköltsem. Bárcsak, sóhajtott, vele költötte volna el! Harminc dollárjuk maradt a bankban és öt doboz füstölt osztriga a polcon. Végül az asszony felkelt. Új neve volt, új gyűrű az ujján. De ő nem adott a férjének semmit, még egy gyerekkel sem tudta megajándékozni. Helyette ott voltak a zálogcédulák, a falon az üres helyek: mutatták, hogyan is töltötte ki ő a férfi életét.

De már rég pótolta mindent, gondolta, amint a földön kuporgott, és az arcát a férje lábához szorította. Buszoszott, visszahozta a bizonylatokat és rávette Petert, hogy maradjon otthon, hallgasson Bachot és Schützöt és Frescobaldit a napfényes szobában; vagy sétáljon a parkban kikeményített ingében és keskeny nyakkendőjében, a cipőben, amelyen a lyuk még csak tűhegynyi volt. Mert semmi sem boríthatja fel arcának egyensúlyát, semmilyen új vonás nem jelenhet meg rajta, amely tönkretethetné vagy szétdúlhatná a harmóniát. Mégis: tudta, hogy vonásai már megváltoztak az aggodástól, amelyet ő hozott az életébe.

A férfi próbálkozott, Isten a tudója, mennyire próbálkozott. Végignézte az álláshirdetéseket minden este, bejárta a belvárost minden délelőtt, sötétszürke kalapját fejébe nyomva, kabátja gallérját szorosan begombolva, hogy állja ne remegjen. De, amikor hazatért, arcán olyan, kissé kivehetetlen kifejezés ült, mintha a kelleténél erősebben összerázták volna.

Időnként talált állást, mindenfélét: ütőfoglalkozást, állófoglalkozást, benti munkát, kinti munkát, zajos állást, csendes állást. Egyszer liftkezelő volt egy nagyáruházban, ahol a nők olyan szorosan álltak mellette a liftben, hogy érezte harisnyakötőjük kidudorodását, titkos életük kipárolgásait: a koktél illatát, amit ittak, a tampon és a hajfesték szagát. Néhány nappal később már meg tudta különböztetni a terhes és a klimaxos nő szagát. Az ötödik napon felvitte a liftet a harmadik emeletre (női fehérmű, komornaöltözék, menyasszonykelengye), kinyitotta az ajtókat és kilépett. Sohasem ment vissza.

Egyszer egy lapnál dolgozott, ahol az egyik asztaltól a másikig cipelte az újságokat, állandóan futkosott. Mert az idő, ebben a hivatalban, rohant. Az órák sohasem hatvan percből álltak. A falóra állandóan ütött. Csikorogtak, dühösen rázkódtak az írógépek, a férfiak kiabáltak és szakadt róluk az izzadság, és délután négykor már a vízhűtő is megvetően bugyborékolta az előszobában, két papírporhár pedig ráesett. Tajtékozott a dühtől, amikor hazaért, csöngött a füle a telefonoktól. De a csendes munkák is megőrjítették: ülni egy íróasztalnál egy fal mögött, szavakat ütögetni egy írógépen, mintha szegek volnának, addig, amíg a fal meg nem hasad és be nem enged egy darabot az égből. Pletykálni kezdték, hogy Mr Markham a reklámnál magában beszél. Másnap kirúgták.

- Talán egy vidéki állás a szabad levegőn - mondta egy este, amikor a fák, mintha apró szárnyakat növesztenének, rügyezni kezdtek, és a nap ott buk fencezett a felhők között. Az egész park mintha felugrott és a levegőbe emelkedett volna, csak az őket bezáró épületeket és a lábuk alatt a követ hagyva a földön.

Már majdnem ősz volt, amikor találtak egy helyet, ahol gondnokként alkalmazták őket. Kétszobás lakást kaptak a garázs fölött; fűtés nem volt, csak egy fával fűthető kályha a konyhában. Peter fát aprított, kihordta a trágyát és takarította az istállókat. Karácsonyra tízfontnyit fogyott, a kaszálógép levágta egy lábujját és nem akart elmúlni a köhögése. Az asszony nagyon szeretett volna segíteni neki, de nem mert. Úgyis az lett volna a válasz, hogy boldogul maga is, különben is, elég neki az ezüstöt fényesíteni és beereszteni a padlót, takarítani a vécéket. Így hát, mivel segíteni nem tudott, álomba bögte magát, és bosszúból lekapargatta a bútorokról a politúrt. Új évkor elmentek.

Szörnyű volt az út, amit bejártak fönt Westchesteren és Conneticut Valleyn át, ahol hatalmas uradalmak emelték rájuk téli arcukat: tüskés sövények, mélyre süppedt kocsiutak, s a fák, amelyek az eget karmolták. Így tartott ez a következő őszig. Akkorra már Peter fájdalmasan sovány volt, haja is meggyérült és szinte megváltoztatta fejformáját; törekeny, meggyötört lett az arca. Az ősz szálak a hajában olyanok voltak, mint foltok az aranybevonaton. Vonásai inkább egy enyhén megkopott másolatra emlékeztettek, már nem is hasonlítottak az eredetire.

Az asszony úgy érezte, ez a város az utolsó reményük, ez a kis egyetemi város, apró, zöld parkkal a közepén, borostyánokkal, amelyek a múltba kapaszkodtak. Itt Peter biztonságban lesz - könyvvállványok háborítatlan nyugalomban, az utcák csöndjében. És valóban: talált állást, mondta neki egy este, az egyetemi könyvtár térképosztályán, ahol naponta lélegezhetett a világ négy sarka fölött, és kontinenseket csúsztathatott a helyükre.

De két hét múlva, Mr Dundee, ahogy hazatért a délelőtös műszakból délután háromkor, hallotta, hogy megint szól az orgonamuzsika. Morgott, hogy ez a ricsaj, sörözés közben, fekélyt csinál. Bevitte magával a sörösdobozt a fürdőszobába és becsapta maga mögött az ajtót. Mr Kimmel, egy köteg dolgozattal a hóna alatt megállt, hogy beszélgessen Mrs Dundeeval, aki éppen teregetett.

Miféle munkahely az, tűnődött, ahonnan Mr Markham hazajöhet?

Mrs Dundee folytatta a teregetést, épp férje flanel alsóneműjénél tartott. Ránézett Mr Kimmel fáradt arcára, amely ott kornyadozott túlméretezett testén. Szegény Mr Kimmel! Olyan sokat akart tudni és morzsákkal kellett beérnie!

- Nem tudom-mondta Mrs Dundee, és a kosár fölé hajolt. -Térképekkel foglalkozik, úgy tudom. Az egyetlen. Szellemi munka, valószínűleg. Mint az öné, Mr Kimmel. Ön sem dolgozik napi nyolc órát.

Mr Kimmel morgott valamit és átrugdosott egy ruhacsipeszt a gyepen. Magányos férfi volt: nem volt senkije, aki kitergette volna a holmiját, aki észrevette volna, hogy hazajött. Hosszú, sovány teste, amely állandóan fel volt spanolva az ellenséges tanítványok épülésére, állandó gúny céltáblája volt. Hazajöve délutánonként, egy ételhordóban hozta a levest és egy darabka hideg húst, látta lengedezni Dundee-ék pizsamáját a kötélén, és hallotta Markhamék fonográfját, amelynek zengő, áradó akkordjai egyé varázsolták a házaspárt. Ismerte ezt a bensőségességet, amely olyan lakottá tette a többi lakást, és amely hiányzott az övéből; az övéből, amely hideg és pusztaság maradt. Babrált a hőszabályozóval és hálát adott Istennek, hogy az ő szobája nem büzlött hajlakktól és nem visszhangzott ízetlen vihogástól. Leült, kilazította nyakkendőjét és arcát kezébe temetve sírt; azután megmelegítette a levest és felszeletelte a hideg húst.

Így most nem szólt semmit. Felemelte Mrs Dundee üres kosarát és bevitte a házba. De, ahogy később ki is jelentette, tudta, hogy valami furcsa történik. Furcsa, hogy szegény kis Mrs Markham sohasem vette észre.

Mrs Markham, ahogyan szokta, felrohant a lépcsőn és még mielőtt belépett az ajtón, odakiáltotta:

- Szervusz, drágám! Hogy telt a napod?

- Afrikával - mondta a férje, és elmosolyodott. - Sivatokok, dzsungel és sárgás folyók között, amelyek áthatolhatatlan erdők között kanyarognak.

De az asszony látta a hiányzó könyvek helyét a szekrényben. A virágok már kaptak vizet, az asztal meg volt terítve, és maradt még néhány lemez a fonográf mellett, hogy a délutánt kellemesen töltsék.

- És itt van neked egy kis egzotikus zöld - folytatta, miközben átadta neki a régi, gyűrött, zöld színű bankókat.

Aznap este, amikor kinyitotta a konyhaszekrény fiókját, az asszony egy köteg zálogcédulát talált a hátuljában. A könyvszekrények, döbbsent rá, már majdnem teljesen üresek. Férje a legtöbb könyvet lefektette, mintha megpróbálná kitölteni az üresen maradt helyeket. Hamarosan a lemezekre kerül a sor, és Mr Dundee meg fog örülni, ha mindennap ugyanazt a fűgát kell meghallgatnia vég nélkül. De mi történik, ha már nem marad semmi, amit zálogba lehet csapni, amikor a férje már nem tud tovább tettetni, amikor nem tudja már megőrizni azt sem, ami szegény, szétdúlt arcából megmaradt? Soványabb volt, mint valaha, vonásai tompábbak, mintha teljesen letörölték volna őket az arcáról. A lyuk a cipőjén már negyed cipőtalpnyi volt. Férje a szeme láttára fogy el, és semmit sem tud tenni érte, hogy megtartsa. Hirtelen belehasított a fájdalom. Odafutott és átölelte: rádöbbsent, hogy mennyire fáradt. Valójában nem is tartotta őt, csak nekidőlt. Érezte, amint férje megmerevedik és karja megkeményedik, hogy támogassa. Valami átfutott sápadt arcán, amelyen már alig voltak kivehetőek a vonások; valami, ami élessé és tisztán láthatóvá tette ezeket a vonásokat, mintha hirtelen visszakerültek volna a helyükre. Az asszony behunyta a szemét.

Másnap Mrs Dundee ott ült csöpp, májusi kertjében, mialatt fél tucat gyermeke közül az utolsó növekedett a méhében. Puffadtnak és fáradtnak érezte magát, mintha minden, ami benne volt, összepréselődött volna, hogy helyet csináljon valaki másnak. Szinte érezte az éles kis körmöket, a türelmetlen öklöcskéket, a kemény, kerek térdeket, amelyek úgy nyomták, mintha reá térdeltek volna. Fölötte egy magnóliafa szirmai bomladoztak finoman, a gallyakat nem is érintve, a sáfrányok egyetlen karcolás nélkül bújtak elő. De őt a fájdalom majd szétzúzza és felemészti, kifacsarja, végül kettéhasítja.

Látta, amint Markhamék kéz a kézben sétálnak a buszmegállóhoz, egyé forrva abban a meghittségben, amelyet ő sohasem ismert. Mert bár oly soknak adott vért a véréből, otthont a szíve alatt, igazából sohasem fogadták maguk közé. S most ismét

egyedül volt egy idegennel, aki arra várt, hogy kiszabaduljon belőle. A férjében, aki sohasem találta a helyét ebben a világban és rettegett a másiktól, nem élt a vágy, hogy tartozzék valakihez. Kezei csak akkor kulcsolódtak össze, ha imádkozott.

Látta, amint Mr Kimmel végigrohan az utcán, kezében a tanmenet, az osztálykönyv és a tankönyvei; rohant, hogy megtanítsa valamit és leosztályozhassa a tanulókat. Nélkülük nem tudná, merre tart, nem tudná, mi mivel mérhető.

De Markhamék összekulcsolt kezében ott volt az egész világ.

Végül felkelt, hogy pitét süssön, megvegye a sört és fürdővizet engedjen. Mert hát május első napja volt, a táncmulatságok, virágok és felvonulások napja. Számára a lakbérbeszedésé is. Viszolygott tőle, mégis tisztelettel készült rá: megfürdött és felöltözködött, még pár csepp kölnit is tett magára, hogy ne érezze a csupasz pénz szagát. Sohasem voltak olyan lakói, akik maguktól fizettek, és Mr Dundee gyanakvóan nézte a lépcsőt.

Jobb szerette vacsora előtt elintézni; Markhaméknél kezdte, mielőtt még Mrs Markham hazaért volna. Mr Markham mindig rámosolygott és kedvesen beinvitálta. Besétált az ajtón, miközben szólt az orgonamuzsika, és leült az ablak mellé. Valami nagy nyugalom szállta meg. Sohasem maradt sokáig. Arra sem emlékezett, miről is beszéltek a bőven folyó hangok függönyén át. Sohasem tudta, fizetett-e, amíg meg nem nézte bal zsebét - órákkal később. Csak azt tudta, hogy egy kis időre nem Mrs Michael Dundee többé, aki negyvenkilenc éves korára terhes és groteszk látványt nyújt, akinek keze időnként pénzt vesz át másokéból. Maryanne volt, csak a saját nevét viselte, puha, kislányos, bájos nevet; önmaga volt, füle mögött enyhe illat érződött.

Hallotta, délben, amint megszólalt az orgonamuzsika, de háromra, amikor a férje hazaért, a hangok már elnémultak.

- Na hál'Istennek! Csakhogy van egy kis nyugalom! - mondta a férfi. - Ez az utolsó alkalom, hogy ateisták vannak a házamban! Elrontja az egész hetünket. Neki minden nap vasárnap. Az Isten tudja, miért, de ha kell, ha nem, csak egyházi zenét hallgat, és semmi, de semmi mást. Pusztuljanak innét! Megtűröm őket a hónap végéig, de aztán kifelé! Nem hagyom, hogy a saját házamban sérteggessék az Urat!

Leült és megitta a sörét a konyhában. Mrs Dundee ránézett kidudorodó, zoknis lábára. Kiment és megállt a tornácon, egyik kezével átölelt egy oszlopot. A másikat rátette a hasára és imádkozott, hogy ez a gyerek aprócska legyen és bájos, és hagyja Istenre, ami reá tartozik.

Mr Kimmel tűnt fel az utcán. Hegyes álla, amely arra is jó lett volna, hogy önnön vérével vegye, piros csokornyakkendője szárnyain nyugodott.

- Ah, Madame La Conciérge! - kiáltotta.

Egy pillanatra megállt és felemelte a fejét, mintha a fonográfra figyelne.

- Ma nincs zene? Passiók, korálok vagy oratóriumok, hogy megszenteltessék a nap és felemelkedjék a lélek? Kár. De talán május első napja, lévén alapvetően pogány, alkalmatlannak ítéltetett...

Hirtelen elhallgatott.

- Ha már az alkalmatlanságnál tartunk, Mrs Dundee, tudja-e ön, hogy a mi zeneszerző barátunk miből él? Tudja-e ön, mi is ő valójában? Hivatalsegéd, drága Mrs D.! Igen, így van. Hivatalsegéd. Most tudtam meg egy barátomtól, aki az egyetemen dolgozik, és aki látta őt, amint mosta a végét. De még azt sem tudta rendesen megcsinálni. Három hete kirúgták.

- Méghogy térképgondnok! Na, ne! - nevetett Mr Kimmel. - A törlőrongyoké, Mrs D., nem a térképeké! A törlőrongyoké! Képzelve csak el a mi elegáns, arisztokratikus, zeneértő Mr Markhamünket, amint végét pucol! És még azt sem csinálta jól!

Bement, még mindig nevetett, és az este koszos rongyszőnyegként csavarodott fel mögötte.

Mr Kimmel az a fajta, gondolta Mrs Dundee, aki, miközben Krisztust keresztre feszíti, arra figyel, mivel Jézus ács volt, hogy tökéletesen szögezte-e oda.

Ott állt a tornácoszlophoz tapadva és hirtelen fájdalmat érzett, érezte, hogy a gyerek ki akar szabadulni belőle. Már nem tudja összeszedni a lakbért. Nem látja már Mr Markhamöt, mielőtt indulnia kell. Szeretett volna elbúcsúzni tőle, mielőtt átadja magát ennek a szörnyű harcnak, ennek a hiábavaló tusakodásnak: mintha a gyerek és ő egymás ellen küzdenének, különböző célokért, oly sok felesleges fájdalmat okozva. Azon tűnődött, vajon a gyerek is ezt érzi-e.

Megfordult és bement a házba, de a fájdalom most megszűnt. Talán felmehet, épp csak egy pillanatra, hogy elbúcsúzzék, s magával vigye tenyerének érintését a szülőszobába, és mosolyával takarja be gyermekét.

Elindult a lépcsőkön, de furcsán csendes volt minden, hogy nem szólt a fonográf. Talán szunyókál. Visszament a lakásba és lefeküdt az ágyra. Várta, hogy újrakezdődjenek a fájdalmak, s hogy újra megszólaljanak az orgona hangjai. Nem tudhatta, hogy Mr Markham vár rá odafönn.

Fél hatkor Mrs Dundee rohanva jött haza. Ma nem állt meg, hogy letörölje a lábát, hanem egyszerre felfutott a három lépcsősoron. Az ajtónál hirtelen megállt: nem szólt a zene. Csak a csend érte utol: erős kézzel megragadta és rátelepedett. Elfordította az ajtó gombját, nagyot lépett, mintha valami rondaságot kellene kikerülnie a küszöbön.

A virágok már meg voltak locsolva, a fonográf fel volt nyitva, bár csak egyetlen lemez feküdt mellette. A könyvszekrények teljesen üresek voltak. Mérges szél futkározott a polcok között. Megborzongott. Máskülönben a lakás ugyanolyan volt, csak enyhe szappan- és arcvízillat érződött, meg a nehéz csönd, szinte behorpasztva a párnákat. Az ablak mellett a szék üres volt.

- Szervusz, drágám! - szólt az asszony. Hangja nekiütközött a polcoknak és ottmaradt. Nem jött válasz. Lassan végigsétált a szobákon: sikoltás készülődött benne. A lakás tiszta volt és félelmetes rend honolt benne, mint egy délutáni motelben. A konyhakő még mindig nedves volt, az étkezőasztalon semmi. Bútorfény szaga érződött. Végül rátalált a férjére a folyosó végén, egy kis üres szobában.

Ott volt-rejtőzködött vagy várta?-kikeményített ingében, ünneplő szürke öltönyében: lassan himbálózott. Ott volt fölötte, elérhetetlen magasságban, feje a plafonhoz ütődött, lába a levegőben.

Soha többé nem törli le cipőjét a lábtörlőn, kezét a kezében tartva. Soha már nem varázsol templomot Mr Dundee házába, nem nyújtja tenyerének békéjét Mrs Dundeenak, aki csak nehezen fogadta el a labkért.

Úgy lógott ott, mint egy régi, ezer éve felakasztott kabát - a folyosó végén, a hátsó szobában. Örökre félreállt a felesége életéből, tiszta lakást, kiváltani való zálogcédulákat és az asztalfiókban egy köteg pénzt hagyva rá.

Úgy függött, mint feszület a falon, olyan magasan fölötte, hogy csak a talpát látta. Látta bal cipőjén a lyukat. Hatalmas volt. Sikítani kezdett. Sikított, mialatt kifutott a konyhába egy székért, utána újra vissza egy késért. Ahogy később Mr Kimmel beszámolt róla, tizenöt percig sikított, amikor végül Mrs Dundee megérintette. De akkorra már levágta és mellette térdelt - bal cipőjét bontogatta.

Fordította: Portörő Edit

Keszthelyi Rezső

És hogyan szenvedni, az arca nélkül, kifejezésben akár

...mert ki akarom fájni magamból, hogy ne így
fájjon, mert akkor már nem maga fáj, hanem nem tudom,
mi, ami már mindegy, és akármi, nem kell érezni,
micsoda, mert nem bírom, ha, esetleg, megőrülök
valakiért, nem viselhetem el, ha tudom, talán, mi az,
ami fáj, mert, ne nevéssen ki, mégsem tudom, mi az,
és ahogyan, tényleg, most azt sem, melyik földrészen
élünk, és milyen évszakban, mintha novemberben, és
most mit is csinál, ó, hogyan mondjam, a világ, és
akkor mi van velünk, szeretem-e hát, amikor nem tudom,

mit is szeretek, ha szeretem, és bocsásson meg, ha így, beszélek magáról, mintha szabad volna, mintha megtehetném, ahogyan, emlékszik, a múltkor azt mondta, olyan jó itt, és csak azért áll fel, mert olyan jó itt, és nézte a félig hámozott almát a tányéron, vagy, látja, mik nem jutnak eszembe, amikor sötétben érkeztünk a kastély kapuja elé, és hosszú ideig álltunk ott, szó nélkül, amíg megkérdezte, van-e valami elképzelésem, hogyan lehetne elbúcsúzni, azután álltunk tovább, de valóban ne haragudjék, még mindig olyan nehezen múlik az idő, és nem bírom, ha nem fáj valami azért, csak ne tudjam mondani, mi, mert ha tudom, nem kell, és olyan, hogy nem érzem, ha érzem, de, és ezt higgye el nekem, ismeretlen földön szeretném, akarnám látni, de nem tudni magáról mégsem, és mégsem maga nélkül könnyezni, hanem azonban csak tekinteni." Egy sajtadarabot szurkált a villájával, azután oldalra nézett, és ide-oda tologatta a kávéscsészét, majd elengedte, és lapozgatni kezdett egy újságban, és olyan szótlanságban voltunk, amelyben már a csend sem csend volt, és az asztalon égett a gyertya, és mellette, a fenyőkoszorúkról hangtalanul hullottak a tűlevelek, és nem volt jó érezni őt, dús, kicsit szökésen barna haját, nyaka vállba hajló ívét, amitől olyan bensőséges karcsúsággal volt jelen, még ha az uzsonna röpke perceiben is, és amikor ez, hamarosan, véget ér, de ahogyan, azért, remélhetőleg, a toronyóra nem zavar majd ebben minket, és néztem az erkély nagy, kétszárnyú üvegajtáját, és mögötte, az alkonyatban, a platánokat, ahogy nehéz testük szórja a holdvilághoz hasonlatos időt, és sokáig néztem ezt, mert nem szólhattam arról, amit látok, bár éreznem kellett volna az érzéseimet, csak mivel, és csinálni, és miért nem jó érezni őt, hol nincs itt, amikor itt van minden, a park, és ahogyan rajta a közeledő este, és én az életemben élek ekkor, de mondhatni nem mondhatni már, és hogyan szenvedni, az arca nélkül, kifejezésben akár, ó, hát így vagyunk, érzéseink valóságossága nélkül, de amikor mik is valóságunk érzései, amikor így érezzük őket, nem tudva véghez vinni érzelmünk érzéseit, és, ó, hát csakugyan így vagyunk, és visszavenném jelenlétét, de honnan is vehetném vissza, hiszen az elkövetkező pillanatokra sincsennek meg az érzelem tényei, és ha majd lennének, mi az ő átélése, most, beláthatatlanul nem tudom, csak állandóan előjön rá a szó: érezni, és előjön rá ennek a szónak az élete: nem tudom, és hová adhatnám ezt vissza, te jelen, amikor miért megyek el, miért megy el, ameddig itt vagyunk.

És milyen érinthetetlenül

...ahogy rövid hátul, a tarkómon a hajam, mert, hogy is mondjam, talán nem bírtam a súlyát, ahogy emlegette, szereti a mély hajakat, és régesrég is mondta, mindig: leélhetetlenül szépek, és én nem bírom ki az ilyen szépséget, mert szeretheti, láthatja, érintheti, lehet szeretni, mert, ó, mennyire haj, mennyire boríthatja magára magát, és én hagytam vágni, nevetgélve is talán időközben, amikor még vágta belőle, és nem úgy, ahogyan kérhetném most, tegyen még a tűzre, amikor ez nem az az idő már, amikor fahasábokat lehet rakni a parázsba, hanem meleg van a fűtőtestekből, és ezt nem lehet nézni, de, ó, megint olyan fecsegősen vagyok, ahogyan nem érinthet már a hajamból, olyanképpen annyira haját, de azért szeretem magát, de kell olyan esemény ebben, amelyben nem kell szeretnem, hát higgye el ezt, amikor honnan tudhatnánk, mennyire szeretem, és szeretem annyira. "

És beszélt még tovább, egészen halkán, amikor nem sikerülhet megmondania, talán semmikor, amit mond, de én most arra vagyok, amiket beszél, ahogyan érzése után érez magáról az érzés, és ebből csinálni meg, valami egészen bensőségesen, egyedül neki szólóan, az alakját, és gyorsan megérinteni, és ebben a hirtelenségben maradni, érintés nélkül tartani a hirtelenséget, és nem elkövetni belőle semmit, ahogyan most, november legvégén, a két hattyú ott, a jégen, mely vékony volt még a tavon, de lépkedett rajta a két hattyú a nádszálak felé, mintha nem elkövetni semmit abból, ami van, talán, azután a másik tó, te ljesen mozdulatlanságban, benne a hegy képe, kicsit világosabban a völgy helye, és világosabban az ég egy darabja, mégis halványan, és nem érthettük, mit követ el velünk mindez, és mit követünk el így egymásból, és azt nem lehet elég hirtelen megérinteni, hanem azt nem tudni, mi az, ha nem leszek, nem tudom, mi az, ha nem lesz, egyszerre menni mindenhova, egyszerre, és ó, amikor mindig nem tudom, mi lenni nem lenni, ő ezt mondta, mindig későbbi este, és mindig másoknak: „megérteni, hogy én vagyok ilyen, ami történik, és akik történnek velem, miattam is, jórészt miattam így, és ezek személyek, ha nem ő, valaki más, mással ugyanez, parányi, szinte lényegtelen módosítással," mondta, és, bár talán, de inkább biztosan el is felejtí majd, hamar, mert miért is mi az, nem felejtínie, „parányi, szinte lényegtelen módosításokkal, személyek, " folytatta még, megint így, „mert belőlem határozódik meg, ki lehet

ő, micsoda, valaki más is, és amikor mással, mindegy,
más miatt ugyanez, és, megint, szinte lényegtelen
módosításokkal: személy, hanem hát, " folytatta tovább,
„amikor ki lehet egyáltalán ő, ha egy személy hozzám,
és megérteni, hogy én vagyok olyan, ami történik,
és akik történnek velem, nem lehetnek ők,"
én meg eközben az ágyon ülve, amikor egyszerre menni
mindenhova, és mintha nem elkövetni semmit abból,
ami van, bár várt lent a kocsis, indulni akármikor,
menni nyomban, mert „az is
belőlem meghatározott, ki lehet egyáltalán ő," és
ezt is mondhatta, fehér és gyerekesen kiaranyozott
szobájában, azután, hogy kőasztalra terítettünk
vacsorához egy szigeten, és hallottuk a szamarak
hangját az istállókból, esti hangját, és
eközben körülvett a tenger személye, ahogyan a mi
személyünk lehetett, külön-külön, de valamivel mégis
együtt még, ahogyan napközben azon az érdes sziklán
feküdtünk meztelenül, és szedegettük a kosárból a
szőlőszemeket és a fűgét, és hallottuk, ahogy
mozog alattunk a tenger tömege, de bármikor megérteni,
hogy ő van ilyen, ami történik, azt hiszem,
itt, a fejemben nem tudnám elviselni, nem
szeretném soha megismerni a szívemben, amikor
egyszerre menni, utoljára, mindenhol, menni mindenhol,
egyszerre, amikor mindig nem tudni, mi lenni nem
lenni, akárha érzése után érezné magát az érzés.

Kántor Péter

Szavak

Szavak... valaha támlás iskolapadokból röppentek fel először,
tétován és titokzatosan gomolyogva a kerek tarkók fölött,
vagy mint a világítórakéták, vakon fúródtak a mennyezetbe;
Csomolungma! - és akkor a Bosnyák tér felé zötyögő
rozoga villamos felágaskodott és nyerített mint a ló,
és a nagymama zsíroskenyere elnyúlt, mint egy alkonyati olajmező
a végtelenben...

Szavak... mint régi szertartás-szövegek, zsoltár-töredékek, imák,
Isten szakállából pergetett azúrkék kabbala-számsorok,
egyszer csak felbukkannak valahonnan a homály szénakazlaiból,
felvonja szemöldökét a Tien-San, int az oroszlánsörényű Amazonas,
felkönyököl Bombay, az Amúr tigrisei, a Mississippi,
a villámló Akkonkagua és a ködbe burkolózó hófehér Matternhorn,
térde magasságában kábán köröző madarakkal...

Szavak... indián törzsfőnök hihetetlen tolldíszei egy agyagvázában,
megrezzennek, kifröcskölik az állott vizet az asztalra, zutty!
propellerként száguldoznak az egyre idegebb lámpa körül,

áttörik a falat, az ablakot, és valahol a Soroksári úton egy dugóban,
míg szemmagasságban egy kék busz óriás kereke gőzölög,
hirtelen felbőg a motor, hogy beleremegnek a szív pitvarai:
Krakatau! Krakatau! Krakatau!

Fel, a holdbéli temetőbe

Az egyik japán temetkezési vállalkozás holdbéli temető létesítésének gondolatát vetette fel.
(MTI, 1992. december 7.)

Temesse holtjait a holdba!
ha van, egyedül ott van béke;
meglátja, ha látogatóba

felmegy hozzájuk. Holdja éke
lesz a mi temetőnk! Ragyog majd
messzi holdra, földre a fénye!

S bár odafönt nem rozmaring hajt,
kárpótolhatja finom holdpor,
és büfé, zene, amit óhajt;

megszereti, ha belekóstol.
S ha visszatérne kis időre
részesülni a földi jóból,

csak intsen, ha elég belőle.
Várja szeretett családjával
az Ön holdbéli temetője!

Zana Zoltán

Az Egyetlen

Részletek

Aznap pedig épp nagy vendégsereg gyűlt össze U.-nál. Mint kiderült, nemcsak születésnapjára csődítette egybe ügylettársait, barátait (s még válni készülő feleségét, K.-t is rávette, hogy jöjjön, s gazdagítsa internacionális kórusát a Happy Birthday To You bárgyú uniszónójának), hanem hogy én... tulajdonképpen azért, hogy én valami hősnek kijáró tiszteletben részesülhetnék (mellesleg jegyezve meg, hogy mártírok, hősök aligha lehetnek, legföljebb ha körülmények vannak). Később értettem meg, mire megy ki minden, de akkor csak egy Barbie-Unionistát kísért az asztalfőhöz, s előtte hosszan verte a hátamat: - Sir, allowe me to introduce my younger brother... Mondtam, hogy U. Finta. Mire ez a businessman nem mondott semmit. Akkor a bátyám erősebb hangon, hogy azok ugyancsak hallhassák, akik a terem másik végében ültek: - Tíz évet ült az én kedves öcsém! Értem,

és mindannyiunkért! -És tapsolt, s mások tapsolni kezdtek. (Holott én csak magamért ültem.) Egy aligruháslány lejtett végig, kezében nagy ezüsttálca, azon ezer csillogó pezsgőspohár. A vendég előtt pukedlit csinált, az leemelt két poharat, s egyet nekem nyújtott: - Here's to you! - S megeresztett egy visszafogott mosolyt. Rövid köszöntő után - valahonnan - zenészek keveredtek elő, s kezdetét vette a táncmulatság. Nagy lett a tolongás; a lüktető, vonagló tömkelegből-vad parfümökkel keveredve-pára s testszag gomolygott. Tombolt a gondtalanság... Nem emlékszem, mikor láttam ilyen sugárzó arcokat! És ennyit! Mint falusi lakodalomban, amiről halvány képek előderengtek.....

A közelben mindjárt két hölgyféle affektált már: - Olyanok ezek, drága, mint a morvingok. Az egyik helyen lehetőségeiket fölélük, aztán máshová teszik át telephelyüket. - Ha már mondod, édesem - így a másik -, azt magyaráztam volna én is, hogy ma már nem lehet pontosan, sőt, sehogy nem lehet megmondani, kinek az őse volt... de hiszen érted. S kinek nem... -És ez már gondokat okozott az antikvitásban is. Bár ha ugyancsak igaz, hogy ugye?... jelképesen: feltűntek Allah szolgái, akik később megint keresztény hitre tértek a Frank Birodalomban. - Nekik ott is kék volt az ég... Et cetera ----- Kitámolyogtam az udvarra, a kertbe. A sok hangzó okosságától; amit - otthon - gyerekként megszokhattam volna, de cellák sűrűjéből szabadulva nem tudtam kellően méltányolni... Ráadásul az, hogy valaki szenvedéllyel beszél valamiről, s nem követeli igazát! Ez vagy ostoba nagyon, szegény, noha meglehet, hogy a kategóriákat nem ismeri, melyeket használ. Netalántán: nem ismeri valóságát. S ebben nincs egyedül. De belemenni ebbe - nekem sok lett volna. Hiába tanultam természettudományt s bölcséletet - legmagasabb fokon; ha fegyházban éppen... Alighanem igaza volt Geyza A.-nak, amikor azt mondta: - Ha te innen kimész, hangot kell váltanod... Már fiatal fiúként olyan voltam, aki nagyon tekinget maga köré. Aadtam az emberekre. (Amit a bátyám csak nevetett. Rá valahogy nem hatott a nevelő szó. Ugyanaz a család, ugyanaz a gondoskodás - a következmény mégsem ugyanaz.) Van az úgy, hogy valaki mindenáron meg akar felelni a követelményeknek; legyenek azok kérésből vagy követelésből valók. Ez aztán abban tetőzik, hogy már ugyan - esetleg - nincs is semmi, de az ember kitalál valamit a maga számára. Merthogy nem akar eltűnni... Tizenhat éves voltam, amikor kijelentettem, hogy nyertem a lottón. Úgy gondoltam, hogy a hazugságnak éppolyan kifejező ereje lehet, mint az igazságnak, s ma már látom, hogy nincs közöttük minőségi különbség. De akkori szándékom még cáfolhatta volna elvemet, amit talán három szóval tudnék hirtelen megvilágítani: szélsőséges erkölcsi relativizmus... Apánk egy baleset során - megbénult, úgyhogy ágyban fekvő haldokló volt. Igen lassan haldokolt; előtte néhány hónappal hangjának eltűnésével figyelmeztetett. U. mind több gondot jelentett a családnak (félreértette apánkat, mert hinni kezdte: minél többször részegedik le, annál felnőttebbnek tekintik majd). Apánk ráadásul még követelődő volt. Mindenfélét összeolvasott az újságokban, s ha valahol százféle gyógymód vagy orvosság volt kínálva nyomorúságára, mind ki kellett próbálni... Előhozakodtam ezzel a nyereménnyel. Hátha közben a Magasságos belebeszél onnan fentről. Mert akkor olykor még hittem. Tulajdonképpen a kerületi pénzkihordót raboltam ki. Egy ideig könnyebben mentek a dolgok. Fogadalmat tettem, hogy többé semmi ilyet. Nincs az ilyesmi az én véremben. (Más kérdés, hogy most látom: U. szíve folyékony, s tele van banalitással, mint a vér; K. viszont befejezett és titokzatos, mint annyi nő...) De a postás meghalt a kórházban. S elfogtak valakit, aki alaposan gyanúsítható... Én meg csak vártam, hogy elmúlják felőlem a veszedelem ...

Minden nappal a nincstelenig fosztogatott a kétségbeesés. Hogy teljesen eladósodtam. Kinek? Hiszen senki sem tudta. Anyánk - ha sejtethetett valamit. De gyanúját elaltatta, hogy nevetni látta olykor apánkat. A könnyű gondtalanság, ami velem érkezett. S mintha bátyám szintén többet ült volna otthon... - Annak már úgy is vége! - mondta. - Nem támaszthatja fel semmi igazságszolgáltatás. Ez meg olyan, aki éjszaka ég alá zavarta gyerekeit... - U.-nak mindig is tetszettek az ilyen szimpla magyarázatokra nyíló szimpla történetek; az épp hosszú egyenesek. Amilyen a vandálok útja, s a skandináv szigetvilágból induló gótoké. - Volt idő - magyarázta -, hogy az emberi élet éppen annyit ért. S talán az volt a jó. Nemritkán egy kutya árát fizette a gyilkos vagy valamivel többet. S kutyánál kevesebbet, ha fiatal nőt tett el útból, éretlent arra, hogy a világot szaporítsa...

. Én ezalatt-buzgón segédkezve apánknak-egy képzeletbeli templomkapun kopogtattam. Minden egyes alkalom olyan volt nekem, mint istenítélet, barbár parázonjárás, aminek a végén kijelentik az emberről, hogy pardon! tévedtünk, a dologban valóban ártatlan... S hogy még szebb legyen fakóságom, bátyám akkoriban kezdte kenegetni fekete haját-fényesre; barna dióolajjal. Miként a vadak tettek másfél évezrede - vajjal. Furcsa szokás? És velem valahogy beköltözött a harci bárd és kés. Egy bot. Az őszvége nyálkájával; amibe az ember egy nap háromszor belebotlik. Aztán egyszer-kétségbeesésében-főlemeli .

Az a pár hónap, míg bujkáltam e szorongatás elől - mégiscsak nagyon hasonlított gyerekkoromra. A hunok sebes arcára. És az: nem volt-e barbár világ? Még ha így - az emlékezet ködében - akad benne csodálnivaló. Főleg az, hogy túlélte az ember. Esetlen övcsat. Ezüst középben - ötvözött medve vagy sas; drágaköves, zománcos. (Ám a gyóntatószékre még nem értem meg.) S a képes beszéd egyre csak folyt a néma családfő házában

S egyre hittünk Istenben. Muszájból. Már most lassan azon kellett lennem: dobjam-e oda zúzaléknak McAdam többretű útjainak a szívemet? Amely kezdett elárulni. S amit előbb széttépek. Amire aztán még kátrányt öntenek, bitument vagy betont terítenek netán; s azt mondják: - Na, ezzel készen vagyunk... De amikor nincsen olyan nagy távolság az egyenes frank és római utak közt sem! Melyekre a modern világ hivatkozik .

Az ember - erkölcs ide, erkölcs oda - szeret turkálni az orrában. És a földben, a Föld kérgében. És az Univerzumban. Csakhogy korántsem azért teszi ezt, hogy rábukkanjon Empedoklész bátorságára... Érdekelhette-e azokat az alagútfúrókat Olaszországban, Svájcban (a Mont Blanc alatt) - a franciákat s briteket a Csatornában -, hogy az igazság csupán a hazugság egy lehetséges arculata? S hogy minden hazugságon egyszerűen túl kell majd lépni? Mert elkerülhetetlen... (Leszálltak nap mint nap.) De én egészen tavaszig - amikorra kiindulási ideje esett barbár hadjáratoknak - én csak ott trónoltam keserű királyságom Manhattanjében, a World Trade Center épületében vagy talán a chicagói Sears Towerban. De lehet, hogy mégiscsak az Empire State Building 102. emeletén... Akkor aztán döntöttem. Mert úgy gondoltam, hogy egészen legbelül van tartozásom. És az soknál is több... De csak évek múltán lettem olyan, amilyennek e világban lenni kellett. Amilyen e világban lenni akartam. Noha a világ már olyan volt, amilyen. Önmagam végzete. Magunkká lenni, s nem alakulni-törvény szerint. A szükségszerűség szuperhajlékonysága! Ami velünk történt - minden irgalmatlanság - csodálatos. Erkölcs, szeretet, együttérzés - tülekvő pótszerek. S nem kell megváltás. S igent mondok mindenre; minden olyan részére a világnak, ami kérdéses. De nem visszhangként, mely visszatér; nem. Hajnálnak lenni - egy távoli bolygón... Isten és erkölcsi bálványok nélkül - magányosan, nehéz szabadságban. S élve! Nem bírva, más törvényt keresve. És mégsem a tébolyt választva...

Valamelyik szürrealista lázadó azt mondta, hogy a történelmet olyan törvények irányítják, melyeket egyéni gyávaság szabályoz. Nem túl hízelgő. Csakhogy: egyfelől - élünk a gyanúperrel - a történelemnek nincsenek törvényei, másfelől meg az egyesre hivatkozni nem egyéb, mint fölpumpálni jelentéktelenségét, s aztán szélnek ereszteti a vakvilág rakétaelve szerint. Soha nem lehet a történelmet egyetlen ember lábához béklyózni, hogy az a felelősség határáig vonszolja. Az emberiségben összefoglalt emberi faj tragédiája nem az, hogy véges a története, hogy elpusztul, hanem az, hogy van. De ez szinte-szinte csak az egyes ember tragédiája. Ehhez van odaláncolva, ezt löki, ezzel lökődik mind előbbre s előbbre, s hogy még azelőtt érkezik meg, hogy megérkeznék - ez egyedi tragédiája. Egyet lehet - kell - tenni: kisiklani történelem kényszerei elől, s szükségében fogadni irracionalitását, amiben gázolunk, s lázadásunkat tenni oly mértékben racionálissá, amennyire csak megengedhető. Hogy-a határon-kitarthassunk pusztulásunkig.

Hogy mennyit változott - míg én benn voltam- a kinti világ, itt sejtettem meg. Meg előtte még tapasztalataimból. Minek tagadnám: nem akartam hinni. Apánk jutott eszembe azokból az időkből, amikor még horgászni járt velünk, s valami csínytevés miatt dorgált bennünket: - Jegyezzétek meg,

fiúk! Az embert - először - csak egyszer lehet becsapni. Aztán akárhányszor. No de az után - szegény - már a saját fülének s szemének se képes hinni. És ez nem túl korán van még nektek?... .

Ha a szocialistáknak-lényegében-az (volt) ambíciójuk, hogy a történelem fennhatósága alá vonják a természetet (beleértve az emberi természetet), nehezen érhető, hogy miként gondolkodtak akkor a történelemről, mint folyamatról... Marx művelt ember volt. Kár ezen elképedni! De vajon miért nem elégedett meg egyfajta szocialista hit-tannal? S miért kellett (kellett-e? miért volt szükség arra? szükség volt-e?), hogy tudományosságról beszéljen? (Az érvek nem eléggé meggyőzőek.) Mert rendben van, hogy van jelen. S akkor jön valami. De hogyan lehet a valamit igenelni? Nietzscheben sem működött kevesebb becsvágy - elvégre ő is az élethez kereste az okot; akkor, amikor a történelmet szándékozott leigázni-viszont a természetet keresztül. Csakhogy tagadva embert, történelmet. Annak az embernek a történetét. Annak a történetnek a létjogosultságát. S bár mindketten lázadók voltak, micsoda különbség: a történelmen át magyarázni a Túlvilágot - a bennünk lévő - s megint a természetet át! Bűn és engedékenység. Merthogy erről van szó...

De idekinn mindennek már egészen más értelme volt. Semmilyen. Legalábbis ami Istent illeti. Az Istent... Minden olyan mozdulatlan volt abban az éjszakában. Langyos közöny. Amiből arra kell következtetni, hogy figyelnek valamerre... Máskor is volt már ekképpen velem; hogy váratlanul elkap a részvétellel ellenkező beletörődés, megadás. Csak a tombolás ellenkezése? Amikor az ember ott áll - háta mögött cselekedetével- s várja, hogy történjék vele valami? És a világgal. Mely semmivel sem különb, mint Isten. Egyik sem különb a másiknál. Nem vethetik Isten szemére vakságát. Az ember földi története semmivel sem különb Isten égi történeténél. Ugyanúgy akarhatna valamit - valamilyen céllal - az Istentől, mint ahogyan Isten szemére veti azt, hogy vele miért nincs célja. Még kedvezőbb helyzetben is van, mert van. Az ég a Földről nem ítélt meg. Ahogyan a Föld sem ítélt meg az égből. Mindkét ítélet önrágalmazás csupán. Az az emberi szemrehányás, hogy ha az Isten lenne, nem engedné, hogy... - nem egyéb, mint Isten szemrehányása, hogy az ember van, és mégis engedi. A van helyzetéből ítélni a lenni kéne nincstelenségét - a semmi nevében mondani ítéletet Istenről, természetéről. Emberről. (S még a történelemről esetleg...)

De akkor megzavarta valaki e csendet ..

Tatár Sándor

Megkérjük-é

Megkérdejem-é még, mit fogan az elme -
mert foganni kell, hogyha nem talál
nagy ember-kertben szabadságvirágot...
(Ily ósdi hanghoz ósdi rím dukál.)

Megkérdejem-é még, hová tűnt a legjobb
...a kicsit jobb... és hova mi, magunk?
Hova emigrál belőlünk a jobb' én,
ha a rosszra is alig hallgatunk?

„Fegyenc-kor” - jött a tollára amannak,
ám élhet a fegyencben is még akarat...
Mi már - kívül - hümmögünk s motyogunk csak;

elkurvítja szavam szavadat.

Biztosítéknélküli halasztás az élet.
S mily kevés dolgok vannak földön és egen!
A jobbak végképp elmara(d)nak vagy
beleröhögnek
a halálba, a nincs-től részegen.

Lépeshátrányba kerültünk mi végképp -
a nap nyáron is ferdén süt le ránk,
lelkeseink a zúgó fenyvesért még,
ám rút robotba 'untalan beránt

elnyútt énünk (melyet sürget a tepsi)
bár sütkérezne inert boldogan;
őt a kor, s magát ő pincelétre edzi...
Megkérdejem-é, az elme mit fogan?

És ilyen versek jönnek, ládde; ósdi,
de fontosnak most mégis ennyi tűnt -
Tán Isten kulcslyukánál kéne hallgatózni;
ha ugyan fontos neki, hogy mi mit hiszünk

P(oh)áros asylum

A lét borongás féligtelt pohár felett
Künn hangzavar. A táj zszibongó áruda
Bent nyomaid. Egy gyűrött álruha
(falon felejtett üres képkeret)

Nem ígérted, hogy megmaradsz nekem
Nincs aszfalt se, amely rád vallana
Lábnymodat csupán az álomnak hava
őrzi, mint energiát néhány hű elem

Velem vagy mégis, míg nap hull a napra,
és üzengetnek nékem holt betűk -
kibámulunk innét a hangzavarba,

ízlelgetvén, hogy ez jut minden más helyett
- A csodálatosnak mértéke az ember
Borongás a lét féligtelt pohár felett?

Bálint Péter

Búvópatak

Részlet

Valahányszor kedvem támadt egy-egy eruptív természetű gondolon vagy líraiságával, bölcseletével ámulatba ejtő művön együtt töprengeni Cicero bácsival, fejvesztve rohantam hozzá, mint az a pimaszsága miatt nem szívesen látott szegény ficsúr, aki folyton kölcsönt kunyerál fősvény nagynénikéitől és zsémbes nagybácsikáitól, akik tapasztalatból tudják, hacsak az egyik lábát is sikerül megvetnie a küszöbön addig, amíg mindenféle fortélyal, ősökre hivatkozó zsarolással és szívhez szóló nyájassággal előadhatja kérelmét, akkor képes tőlük kicsalni valamennyi összeget, mert erőszakosságával szemben védtelenek lévén, igyekeznek tőle minél hamarabb megszabadulni, s ezért kénytelenek egy csekélyke kölcsönt adni, amit felírhatnak a kéménybe a többi tartozás mellé. Ám Cicero bácsi sohasem háritotta el tapintatlanságában is szemérmes közeledésemet, s valahányszor váratlanul állítottam be hozzá, előzékenyen és mérhetetlen nyitottsággal fogadott. Jelen és múlt, kratosz és démosz hatalma, iszonomeia és lutheri egyetemes papság elve, alvilági istennők holdvonzatai és a világ, mint commedia dell'arte, nitzschei örök visszatérés és orpheuszi művészetszemlélet, proteuszi alakváltogatás és Ulysses-i örök úton levés témája körül forgott minden egyes alkalommal a társalgás közöttünk, pontosabban egyvégtében ő beszélt, én pedig a szómágia ígézetébe szédülve, újabb és újabb mitogéma kibontására felajzottan hallgattam ironikus-bölcs előadását; úgyhogy ma már egy-két jelentősebb vagy emlékezetesebb esettől eltekintve, alig is tudnám azt a tudatomban egységes folyamként hömpölygő emlékáradatot elemeire bontani.

Első látogatásaim alkalmával gyakran arra kellett rádöbbenem, hogy azok a halaszthatatlanul sürgős kérdéseim és szívszorogató kétségeim, melyeknek terhét megosztani szándékoztam vele, jelentéktelenek, némi élettapasztalattal megoldhatók, s felvetésük után nem maradt tarsolyomban egyetlenegy olyan „valóságos” kérdés vagy gordiuszi csomóként kibogozhatatlan elmélet, melynek felfejtése különösebb figyelmet érdemelt volna. Emiatt szörnyen restelkedtem, de sokáig nem mertem nyíltan bevallani Cicero bácsinak azt, hogy azért keresem fel oly sűrűn mindenféle hajánál fogva előráncigált álürüggyel, mert egyszerűen csak szeretek vele és nála elidőzni; azért is hallgattam erről, mert őszintén szólva attól tartottam, hogy vallomásom után érdektelenné válik társaságom számára. De Cicero bácsi, aki nyugdíjas latintanár lévén tengernyi idő fölött rendelkezett és semmit sem szeretett jobban egy kis baráti és bor melletti kvaterkázásnál, vagy semmit sem vett észre mesterkedésemből, vagy valami egészen más ok miatt úgy tett, mintha nem is sejtené szándékomat, s mindig türelmesen, érdeklődve hallgatta meg naplófeljegyzéseimet és képterveimet, majd olyan tüzetesen elemezte és vesézte ki az elé tárt gondolatokat és mitogémákat, mintha jelentékenységükhöz kétség sem férhetett volna. Mire észbe kaptam, már rég nem is arról beszélt nekem, ami eredetileg szemlélődése tárgya volt, azt pusztán csak ürügyként használta fel arra, hogy bevezessen abba a szellemi labirintusba, ahol szíve szerint ráérősen bolyongott; s végezetül elnézésemet kérte, amiért oly messze és önkényesen elkalandozott a kitűzött témától és némi okító szándékkal a görögök példáját említette, akik mindig rögzítették az eredetileg megvitatásra szánt kérdést, hogy ha bárkit is magával ragadna az argumentálási vagy bizonyítási hév, visszatérhessenek a kiindulási ponthoz. Csodálattal hallgattam őt, mint egykoron édesanyám esti meséit az ágyban, feloldódott bennem minden szorongás, és világosan láttam, hogy ezekért az órákért menekültem hozzá, hiába is emlegette gyakran figyelmeztetésképpen: „Nullius iurare in

verba magistri". Nem, én nem esküdöztem mesterem szavára, egyszerűen csak magamba ittam valamennyi tanácsát és intését, bölceletét és kételyét, s azok maguktól is oly természetesnek és igaznak látszottak, hogy semmi értelmét nem láttam a szavai ellen való ágálásnak. Arról pedig, hogy mégsem olyan gyanútlan és vak mesterkedéseimmel szemben, mint ahogy hittem, egy leveléből jöttem rá.

„Kedves Valentinusom, azt írja nekem, hogy valahányszor csak nálam időzik, mindig feszélyezi valami, aminek következtében sohasem arról beszél, amit fontosnak tartana megvitatni, s félszége, vagy a korunkban oly sokszor, talán túlon túl sokszor is, hivatkozásunk tárgyává tett: freudi tudatalatti kiszámíthatatlan működése folytán, vagy éppen a más, s nem feltétlenül „épületes” gondolkodók példájából ismert (esprit d'escalier természete szerint, mindig valami másról beszél, mint amiről valójában diskurálni és vitatkozni akart. Elhiheti nekem, kedves barátom, ez az érzület nem éppen újdonság a művészetben, mint tudjuk, számos művész érzett már hasonlóképpen, elég ha most csak az egyik Goncourt-ra utalok, aki azt írja egy helyütt: „On n'écrit pas les livres qu'on veut”. Én, bizonyos vonásaimban rokonságot érzek azokkal az emberekkel, akiket Proust Legrandin mérnök személyén keresztül úgy jellemez, hogy „irodalmi vagy művészi műveltséggel is rendelkeznek, amelyet nem használnak fel a szakmájukban, de amely gazdagítja a társalgásukat”, nem óhajtom e levél szükös keretei közt ezt a kijelentést hevenyészett esztétikai okfejtés tárgyává tenni, egyrészt sem kedvem nincs afféle irodalmi-művészi leveleket írni, melyek, jól tudjuk, alig egy fél évszázaddal korábban is „divatosak” voltak, vagy amelyeknek Van Gogh is szükségét érezte Theóval való kapcsolatában („J'aimerais bavarder longuement avec toi de fart, nous devrions en parler plus souvent dans nos lettres”), másrészt megtették ezt már sokan és sokféleképpen, nem is minden tanulság nélkül. Ha egy kicsit gonoszkodni is akarok (ami egyáltalán nem azt jelenti, hogy igaztalanul vádaskodni vagy türelmetlenül ítélni kívánnék; nálam sokkalta műveltebb és érzékenyebb alkotók véleményére fittyet hányni vagy ami manapság sajnos még elfogadottabb, mások meggyőződésére anatómát, autodafét kérni szeretnék; sőt, még a tévedéseket helyrehozó és a nem kellően méltányolt elődök védőügyvédjeként az igazságosztó szerepben tündökölni sem óhajtanék), azt kell mondanom, épp azok emlegetik ezt a híres-hírhedt gondolatot, akik valamiféle igazolást keresnek a maguk mentségére, hogy miért is nem azt a művet írták meg, amelyiket akarták. Kérdés persze, lehet-e egyáltalán más művet is írni, mint amit az ember akar. Egyrészt azért is szemérmesen mosolyognom kell e kijelentésen, mert ha az ember valamit nagyon fontosnak vél megírni, s ehhez ugye kellő akarata, elszántsága és tehetsége is van - vagy ahogy a görögök mondanák: kellő thümoszal rendelkezik -, úgyis megírja, mert ez létének és művészetének lényege; ha pedig mindezek hiányában valami mást ír meg, nos akkor vagy maga a megírandó élmény nem volt olyan fontos, hogy ne mást írjon meg helyette, vagy a Goncourt-i panaszosnak akarat és tehetség hiányában tört bele bicskája a megírni vágyott műbe. (Más kérdés persze, ha bizonyos idők és egyéb körülmények nem kedveznek a mű létrejöttének, de ettől még a mű, mint ahogy ezt számtalan példa is igazolja, megszületik, legfeljebb egy kicsit érik és pihen az asztalfiókban; Horatius sem volt a hamar munka híve!). Másrészt azért is némi malíciával kell kezelnem ezt az ártatlan - óh! - és nárcisztikul játékot, mert ha jobban odafigyelünk más művészek kijelentéseire is, akkor ugye azt látjuk, hogy a megírni vágyott és megírt mű közötti eltérés részben az alkotás öntörvényűségében, részben az álmok realizálhatóságában keresendő. Nézze csak meg, fiatal barátom, hogy egyes kortárs írók mily elmésen és következetesen figurázzák ki a mindent tudó realista írók hősteremtő és cselekményszövő nagykéast felmutatni, mint dekonstrukciót, vagyis egyre nyakatekertebb és fárasztó szofisztikát, bretoni manifesztumokat, cselekményt pótló követhetetlen textusokat és kamaszosan fellengzős fecsegéseket; mily makacsul ragaszkodnak e modernnek a történet alakítása közben a váratlan és meghökkentő cselekményfűzéshez; s nem utolsósorban mily megátalkodott konoksággal rejtik el a kaotikus világ labirintusában a természete szerint is rejtőzködni szerető valódi létet.

No de máris túlon túl sokat fecsegetem, ígéretem ellenére; holott csak arra szerettem volna rávilágítani, hogy amikor úgy véli, másról beszél velem, mint amiről szándéka szerint beszélni akart volna, valójában nem tesz mást, mint bizonyos jelentéktelen dolgokat természetüknél jelentősebbnek tüntet föl, míg más ténylegesen sorsdöntő kérdéseket és szorongató kételyeket

elhallgat. Mindjárt meg is mondom, pontosan mire gondolok. Ön, barátom, a mester és tanítvány viszonyát nem kellő módon tisztázta magában, hisz választása után egyik pillanatról a másikra felfüggesztette józan ítélőképességét, önállóságát és szabadságát, s oly feltétlen ragaszkodással és túlzott tekintélytisztelettel csügg „mesterén” - egyáltalán nem biztos, hogy valóságos személyemen! -, akár fiúgyermek szokott az apján. Tettei és ítéletei morális elbírálásának felelősségét átruházta, viszonyunkba rajongó természetéből fakadóan belopta a fiúi szeretetet, ám egy rafinált cselszövésrel rögtön tiltakozik is a képzelt s nekem tulajdonított atyai hatalom ellen, amely, úgymond, megbénítja szabad szemlélődését és ítéletalkotását. Ez a kis freudi cselvetés, nevezzük így jobb híján, hogy tudniillik a valóságos apaélményt kiiktatni igyekszik emlékezetéből, s nemző apja helyett választ magának egy szellemi és lelki és pillanatnyi igényeinek megfelelő mestert, mint pótapát, akit feltétlenül tisztelni is óhajt, de akivel szüntelenül össze is akarja mérni erejét, hogy adott pillanatban megfoszthassa neki tulajdonított hatalmától, veszélyes játék és számtalan későbbi bosszúságot okozó tévesztés forrása is egyben. Amennyiben nem tisztázza a velem szembeni elvárásait és érzelmeit, szeretete és rajongása ellenére is könnyen átháríthatja rám az édesapja iránt érzett, mondjuk úgy „felemás” érzéseit, az áthárítás minden ismert lélektani következményével együtt. Félre ne értsen, nem az irányomban megnyilvánuló bizalom és szeretet ellen van kifogásom, hisz mester és tanítvány viszonyában e két érzelem természetes és elengedhetetlen, csupáncsak az édesapja és ön között meglévő, az érintetlenül szunnyadó, az összehasonlítás révén sötétebb vonásait hangsúlyozó érzéseinek csúsztatása készlet töprengésre. Épp saját egykori élményeim, a kalmárlelkületű, minden tekintetben példás, családszerető, istenfélő és hagyománytisztelő apával szembeni ellenkezéseimre visszarévedve, s az idők folyamán számtalanszor színt váltó apaképeket emlékeimben megőrizve pontosan tudom, hogy egy személyiségét kereső fiatalember mily igaztalan és hűtlen tud lenni vér szerinti apjához egy általa választott személy bűvkörében. Arra is jól emlékszem, hogy sebtében fogant ítéleteim mily elemi erejű fájdalmat, szégyenérzetet és büntudatot ébresztettek bennem, amikor rádöbentem, hogy emberi méltóságában egyébként is oly sokszor megalázott apámmal szembeni konok ellenkezéseim - melyek következtében elhagytam a családi kereskedő-tradíciót az antikvitás szelleméért -, mily mértékben apasztották el apám életkedvét.

Kedves barátom, üsse csak fel a Luther-szakirodalom bármely könyvét - bőségesen választhat, hisz sokan és sokféle indíttatásból elemezték, támadták vagy védelmezték a »wittenbergi csalóányt« az elmúlt évszázadok alatt-, és tapasztalni fogja a nemegyszer »robosztus és durva« jelzővel illetett hitújító és apja viszonyában azt a felemás helyzetet, ami a földhözragadt apa elvárásai és hirtelen haragjában kimért verései miatt lázadóvá vált fiú és a megtérésbe, kolostorba vonulásba beletörödni nem tudó atya között feszült. Én, amikor életem egy bizonyos szakaszában kezembe vettem egynehány Luther-életrajzot, bizony olykor alig bírtam megállni, hogy hangosan fel ne nevessek e két nyakas ember összeakaszkodásán. Persze, tudja, tehettem ezt annak okán is, hogy magam is a Lutheréhez hasonló indulatokat és élményeket éltem át, s hát az ember azon tud a legjobb ízűt kacagni, ami egykoron elviselhetetlenül megsebezte a szívét. Egyszóval azért emlékeztetem erre a közismert példára - amelynek ugye agyonmagyarázott és túlszicologizált eleme a szüntelen szülői fenyítés, nem is beszélve arról a szívbemarázó esetről, amikor még a vére is kiserkent hitújítónknak egy verés alkalmával -, mert részben az Önjellemben Lutheréhez hasonló vonásokat vélek felfedezni, hisz hajlamos is neurotikus szenvedéseivel, túlságosan aggályos természetével, önsanyargató és kéjsóvárságra fellobbanó hajlamaival, önelemzéseivel és szorongásaival büszkélkedni, mintha Önszámára, barátom, a világ s benne minden érzület vagy jelenség csak és kizárólag arra szolgálna, hogy festményeinek és naplójának forrása legyen. Részben pedig arra szeretném inteni, hogy az apa és fiú ellentétet ne mélyítse el lelkében és képzeletében oly mértékben, hogy később, amikor esetleg Ön is atya lesz, szégyenkeznie kelljen apja és az Ön gyermekei előtt...”

Emlékeim sűrűjében megszólal egy hang, mely félénken, nemes egyszerűséggel vall mesterem jelleméről, amit én már csak kései kivirágzásában ismerhettem meg, miután életvitele lényegesen módosult és végérvényesen megállapodott - mint ahogy ezt Horkay nagyapámtól és Cicero bácsi barátaitól megtudtam. Bigottan vallásos és végletekig puritán szemléletű felesége halála után a ház

belső rendje is átalakult s éppolyan lett, mint Cicero bácsi lelkiülete - mily keserű fintora az életnek, hogy megannyi éven át titkolt vágyaink olykor egy tudatosan sosem kívánt tragédia bekövetkeztével válnak valóságossá, s persze a dolgok sajátos természete szerint legtöbbször csak akkor, amikor már mit sem változtatnak sorsunk alakulásán -; minden helyiség egyetlen „műhelyé” lényegült át, a konyhakredencen és ebédlőasztalon, az előszoba polcain és a foteleken egy-egy végiggondolásra váró témakör szerint rendeződtek a nyitott könyvek, jegyzetek, naplótöredékek és gondolatvázlatok, amik mind egy valaha ködfátyolos állapotban megfogant mű tervezetének elvetélt sorsára hívták fel a figyelmet. Bár maga is tisztában volt azzal, hogy sohasem lesz már képes egyetlenegynek a megírására sem, mégis a befejezetlen írások az ujjai között kipergett évek emlékét lopták vissza, s amikor kedve szerint hol az egyik, hol a másik folio- s jegyzetkupac mellé telepedett le pipázni, már nem a megoldandó feladat izgatta szellemét, hanem visszarévedt azokra az évekre s élményekre, amelyeket e megsárgult iratok felidéztek benne; s amint kialudt pipájában a tűz, éppoly váratlanul és rezignáltan, a szomorúság legcsekélyebb jele nélkül hagyta ott a foliókat s az emlékeket, hogy a kertben szöszmötöljön és a madarak trillázását hallgassa, mint ahogy máskor pedig minden különösebb szándék nélkül ült oda újra valamelyik ifjúkori s későbbi kidolgozásra szánt terve mellé.

„A melankólia és az elrövedés a magány létállapota” - látázik elő tudatomból Cicero bácsi e szentenciózus mondása, s nekem mindig is úgy tűnt, hogy nem kívánta az elveszett idő felélesztését és újra megtalálását, mint ahogy a bukásra és enyészetre szánt álmok újraálmodását és megvalósítását sem. Viszont a hitvese halála utáni múltidézés, a ki nem csírázott gondolatokra visszarévedés azokra törésvonalakra és metszéspontokra irányították thümosát, amelyek világossá tették számára, hogy végérvényesen kizuhant mindenféle közösségből, épp ezért sorsa a világban bolyongás. Valamennyi szándéka terméketlen maradt; nem sikerült párbeszédet kezdeményeznie senkivel sem a létezésről - hacsak egykori két barátját nem említjük; az olvasásáhítat s a tudásszomj kielégítése hiábavalónak bizonyult, s belátta, hogy észrevétlenül, nyom nélkül fog távozni az életről, mert az életet belül, a lelkében élte, s nem sikerült belesimulnia a teremtés rendjébe, ahogy a görög-római mitológiából és eposzokból e sugallat árad; ennek a világon kívül rekedtségnek a belátása okozta melankóliáját, aminek megannyi jelét és bölcséletét megosztotta velem, akiben öregkorára némi vigaszra és bölcséletének fáklyavivőjére talált. Ha valaki arra ösztönözte volna - ahogy egyszer-kétszer én is tettem -, hogy írja meg azokat a megíratlanul maradt tanulmányokat, amelyeket egykoron megírni vágyott, minden biznnyal a maga kétkedő és önironikus természete szerint éppúgy kinevette volna, mint azokat a javíthatatlan álmodozókat, akiknek rögeszméjük, hogy felkeressék egykori kedveseiket és szeretőiket, hogy utólag elcsókolják az egykor el nem csókolott csókokat, vagy elmerengjenek arról, hogy mivé is lettek elválásuk óta. S hogy egyszer és mindenkorra lezárja félbehagyott terveiről, megíratlan maradt álmairól és csendes szemlélődése okáról faggatózásom előtt az utat, az egyik verandai beszélgetésünk alatt e versrészletet idézte nekem:

Ha meghalok, ki hal meg
bennem, velem, helyettem?
Azt, akiért aggódtam
(nem tudom, én-e, más-e)
valahol elvesztettem.

Megrémültem ettől a vallomástól, mert ez a személyiségvesztés, amely kamaszkori énemet meghatározó vágyaim és álmaim, s a valaha végtelennek hitt gyermekkorom elillanását és feltámaszthatatlanságát idézte eszméletembe, újból felerősítette bennem azt a szorongató tudatot, hogy elpazarolom egyetlen kincsemet: az ifjúságomat, amitől persze azt reményeltem, elegendő időt biztosít számomra ahhoz, hogy megtaláljam a tudatom mélyáramában bűvópatakként rejtekező gondolatok közül azt az egyetlenegyét, melyet a festészet és naplóírás révén a maga teljességében kibonthatok.

Nyomasztónak éreztem azt az állapotot, hogy huszadik életévemet meghaladva emlékezetem telve

más bölcsek és művészek gondolataival, csak épp egyik sem az enyém; s minél inkább távolodtam attól a bizonyos életkortől, melynek állandóságát éppúgy szerettem volna megőrizni, mint Cicero bácsi őshermáinak titokzatos fluidumát - ezek a kövek engem mindig is a múltba simulás misztériumával zsongítottak -, annál jobban kétségbe ejtett életem parttalan és céltalan folyása. Ám az idők folyamán többször hallott belső hang, mely válságos pillanataimban rendszeresen megkísértett és kötelességmulasztásaim miatt támadt szorongásaimat azonnal oldani igyekezett, újból megszólalt: „A fák és virágok, a méhek és kerti poszáták egészen jól érzik magukat anélkül is, hogy halhatatlanná kívánnának válni. Hát mit akarsz te? Nem azt írja az általad csodált s oly sokra tartott Van Gogh is, hogy: mérne tette vie artistique, que nous savons ne pas être la vraie vie, me pasit si vivante et ce serait ingrat de ne pas s'en contenter? S mit igazolhat egy mégoly sikerült kép, vers, szobor, szimfónia? Hogy éltek itt néhányan rossz közérzettel?, hogy voltak, akik vezekelni akartak mások helyett és másokért?, hogy a gyűlölködések és tömegmészárlások ellenére is létezőnk? Nem ugyanazt a tehetetlenséget és végtelen szomorúságot érzi az az ifjú lény, aki bizonyos idő elteltével Van Gogh-ért, Valéryért, Moorért, Bartókért és egy Arlequinért rajong szobája vagy műterme szűrt fényű szegletében, mint éreztek már oly sokan előtte is?”

Ezek az örvénylő kétségek a bölcselőhez fordulás igényét ébresztették fel bennem, s természetesen azt hittem, hogy nyiladozó elmémnek - melyet e titokzatos mallarméi sor járt át: toute chose sacrée et qui veut demeurer sacrée s'enveloppe de mystère - zavaros hordalékait az öreg, s ebből következően bölcs Cicero bácsi képes számomra értelmezhetővé tenni. Amikor kissé elfogódottan kezdtem előadni kétségeimet, s az öregek bölcsességéről vallott nézeteimet, meglepő módon az engem nyomasztó kérdések helyett az öregekről kialakított véleményemet vette bonckése alá, s kíméletlenül azokon köszörülte nyelvét, akik az öregek bölcsességéről szeretnek dicshimnuszokat zengeni.

„Az öregek helyett, s az öregek nevében sokan szeretnek panaszkodni. Persze nem véletlenül öltik ezek az álmalisták az öregség maszkját, mert úgy vélik, az a bölcsesség látszatát kelti. Pedig az öregség, a nagy utazásokra, szüntelen álmodozásokra, minden lehetséges megélésére vágyakozó kamaszokkal szemben, a dolgok éppígy létének tudomásulvétele. Az öregség a létezésben az a fordulópont, mely után az ember többé már nem akarja szenvedélyesen és eltökélten megváltoztatni a világot, csak hagyja, hogy a dolgok a maguk természetes állapotukban legyenek, képzeletében megforgatja őket és elrévedezik azon, mennyiszor és hányféle változatukban látta már valamennyit. Az öregség legnagyobb élménye az idő érzékelése; az ember szenvedélyesen élt élete során sohasem érzékeli oly pontosan az örök létezés jelen idejét, a múltó és születő idő tartalmát, mint éppen öregkorában. Mert a dolgok részvétlen szemlélése az időt visszahelyezi eredeti állapotába: egyszerre van, itt van, épp eddig és épp így van. És van, a teremtés folyamatos jelen idejében van, és akár előre, akár hátra tekintek, az idő a Létezésben mindig benne van, akár cseppben a tenger vagy tengerben a csepp. Épp ezért senki sem tudja oly természetesen egybemosni a múltat a jelennel, a jelent a nemlét idejével, mint a létezés folyamatos jelen idejében álló öregember. Hisz aki még öregségére sem értette meg annak az intésnek a lényegét, amire Montaigne utal: »Ha csak egy napot is éltetek, mindent láttatok. Mert egy nap fölér az összes napokkal, az valami olyat keres a régmúltban és a hasztalanul leélt életben, ami pedig belül, a lelkében kéne hogy legyen.

S elgondolkoztál-e már egyáltalán azon, hogy előrehaladott életkor és bölcsesség miféle viszonyban áll egymással? Vajon nem pusztán azért szeretik az öregek magukat bölcsnek is hinni és láttatni, hogy létezésüknek valamiféle homályos igazolást adjanak? S nem azért szeretik-e az ifjak bölcsnek hinni és látni az öregeket, mert a vénék éppúgy rögeszméik rabjai, akárcsak ők, akik a szerelem és halál, a minden és semmi végletességében képesek csak gondolkozni, s így az öregek iránt mutatott tiszteletükben végül is maguknak követelnek tiszteletet?

Az öregségre jellemző mindaz, amit mondtam, s hát persze más is. Mit ne mondjak, az öregség szüntelen nyafogás is: a kínos-kellemetlen orrcsepegés, a szégyenteli nadráglevizelés, a bélbántalmak miatti szenvedés, a gyermekkort idéző tehetetlenség okán. S nem tapasztaltad-e azt is ezeknél a szánalmat s részvétet kunyeráló öregeknél, hogy mennyi rosszmájú irigykedés és indokolatlan ártani akarás, türelmetlen ítélkezésvágy és hiúságból fakadt okítószándék rejtezik olykor szavaikban? Nem rémisztett még meg nem egy bölcsnek hangzó tanács a maga

semmitmondásával? Ha már az öregségről és bölcsességről beszélünk, azt tanácsolom Neked, hogy védj eszedbe jól, nem kell feltétlenül igaznak hinni azt, ami bölcsnek látszik, hisz bölcsességeink leggyakrabban jellemhibáink és bűneink igazolására szánt elméletek. S nem kell rögtön dicsérni az óbort, mielőtt megízlelted volna zamatát, mert tapasztalni fogod, hogy olykor az óbort reklámozó hangzatos évjárat megszédít ugyan, de a palackba zárt zavaros és rosszul érlelt nedű az isteni mámor helyett csak gyomorbántalmakat okoz. A megszívlelendő bölcselet egyébként is olyan, mint a jó bor, csak ízlelgetve, másikkal összevetve, megfelelő időben és hangulatban kóstolgatva, a mértéket mindig megtartva mutatja meg igazi erényeit és gyöngéit. S mint ahogy vannak sekély bölcseletek, éppúgy vannak gyöngébb minőségű asztali borok is, de ki merné azt állítani, hogy élete során egyiktől vagy másiktól nem részegedett meg egyetlenegyszer sem? Csakhogy az különbözteti meg a bölcset az oktonditól, hogy nem mérgezi magát seprővel vagy guggolós borral és a legnemesebb fajtából is csak annyit fogyaszt, amennyi elűzi melankóliáját, s nem fakaszt benne csalóka vágyakat."

Mindezeket az intelmeket és tanácsokat meghallgatván, lelkemben és elmémben magamévá tévén, megértettem, hogy a festés: hivatás, s minél egyszerűbben és világosabban látok, s nem bonyolítom gondolataimat - amelyek leíró és elemző természetemnek megfelelően szertelenül csapongtak és látványtak és az általam szemlélt életvalóság bőségét a maga östelevény jellegében és erotikus bujaságában idézték meg -, annál egyszerűbb és összefogottabb lesz bármely téma képeimen, s Van Goghgal együtt kérdezhetem: *Que voulez-vous que j'y fasse si je suis né non pour la première chose, c'est-à-dire la résignation, mais pour la seconde, c'est-à-dire la foi et tout ce qui en découle?*

Jász Attila

Kiegészítés - Ikaroszi titkos napló

s valahol máshol a zuhanás újrakezdődik
csupa vér a szívem
a levegőbe hullok
a tenger üregébe

(B. Noël)

1
az éjszaka mint a tenger sós
és folyton változik
karcsú halként siklik ki
nappali hálóból

2
és a kozmoszban veled vagyok
amikor túl akarom élni önmagam
amit bennem találtál
ugyanaz
amit a tollcsonkokon találsz majd
árnyaimat a levegőben
szárnyaimat a tengereken
viaszt ujjaim hegyén

3
üres éjszakába lökve
a parton várlak
hangtalanul beszélek hozzád
álmainkhoz ér a hold

4
lemerülsz
a tenger mélyén keresed a napot
távoli városok érzéki kapujában
szememben -
hirtelen milyen öregek leszünk
mire a hajnal újjászületik agyunkban

5
ki beszél az éjszakában
nem sajnálva hangját
mikor ilyen üres a szó?

6
ó a csend titkos szigete
tengeri száguldásunk pillanatnyi
üzemzavarában

7
villanásnyi kép
filmből kimaradt jelenet
az ordítás zűrzavara helyreáll
emésztetlen szavak vissza-
öklendezése

8
újra látom arcodon
repülésed titkait
fejed válladra hanyatlik
kezdről viasz helyett vér csorog
végig a testen
megszentelve szavainkat hangtalan
élet-ízű reménnyel

9
már csupa vér a szívem
szárnyak nélkül repülök feléd

Tandori Dezső

A bárka utasairól

De így kilököttjei az útipornak,

Csak ők az utolsók, mindörökig.
És mint azok, akiket összetipornak,
eldurvil a lelkük is, összetörik. "

Anton Wildgans: Cselédek
Kosztolányi Dezső fordítása

Nem durvil el, dehog. S nem cselédei ők senkinek, szabad lények. Hanem hát mit is magyaráznék róluk. Madarak. Kosztolányi másik-vers fordításában: „az égbolt szárnyas érzelmei ők, örök Jelenbe örök repülők”. Vagy W. C. Williamsnél: „Ez voltam én, veréb. Megtettem, amire futotta. Ég veletek.” Az aszfaltba préselt madár-címer-maradvány mondja ezt. Williams nagyon sokat írt a verebekről. Hagyjuk azonban ezt is. Semmi magyarázkodás, semmi mentegetnivaló.

Ám véletlen. Az van. Wildgans neve révén. Nem szabad, nem illik nevekkal babrálni, idegen neveket átfordítgatni. Mégis. Ez a „bárka”-tervem egy vadlibás motívumból is indult. S Wildgans németül ilyesmit jelent. A vadlibás cikket olyan verebes barátainktól kaptuk, akiknek két vak verebük volt már, s mais van egy. (Nálunk most egy széncinege a vak. Ha evidencialistának nevezem magam, tehát eredendőséghitűnek, ebbe nem csupán a természeti vagy az adódónak elfogadható dolgok tartoznak bele hittárgyként, de olyasmik is, mint hogy széncinegénknek a naponta minden másfél órában bekövetkező etetéssel hajnaltól alkonyig mi is evidencia vagyunk. Egy vaknak vagyok az evidenciája. A látó világ ráér - s én is ráérek, porban boldognak lenni, hogy ki ismer föl, s mire/miként. Nem panaszkodhatom így sem. Hosszú idő után most ismét írtam három eléggé tényleges verset. Kommentárokat hozzájuk. A bárka is benne van. Szpéróék hajózása, ezekben a költeményekben. Kommentárokat írtam hozzájuk. Az írások kötet nélkül is összefügghetnek. Ez a kommentáros vershármass egészíti ki ezt itt, amit írok épp. Egymás nélkül némely írott dolgok meg sem lehetnének.

Kosztolányi az Apolló-torzó végét így fordította: „Kezdj újra élni.” Kevésbé ismert, mint a klasszikussá vált magyar változat, ám vannak előnyei a „változtasd meg élted”-del szemben. Az „élted” végső soron parányi erőszaktevés. Sebaj. Ez az élet-újrakezdés nem jelent okvetlenül változtatást, s a német az „ändern”, változtatni szóval zárul. Hűtlenebb lenne Kosztolányi? Is-is. A költészet csodája, hogy szintén örök jelenbe örök repülő. S hogy miként veszi útját, nálunk is hova száll le, előre meghatározhatatlan, utólag nem okvetlenül a pontosság, helyesség kritériumai szerint minősítődik. Ez a „Kezdj újra élni” nekem többet jelent ma, épp a magam életében, mint a „változtatás” kizárólagossága. Ha kezdek valamit, például élni, újra, nyilván nem haltam meg. Lelkileg sem. Ilyenkor a „változtatás”, még ha Rilkéhez hívebb is, kevesebb tud lenni nekem, esetleg. Az újrakezdés nyilván nem azt jelenti, hogy az abbahagyottat, a megszakadottat, a talán kudarcosat folytatom. Benne ebben a megoldásban a „változtatás” esélye, talán ténye is. Ezzel itt végezzünk is, és térjünk vissza a bárkához. Ahol szintén inkább az újrakezdés, nem a megváltoztatás a központibb szólam.

A bárkán természetesen madaraim utaznak. A fénnyé vált halottak. (Talán a Párizsi Mindenszentek c. vers közelebbi ismeretében majd egyszor ez az utalás is világosabbá válik.)

S a végtelenbe végest,
meggyújtottunk egy mécesest,
Halottak Napja volt épp,
egy szomorú, de szép est.

Róttuk, mert haza tarték,
itt, a rue Bonapartét...

Ahogy pedig-egy állandó motívum a Trocadero felé tartok, azaz Passyba alatta, s tovább Auteuilbe (meg lehet nézni a térképen, közkincs), s nemsokára elérem, tudom, a kisvárosian rue de la Pompeot, vasárnapos közönségével, ahogy söröznek, dumálnak, gépeznek, fogadnak, újságot

zörgetnek, vigyorognak, magam az arab kisboltot célzom meg hosszúkenyeréért, egy üveg vörösborért, melyet aztán - gyanús elem! - a venezuelai konzulátus előtt, valami szerb király szobrával szemközt nyitok meg sötétzöld padon ücsörögve, s nézem közben, ahogy egy szintén sötétzöld busz nemsokára indul itteni végállomásáról, megy arra, ahol a Montmartre fele-tövében én lakom, ahogy ez van... mi is van? Hogy oly tágas rendszer ez! Mi minden beleférhet!

Bele, hogy a Trocadero alatt az Eiffel-torony hídjára hátrapillantok, és egy kirándulójó csusszan elő, halad a toronyházak felé, s hirtelen valaki integet. Mely alakban? Meg nem mondhatom. Valóságos álmom és legenda közt lebeg Szpéró, ahogy ott ül, vele Éliás, Poszi, Samu, Csucusu, Pipi Néni, s a többi halott(ak), és a Szpéró azt mondja: „Ne haragudj, nem tudok most veled tartani, befizettünk erre a sétahajóra... és különben is, tudod, rengeteg itt a dolog... el sem képzeled, mi minden...” Elfödöm a szemem (a legendás téma! vagy ha nem vált, nem válik azzá, minnek írom. Eszembe jut egy régi vers, Rekvium a mesterekért, még a Hamlet-kötetből:

Eltaszítva, mely a szigetre
bajnokot vitt, ringott a sajka.
Én ezt a partot rúgom el,
mert nincs szükségem másik partra.

„Ezen” a parton megyek mindazonáltal a rue de la Pompe sörözője, Longchamp mezeje vagy Auteuil akadálypályája felé, de hiszen mit is tehetnék mást. Szpéró sem magával tette, hogy akkor éjszaka hirtelen fejjel lefelé lógott fél-láb-fogással a fakanálról. És zajt ütött, és kezemben egy óra múlva meghalt. S előtte rettenetesen forgott saját tengelye körül a zúzalék kalitkaaljazatban. És vakarózott- az urémia tünetei, mint diagnosztizáltam. Miért csak idehaza vakarózom esténként olykor, órákat?

Elalvás helyett... Miért nem, ha ott vagyok, ahol Szpéróék „bárkája” csusszan a híd alól, ott sosem? Még azt se mondhatom, hogy ne dolgoznék ott. Ne innék ugyanúgy „kénes” vörösbort emitt s amott. Mi a különbség?

Gyakran kimegyek a Vár túloldalán egyre tavasziasabb Vérmezőre, a múltkor még hómaradékokba dobtam megsercenő cigarettavégem, veszek „olcsó cigarettát” ehhez a Déryné egykori színháza helyén „üzemelő” nyilvános vécében-eszembe jut a rue de la Pompe sörözőjének elegáns, emeleti vécéje, s azt gondolom, ez a mi krisztinavárosiak nem sokkal gyengébb eresztés. Ülök a Vérmezőn, nézek pár újságot, mely már annak a városnak a híre, postakocsi-lovai előtt járó pora.

Párizs, gondolkodtam a múltkor, Ady „Bakonya” volt? „Bakonyja”? De furán hangzik mindkettő. Van, amit egyes szám első személyben lehet csak jól mondani - „Párizs az én Bakonyom” -, nem demagógia ez a részemről?

AZ ÖSSZEFÜGGÉSEK FELISMERÉSE? MIKOR IS (MELYEKKEL) MINTHA EGY MÁSIK VILÁG ÜZENNE, MINTIG IGAZ NÉMABESZÉD NÉMÁN IS IGAZ, A JÓ CORDELLA-HELYZET, A JÓ...!).

Eszembe villan megint valami. Szpéróék és a hajókázás a Szajján... hogy mintha egy másik világban élnék napjaikat - majd mindjárt! Jékelyt erre; vasárnap-féle dél van, olyan jól együtt vagyok képzeltem Olvasóimmal... s képzelhetek-e Olvasót jól, ha szeretteimet, kik meghaltak, nem tudom élökként magamnak-képzelnem? -, igen, ez a hajó-motívum Párizs ősi jelmondatával rímel össze: Fluctuat, nec mergitur.

HÁNYKÓDIK, NEM SÜLLYED EL.

Ez van Szpéróékkal? Nem. Ez van általuk velem. Hánykódom, botladozom, de még fent kellett maradnom. Már eleve: míg én az ő evidencia-képezte képzetükkel, addig vannak ők. Míg én vagyok.

Perzse, akarom is, hogy másképp szintűgy legyenek. A bárkában, a bárkával. Ezért akkor ez.

Elígérem, még „lábon”, megíratlan ezt- ezt? -, s hozzáteszem, ihletőm egy vers is volt, A vizek napja. Ez a két sor például: „írógépedből kicsap a tenger. /meglegyint a KÉK ÖBÖL...” Véletlenül futottam rá feljebb a nagybetűkre. El is felejtettem a kék öblöt közben. S mégis. „A jelenvalólét,

mint gond" - Heidegger... ez pedig címével ragadott ehhez az íráshoz, valamint hogy: „valaki kártyákat szórt/a sírkövek közé. a halál ledől melléd és bevonalkázza alvásodat.” Etc. Most erre még egy összefüggés jön, a szintén említett - s amelyről ugyanígy nem tudtam, hogy „összefüggés”.
Íme:

Ők odaát azóta már bizonytal
új egzisztenciát teremtettek maguknak,
labdájuk is van valószínűleg,
valahonnan került egy pakli kártya,

egyszóval olyanformán éldegélnek,
mint itt a fogolytáborok lakói...

Igen, fogolytábor lakója vagyok: megannyi meghatározottságomé, képzetemé, vágyamé, de mostanság, bárhogynézem, oly táboré, ahol nem félek, ahol mondhatom a magamét. Ahol a Vérmezőt úgy írhatom le, hogy a padon ülve képzeletben fogadok a Le Figaro tippvata alapján Saint-Cloud-ra, és P. L. Á.-ra gondolok, az ő ilyen dolgaira, és a kis W.-re, akinek efféle újságokat is küldtem, és hogy nincs ott a rémséges Nagy Bádóg Emlékmű, és ahogy a művim felhalmazozott kockaköveket nézem, eszembe jut egy esős novemberi párizsi délelőtt a Diáknegyedben, ahol hitelesen van ilyen kockakő-émlék, én nem tudom, még kiknek... nem erősen hiszem a barrikád-történetek ottani nekem-hitelét, de az ő dolgukba nem szólok bele. Szpéroék ezen a novemberi esős napon is jöttek hajójukkal, s nem túlvilági turisták, nem képzeteg képek, hanem „ők”, megint valóságosan ők. Húztam-nyúztam az időt a lucokban, leüldögéltem az Eiffelhez vezető utcák padjaira, meg-meghúztam üvegem. Nagy szél fújt a hídon. Pulóverben voltam és barna-kék rablósapkában. Jó feltűnés nélkül. Felfázhattam, mert a Trocadero alatti parkban vizelnem kellett, sehol senki, akkor Szpéroék is elhúztak, ez benne van a „Ha majd halott lesz Ön...” kezdetű Ronsard-parafrázisban... folytatása a Londoni Mindenszenteknek..., s hogy is van ez egyáltalán? Ahogy a Jékely-vers végződik? Úgy lenne?

Ha majd érzem, hogy közeleg az óráim,
addig mondom, mondom a nevüket,
míg csak köztük nem érzem magam.

Közeleg, nem közeleg - köztük érzem.

Szalai Csaba

A vásár fölött

Imrének a Bánlak gyepsorára

Az is színpad volt, főszerep,
amit a ”forgón” megtanult:
igás küllőkkel röptetett,
sodort egy „láncra ült” falut,
Az is színpad volt, főszerep.

Halálra táncolt, torz korong
forgott alul: a táncclemez -

a hangsebekben hogy bolyong
a tű, magános árva lesz,
s halálra karcolt a korong.

Amikor a nép is odalódult,
kiszédült néhány megzavart
KUPEC: „A gyepsori! Egy forgást
összekoldult”. - S áltatták
maguk: csak bábuhecc,
amikor a nép is odalódult.

A céllövöldén éppen rózsa nyílt,
a vásár fölé vitte őket,
így zuhant el az a hinta, így -
a párok bokkrétái még pörögnek.
A céllövöldén éppen rózsa nyílt.

Szuromi Lajos

Minden kép jelkép

Szalai Csaba: A vásár fölött című verséről

Imre már nem csak a Bánlak gyepsoráról ment el. Az ötvenes években hullott le csillaga, szűk tízesztendei tündöklés után. Soós Imre, a balmazújvárosi cselédek gyereke, elemi iskola után gyermekként évekig maga is cseléd, roppant erejű tehetség volt, indulatokban, szenvedélyekben izzó, sugárzó. A népi demokrácia kezdetén ívelt föl pályája, öngyötrő nyugtalansága, felelősségérzete komor történelmi időben emésztette el. - Emléke mais eleven, Szalai Csaba versének ajánlása mintha élőnek szólna.

Minden kép jelkép e költeményben. Kettős vonulat húzódik benne, az egyik a vásári körhinta tragikus forgásának részletező leírása, a másik Soós Imre pályájának, művészi sorsának lényegi tömörítése. Képek és jelképek alapvető párhuzama érvényesül hát, mert az egyszeriben, a látványban tükröződni képes az általános, a lényeg. Képet és sorsot tevékenyen köt egybe a főszereplő, Soós Imre személye. - A vállalt költői feladata urai rövidség miatt szokatlanul nehéz, alkotót, olvasót egyaránt próbák elé állít. Röppenő, suhanó, hulló, lebegő, eleven képek Hullámszánk végig a versben, dinamikusan lendületes a látvány, miközben a részletről részletre, forgó kavargásban röppenő tekintet mellett vibrál a felajzott logika is. A térbeli látvány színes változatosságához mélység és magasság, élet és halál, zivaj és csönd, emelkedés és lehullás végletei között riadtan röpködő gondolat társul. - Így válik a vers lírai balladává, esemény, szenvedély, tragikum mellett a nevezetes nyelvi tömörítés, a homály által is. Az elemzés, a végiggondolás itt is, miként a balladában feloldja a nyelvi homályt, kiteljesedik az élmény.

Az emlékezetes, nagyszerű film, a Körhinta későbbi hőse itt, a versben még nagy erejű falusi legény, a lírai látomás hőse. Egyedül rugaszkodik a küllőknek, hogy megforgassa a „láncra ült falut”, az önfeledt percekre jegyet váltó, bokkrétás párokat, sorsosait a hétköznapokban. Megszállottan tapodja a deszkakorongot, tudót próbáló izzasztó, lenti magányban, egyre sebesebben. Forog a hinta, szállnak a párok, nincs megállás. Szokatlan ez az élmény, ingyen ráadás, szélesedik a horizont, nő a magasság, mámoros, gyanútlan mindenki, aki forog. A „vidám vásár” közönsége odacsődül a látványhoz, kiszédült kupecok értékelik a kurázsit, az elszabadult

magamutogatást, a kivagyiságot. Tágul a szemük, de szavuk megvető: itta gyepsori szegény, koldul egy forgást, azért hajt, hogy egyszer ő is röppenve széttelkinthessen. - A ráadásban rejlő önézretre fől se figyelnek. Az elszabadult, konok erőt esztelennek, önkínzónak vélik, heccnek a produkciót, bábnak a hajtót. Elnyűtt gramofon recsegtet muzsikát, torz korongon kopott lemez barázdáiban bolyong a tű, csokonais árvaságban, hajszoltan. Ahogy Imre is a jelképes korongon.

A vers szerkezete, logikai menete folyvást egybefonja a könnyűt és a súlyosat, az idillit és a tragikusát. Bennünk, a vers olvasóiban kezdettől világos, hogy komoly itt a tét, a játék csupán látszat. Imre elszántsága mellé húz bennünket így a verhangulat, noha a poén minket is megráz. Forgó párok, odalóduló nép, kupeczek - a műbeli emberi környezet számára elsőrendű a játék; a meghatározó komolyság, ha megvillan, önáltatásba fullad, degradált. Ocsúdni sincs idő a versben, porig sújt a tragikum nyomán az ébredés. -Bennünk olvad egygé a kettős tragédia, a hajtóé s a népé.

Többszintű, tömör nyelvi képek, metaforák a sűrítés közvetlen eszközei. A balladás homály elemzésük révén oldódik, de mint a tömör képek és balladák - sokfelé ágazik, messzire csábít, rejtekbe búvik, biztat és elhagy, titkából valamit mindig megőriz. Távolból szálló hangjait halljuk-e, vagy csak az ekhót? Megyünk utána, egy darabig...

Az első szakasz első két sora mintha a vers végének folytatása lenne, a baleset tanulsága. Eldőlt a hinta, a vers vége tragédiát sejtet, mély sugallatút. Túlélte, más forgóra került, sorsának, művészi pályájának forgójára, ahol az egykori főpróba nyomán röptette vásár fölé a népet, a falut. Pedig tudta már, hogy itt is zuhanás a vég, de már örökre, visszavonhatatlanul. Tette hite szerint a dolgát, másokért egészen, mert fél munkát nem ismert. Elzuhant ő is, fiatal élete s vele a hinta, a röptető. Tehetségétől borzongott, ámult a nép, vásár fölé tekintett, de kódisként, vásári mutatóanyagként nézték le őt a virtusával kupeckedők. Valóságos életében is úgy, ahogyan az egykori korongon, porondon. Tudatosan ment hát végzete elébe, tehetségét nem önmaga sikerének szolgálatába állította, hanem azokért áldozta, akik közül a porondra lépett. Valahol itt kapcsolódik össze az érzékletes, álomi kép s az ajánlásban megidézett művész sorsának példája, végzete. Kép és jelkép a tragikus forgásban végképp összeforr, elemeiben is egylényegűvé válik. Konok daccal, célját ismerve pörgeti a hintát, e dac fűtötte egyre lobogóbb művészetét is. Küzdelmes magány a korongon, magány az életben, ámulat-bámulat a népben, zavart értetlenkedés, lekicsinylés a kupeczekben akkor is, az életben is, hallgatag célját elérve hullás a semmibe, akkor is, pályája csúcsáról is.

A költő, az emlékező az emberi sorsnak állít itt emléket, ezt ismeri. Jelképes történetet teremt, igazat, noha nem valódit. Dinamittömörségűt, amely magát a verset is szinte szétveti, végletekig feszíti. A balladai homály mögül éles képek villannak fel, a tovább baktatót egyre tágabb, világosabb tisztások felé csábítják, a költemény két záró sorával különösen. Megpördül a képzelet, ekhótlan csendre vágyik.

Sors és példa szenvedélyes átélése ihleti a verset, amely a dinamikus élménylíra eszközeit gazdagon kamatoztatja. Ötsoros strófái keresztrímre szokatlan ráütő rímet mutatnak: ababa, ahol a záró sor ismétli az elsőt, keretbe foglalva minden szakaszt, a másodikban némi módosítással. Sorszámában, rímben elüt a többitől a harmadik szakasz, ahol a formai zaklatottság a jelentéssel párhuzamos. A költői forma rendjét következetes jambizálás jelzi a ritmusban, olykor (éppen a harmadik strófában) csi-korogva, máskor egy-egy lendületes anapestusszal élénkítve. A szó- és képkincs egyszerű, kifejező, köznyelvi-népnyelvi alkatú.

A vásár fölött jelképpé növeszti hősét, belső hevületű, vallomásos vers. Egyben mutatja azt, aki élt, a művészt és az embert, a gondolkodót.

Csik István

Bárka és Mítosz

Hozzászólás

avagy „úgy is lehet hozzászólni, hogy nem szólnunk hozzá" régi módszerének újabb kísérlete

A Bárka első számának a mítosz köré font kitűnő írásai és az új folyóirat egészéből érezhető (remélhetőleg a későbbi időkben is fenntartott) szellemi igény adott okot arra, hogy véleményemet a mitológiáról megpróbáljam én is kifejteni. Így aztán összehoztam mintegy huszonöt oldalt, de egyszer csak odajutottam, hogy a „most pedig én még valami újat tudok a mítoszlól mondani" szándéka elhalványult a problémakör egyre összetettebbé, bonyolultabbá alakulása miatt.

El kell hinnie mindenkinek, hogy nem valami mondvacsinált nehézségről van szó, mert például - hogy rámutassak egy különlegesen ellentmondásos összefüggésre - a „xenophanések" mítoszt tagadása ellenére a mai világmodellek némelyike kísértetiesen egybecseng görög vagy más teremtésmítoszok sejtéseivel. Ugyanakkor még sok területen megfejtésre vár a mítoszok transzformált jellemnek henneneutikája, elsősorban oly természetes, de oly ijesztő antropomorfizmus miatt is.

Azt is tudjuk, hogy történelmi tudatunk lényege - hiedelmek kreálása által valósult meg, hogy képesek legyünk elszámolni saját magunknak a legrosszabbtól a legjobbig tartó létélményeinkről, amikor az „ember ismerd meg magad" nagyszerű közhelye önfelszólításának eredménye is hozzátartozik. Nyilvánvaló, hogy óriási az igényünk külső és belső rendre, hogy mindent megértve mindent megmagyarázassunk, de frappáns ellentmondásnak tűnik, hogy ez igényünket az igencsak enigmatikus KHAOS sarkallja. Újra és újra az életen és halálon túli ismeretlenbe vágyón, a végtelen felé ívelnek gondolataink, de ezek vagy eltűnnek, vagy mint a körív, rendre önmagukba záródnak. - Hát nem szomorú és vidám, fájdalmas és jó érzést keltő, hogy nem tudunk túljutni önmagunkon?

Ilyesfélék motoszkáltak a fejemben és nem csoda, hogy dicsérve-bíráló hozzászólási szándékom vehemenciája alaposan megcsappant. Lehet, hogy valami módon negligálni tudtam volna problémáimat, de az írás közben furcsa helyzet állt elő, számomra nem érthető módon, egyre jobban eluralkodott bennem egy kép élménye, Tiziano velencei Pistájának - amit nemrég újra láttam - hatása, és ennek a műnek mitikus vonatkozásaira emlékezve végképp értelmetlenné vált számomra bármiféle okoskodás a mítoszlól, de amikor ezt meg akartam indokolni magamnak, zavarba jöttem, mert magyarázatom csak a huszonöt elvetett oldal „folytatása" lett volna, márpedig e képet illetően bármiféle érdekes megállapítása kompozíció szerkezetéről, a valörök, a színek összefüggéseiről, a múltélményéhez nem visznek közelebb.

Hiába beszélnek a formák irányairól, amelyek által bizonyíthatnám, hogy a bonyolult kép-tér által a „tér" immanenciája láthatóan, de mégse közvetlen manifesztációval nyilvánul meg. Hiába áradoznék a dinamikus ellentétekről, amelyek szellemi gyönyört és szenvedést kiváltó hatásaival lenyűgöznek, ezzel sem fejtenék meg semmit. Meddő lenne itt az élet-halál paroxizmális ellentétekről beszélni, de arról is, hogy a képen egységben van a lét és nemlét, hogy e műben együtt hat a múlt és jövő, tehát a fluktuáló „van". -Ha még sok más információs forrást is figyelembe veszünk, gyorsan kiderül, hogy ezeket se érdemes taglalni, így azt se, hogy a festményt Tiziano már nem fejezhette be, és azért (is) párhuzamba hozható Mozart rekviemjével. Az se különösebben alapvető, mit keres a képen a (Facopo da Palma által utólag, de valószínű tiziani terv alapján tervezett) fáklyát tartó Eros, eme pogány jelenség, s hogy hellespostori Sibylla és Mózes szoborábrázolatának, vagy a főalakok mögötti apszis negyedgömbjében lévő fönix megjelenítése

miért indokolt. - Elég is ennyi! A képen lévő nem elsődlegesen érdekes összefüggésekről még hosszú oldalakat lehetne írni. -

Most újra zavarban vagyok, ugyanis félok, hogy nemcsak a saját csapdámba esem, hanem még a patétikusság látszatát sem tudom elkerülni, mert ami igazán érdekes és alapvetően fontos, ami a Pieta (!), ami a Pietának a lényege, azt nem tudhatjuk, hogy micsoda, de érezzük a hatását, és ez nem más, mint a fenségesség, a fenséges szépség csodája.

Ehhez képest minden - a mítosz is - csak másodlagos. Másodlagos dolgokkal pedig - elismerem - kell foglalkozni, de néha azért is, hogy belássuk feleslegességüket. Jelentőssé bármi csak akkor válhat, ha egy több néven nevezhető „megnevezhetetlen” tulajdonság hatja át; most mondhatom így is - az alkotásban megnyilvánuló teremtetőerő.

Sebők Éva

Orléans

A fegyveres szűz - régi, furcsa és
bizarr nevén:
Ark Janka - az, ki kérni úgy tudott,
hogyan adtak is.
Ki fejjel ment a falnak - s az hasadt:
a fal repedt.
Ki mindhalála óta „téma” lett,
örökre zöld
miképp a fülbemászó dallamok -,
nem évülő.
Valójában meg - hit volt és sikoly.
S e két elem?
Lökőerő, meg végkicsengetés.
Egy öntudat,
mely válságon - s álságon – átrepít,
s egy hang, amely
magának árnyaként az égbe száll.

Költözködés

A régiiek kimentek már – agyó.
Az új lakók
viszont csak jönni fognak. Pauza. Ür.
Üres lakás.
Depresszió. Egy köztes és sivár
létállapot,
mely, úgy is mondhatnók – kitáguló
arányait
tekintve -: már-már kozmikus. Nehány
bogárnyi kis
bolygó kering a hó platón alatt,

a lámpahely
körül, hol két kis drótcsonk van csupán -,
s a meztelen
szférák zenéje zsong a senkinek
s a senkiről...
Könyörgöm, édes emberek, ne még!
ne lépjete
be még! csak addig, míg egy sóhajom...!
Maradjon így,
becsukva még az ajtó... Várjatok!
Csodára tán.

Kántor Zsolt

Az örökkévalóság, mint lélek (és test)

Alkonyuló tölgy, legszomjasabb mélabú,
színültig sóvárgással, szeszéllyel, szenvedéllyel,
lehántom kérged, mint az éjszakát,
hogy belélegezzem illatod, Te forró Mánia.
Megroppant Torony, töprengő készenlét bálványa,
kiszakadsz gyökereiddel a földből, feltámadsz,
elindulsz a tenger felé, akár a Bölcsélet Monstrumai.
Ó, bódult erő, Te Magasztos Növény, jöjj,
szüless újjá a Végtelenben, öltözz át,
aggas magadra medúzákat, kagylókat,
csiklókat és csillagokat!
Dús csokor vár a szigeteken túl.
Mimózafürtök, rózsák, és jázminok között
források mélyén alvó könny-violákat
babonáz meg zamatod.
A kínok elhalnak, a nemlét is elillan,
mintha egy tó partján nyitogatná rügyeit a szökőkút.
Lásd, mézdús örömök csüngenek a holdról,
nem szájjal letépett nyakláncok.
Fohász zeng szobák között, mint halk, tiszta ének:
törj át a Ragyogáson és foglald el virágzó trónod,
árva Bódulat, míg a hajnal gyűrűt gurít a gyöngyök közé,
a csengettyűk lassan elnémulnak.

Dialógus

Csabaiság, művészet és érték

Beszélgetés Lipták Pál festőművésszel

Y Különös sorsú ember, sok mindennel foglalkozott-foglalkozik, de legfőképp szemlélődik. Hihetetlen visszahúzódottságban él, miközben az irodalmi és képzőművészeti elit számos tagja barátjának nevezi. Könyvtárosként több mint kilencven kiadványt jelentetett meg, köztük a Poesis Hungarica negyven darabját, a Grafika Hungarica tíz kötetét és sok más remekművet. Festőként figyelemre méltó életművet hozott létre, melynek jelentős darabjai szinte hiánytalanul együtt maradtak. Felteszem hát az ilyenkor szokásos kérdést, mik voltak az előzmények, melyekre ráépülhetett a „mű”?

R Már férfikorban jártam - éppen ötven éve -, amikor festő barátaim biztatására én is festeni kezdtem. Szabálytalan volt ez a kezdés, nem előzte meg rajzolgató gyermekkor, egyik napról a másikra, csak elkezdődött. Előkészítették ezt ugyan olvasmányaim, hamarabb ismertem meg a francia impresszionistákat, mint a korabeli magyar festőket. Festő barátaim motívumait ismertem, megpróbáltam lefesteni azokat, amelyeket ők megfestettek. Másként sikerült, nagyon szenvedtem emiatt. Később hasznomra vált.

Y Nincs norma, amely előírná, hogyan, milyen módon kell megfelelnünk környezetünk elvárásainak körülöttünk lévő dolgok hangulatát különböző módon lehet rögzíteni.

R Én szívesen festettem a szabadban. A tájnak, mint motívumnak előtérbe helyezése tartott távol a szocreáltól, ugyanakkor megteremttem magamnak azt a lehetőséget, hogy a tájat expresszionisztikusan szemléljem, azt, hogy tájfestésztől indulhassak el az univerzális kép és festői kifejezés felfedezésére. A tájfestés a Körösökhöz, a tanyákhoz, a paraszti világhoz kötött. Ez a világ nem csak motívum volt számomra, meg akartam ismerni általa paraszti őseim szép, küzdelmes életét. Mindig a Körös közelében éltem, ma sincs ez másként. A Körös-part különös világ volt. Mikor festeni kezdtem, még halászsokat festettem a tájban. Később jött lefokozásuk, tömegével jelentek meg a horgászok, a halászsok amatőrjei, akik legalizált hallgatással üzték unalmukat. S itt voltak ismerősként azok, akik - nem tudván miért - mindennap kijártak a vízpartra, s nézték a vizet, a távoli tájat. Ahogy fejlődött, nőtt a város, úgy pusztult el ez a vízmelléki élet s környezete. Eltűntek a tanyák, beépültek a városközeli kertek, a kastélyi és kanálisi szőlők. Új városrész, alvóváros lett a helyükön. Kerülöm azóta a városnak ezt a részét, nem festek a szabadban, s valami megmagyarázhatatlan kényszer hatása alatt, igyekszem megszabadulni a tárgyhoz és a motívumhoz való kötöttségtől is.

Tájfestői korszakom termése az eltűnt csabai, tanyai világot örökítette meg, s ha van valami jelentősége, talán éppen ebben van.

Y Békéscsaba értékeit felsorolva ritkán fogalmazzuk meg, mire gondolunk. Például az ön városa esetében mi az, amit megkülönböztetett értéknek ítélsz?

R Nézze, én itt a város legrégebbi utcáinak egyikében, az Alsó tizedben, a Kastély utcában születtem. Nevét az Ábrahámffyak a XVI. századi kastélyáról kapta az utca; a kastélyt 1556-ban leromboltatta a gyulai várkapitány. Helyét Haán Lajos csabai historikus a 12-16. számú portánál jelölte meg. Én a 11. számú telken, ma is meglévő kis házban születtem. Petrik Ambrus gyulai tanító 1784-ben így írt a kastélyról: „A helységnek napkeletre, Gyula felől fekvő végén az alatta folyó ér és rétség szélén állott egy nagy régiséget mutató, jó magasságú, hajdani kőfal, kit közönségesen Kastélynak neveztek, mely kőfal csak ezelőtt húsz esztendővel is látszatosan fennállott, de már a köveit is elhordták, és már csak valamennyire a helye látszik.” A környék lakosai azonban máig is látni vélik; kastélyról vagy várról beszélnek. Vár volt valójában, sáncárok megerősített földvár, méteres vertfalakkal. A sáncárok nyomvonala most is látható, tavaszi olvadás, nagyobb esők után ma is fénylő szalagként víz jelenik meg a kertek alján. Ha arra járok, ezeket a vizeket ma is látom; tehát csabai vagyok.

Megkülönböztetett értéknek mindenki mást és mást minősít. Csak ha elsirattuk a régit, akkor alakul ki a hiteles értékrend. Sajnos, valamennyien későn jutunk el ehhez a felismeréshez.

Ami a város építése terén az 1950-1990 évek között történt, ott a „kvázi fejlődés” jellegzetes tünetei a szembeszökőek. Sok a bántóan gyenge építészeti produkció. A változások a belváros karakterét is kikezdték. Eltűntek az ápoltságok, beépültek a terek, ligetek. Eltűnt például a Petőfi liget 18 000 négyzetmétere, az Árpád liget 10 000 négyzetméterét elnyelte a fürdő, a strand és a kocsmák. Az Erzsébet liget 6900 négyzetmétere helyén iskola van, beépült a Bertóthy tér 23 000 négyzetmétere, a Vásártér 51 700 négyzetmétere, eltűnt az Állami méntelep tágas gyakorlótereivel együtt, a VI. kerületi játszótér 1800 négyzetmétere. De ide sorolhatnám az értelmetlenül felszámolt temetőket, a közterületi pázsitokat, hasznosított és vadvizeket, nádasokat s egyéb, környezetet kímélő, környezetet javító, elkótyavetyélt értékeket, s a nemzetközi hírű öntözött rét több mint 70 kataszteri holdnyi területét is.

Y A városok hangulatát a vizuális elemeken túl, az emberi kapcsolatok szövevényein keresztül is megközelíthetjük.

R A magánéletnek és a közéletnek összhangja, amelyet piacokon, tereken, parkokban, kávéházak teraszán, kerti padokon az emberi együttélés jelent, megszűnőben van. Ezzel együtt összezsugorodott a városi ember egyik fontos igénye: a kirakatkézés, az áruméricskélés, az árak összehasonlítása, hiszen mindezek szerepét betöltötte évszázadokon át a piac, a tér. Ezért az utóbbi években szerte Európában visszaállítják a tér hagyományos, történelmi és társadalmi szerepét.

Y Nyilvánvaló, megváltozott a világ, a megszokott kapcsolatok és kultúrák megbomlottak, nincs áttekinthető rend, hevesebb az élet tempója, egymást kioltó feszültségeket hordoznak hétköznapjaink.

R Sietős korunk mintha csak a mindent mérni akaró technikának kedvezne. Mintha megfeledkeznénk a gondolatról és érzelemről. Kicsinyes hétköznapi célok nyelik el vágyainkat, reményeink egyre fogynak, nem jut idő arra, hogy végiggondoljuk, amit kell. Az érzéketlenség sivataga fenyeget bennünket. Az élet minden területén veszélyeztetett helyzetbe kerül önállóságunk, önmeghatározásunk lehetősége. A „szakértők” segítségétől való függőség, az orvosi gyógykezelés terén is éppúgy kiskorúvá tesz bennünket, mint a vásárolható áruktól való függőség. Napjainkat olyan korszaknak nevezhetjük, amelyben kiskorúvá alacsonyító szakemberek uralkodnak. Az ipari fejlődés pedig a vásárolható áruk bőségével akar bennünket boldoggá tenni. Az eredmény: a szegénység modern formája, amely szegényre és gazdagabbakra egyaránt érvényes.

Y Ön tehát nem ismeri el a Békéscsabán bekövetkezett változások jelentőségét?

R Minden változás jelentőségét attól kell függővé tenni, hogy mit mihez viszonyítunk. Békéscsaba nemcsak hazánknak, de hosszú időn át Európának is legnagyobb faluja volt. 1910-ben lakosainak a száma 42 599 fő volt. Nagyközségként a községi bíróság és a községi főjegyző irányította, pedig múzeuma, színháza, három szállodája, gimnáziuma, leány-polgáriskolája, villamosműve, jelentős üzemei, kórháza, laktanyái, alföldi gazdasági vasútja volt.

Az 1920-as években fejlődött legszembeötlőbben a város. Ha ezekhez az esztendőkhöz viszonyítunk, minőség tekintetében nem kell pironkodnia a régieknek.

Amikor valami egyénit, építészeti értéket keresünk a csabai utcán - netán külföldi barátainkat kalauzolva - még mindig a monarchia, a századforduló idején készült épületeket tudjuk megmutatni, mert azok az akkori idők európai színvonalát jelezték.

Y Beszélhetünk-e ma csabaiságról, s ha igen, miért nem – tehetném ironikussá a költői kérdést?

R A csabaiság nem csupán itteni „couleur-locale” sugallta lebontott negyedek, házak, az hidak, a „Régi Csaba” elsüllyedésével együtt pusztul, töredezik. ennek az emberi léptéknek visszaperlése, csak elsíratni lehet.

Y Ezek után önként feltolul a kérdés, mit sirat még a régi város eltűnt értékeiből?

R Siratom az egykor oly szép körgátat és annak környékét, nádasát, madárvilágát, a gát padkáján végigfutó, görbe, öreg eperfákat. A gondozott Köröspartot, mely a „Vesze”-i hídtól a „Bandika”-fáig több mint 10 kilométer hosszan járható és gondozott volt. A Körös árterének ősi fűz- és nyárfáit. A tiszta levegőt, a csendet. A vízpartig húzódó gyümölcsösöket, tanyákat, azok jólelkű lakosait, akik könnyezve tettek eleget a hatóság rendelkezésének; kivágták fáikat, felszámolták tanyáikat, egész

életüket, hogy ne akadályozzák a nagyüzemi termelést.

A semmilyen építéstörténeti értéket nem tartalmazó utcákat, a Dózsa György, a Haán, Munkácsy utcákat különösképpen, mert ha ezek az utcák semmit nem tartogattak is az idelátogató számára, Békéscsaba jellegzetes részei voltak. A régi utcák nélkül bármilyen lesz is az új utcakép, nélkülük a Csabával való azonosság hiányossá válik.

Y Nagypéntek nélkül nincs feltámadás. Az újért mindig meg kellett hozni az áldozatot.

R Nem vitatom, egy várost nem lehet oly gyorsan hozzáigazítani korhoz és a divathoz, mint egy női kalapot. A lakosság változó igényeihez sem lehet könnyen idomulni; néhány éve még az autóközlekedés igényeihez iparkodtak igazodni a várostervezők, ma viszont a gyalogosok és kerékpárosok igényei a mértékadók. A sétálóutca került ma reflektorfénybe. Megvalósításának szükségességét sokan vitatják. Én híve vagyok, de nem a már ismert tervek szerint. Néhány követhető példát alkalmam volt látni. Mint feladatot, Csabánál gazdagabb városok sem dimenzionáltak túl. A kerékpárokat pedig még a híresen szép stuttgarti sétálóutcáról sem tiltották ki. Ha a pagodák s az időnként felbukkanó hirdetőtábla-özön, valamint a szükségesnél jóval több műkölkötemény eltűnik, talán látunk valamit az utcából is, nem lépünk egymás sarkára, úgy sétálhatunk.

Y Ez a szám az etnikum jegyében készül folyóiratunknál. Húsz éve élek Békéscsabán, de úgy vélem, régebben jóval több szlovák szót lehetett hallani.

R Valóban így van. De arra kérem, tekintsen el attól, hogy erre a kérdésre ez alkalommal válaszoljak. A várost én nem egykori tótságáért szeretem. Szeretem, mert itt születtem, itt éltem le életem hetven esztendejét. A csabaiakat, köztük a tótokat azért becsülöm, mert a magukétól eltérő véleményeket is tolerálják. Bizalmatlanok viszont mindenkivel szemben, akiben szerénység és önteltség tapasztalnak. És főleg azt becsülöm a csabaiakban, hogy fölöttébb szorgalmasak és megbízhatóak.

Y Hosszú beszélgetésünk alkalmával művészeti munkásságáról alig ejtettünk szót. Ez következő alkalomra vár. Befejezésül a tévébeszélgetésekben ismert fordulattal, ha még egy mondathoz volna kedve, mit mondana?

R Életem legnagyobb áldása, hogy sohasem volt szükségem valamire, mielőtt birtokolhattam volna.

Cs. Tóth János

»Csak a confessionális regény képes megérinteni az üdvtörténetet«

Beszélgetés Bálint Péter íróval

Y Regényed, az Örvény és Fuga az eltűnt idő Debrecenje, s e város polgárságának a regénye - és e környezetben a főhős, a Valentini család sarjának az eszmélkedése. Mennyiben fedi ez a mű a Te gyermekkorodat?

R 1958 vízkeresztjén születtem, s ha egy kis frivolitás is megengedhető egy ilyen beszélgetésfélében, akkor felhívom figyelmed arra a nem egészen jelentéktelen körülményre, hogy ez az epifánia napja; s hogy rögtön még két árnyalattal gazdagítsam hitbéli kötődéseimet: a keresztségben a „kőszikla” nevet kaptam, s a közismerten nyakas-protestáló kálvinisták Rómájában eredeznek gyökereim. Úgyhogy e három, számomra lényegi - hogy azt ne mondjam: létezőm egészét érintő - tény összjátékából ered az a cívis gög és konok kitartás, zwingliánus liberalizmus és hagyományörző hajlam, ami természetemet jellemzi. Azzal ellentétben, amit ugye egynémely, gyermekkorukra, mint csodás képességeik egészen meghökkentő és korai megnyilvánulására visszaemlékező művészek szoktak állítani magukról, én egészen normális kis kölyöknek látszotam, aki szeret golyózni, kakaskodni, füllenteni, fára mászni és hát persze csereberélni. Aztán persze ahogy iskolás lettem, már látszott, hogy még sincs minden egészen rendben, ugyanis bizonyos rögeszméim támadtak. Az egyik nagybácsikám - aki a regényemben a „keresztapa” figurájához

szolgáltatót egynehány vonást -, nagy régiséggyűjtő és megrögzött álmodozó lévén, a múltbeli relikviák, dohos könyvek s mindenféle különös-rejtélyes fluidumot árasztó tárgyak iránti szenvedélyes vonzalmamat és a körük szöhető mesék utáni áhítatomat mélyítette el tudatomban. Anyai nagyapám pedig szigorú, pedáns, bibliaolvasó, eltántoríthatatlan, egyszóval igazi kálvinista jellem lévén, akit mindig nagyon tiszteltem, s ebbéli érzésembe némi félelem is vegyült, a biblia böngészésére oktatót, s a protestálás szeretetét oltotta belém.

S ami számomra leginkább meglepőnek tűnik ma is - amikor az indulataikra hagyatkozó kvázi-bölcsek oly szívesen egymás torkának ugranak, hogy vélt igazságuknak érvényt szerezzenek a másik megaláztatása árán -, hogy ez a két ember: a tartalékos főhadnagy, vitéz, szibériai hadifogságot megjárt, történelemtanáraink hazugságait folyton megcáfoló presbiter és a munkatáborokat túlélő, rabinikusnak nem mondható, életművész zsidó nagybácsi, egyetlen szerencsétlen esetet kivéve, sohasem óhajtotta felfüggeszteni a másik létjogát. Talán mert mindketten eleget szenvedtek, hogy bizonyos időket túléljenek, s elég bölcsek voltak ahhoz, hogy belássák, bármelyikük jogfosztottsága előbb-utóbb a másikat is érinti. Ennyit az otthonról hozottakról és a politikához való viszonyulásomról.

Y „Egy fiatal festő naplójeljegyzései” - írtad alcímként regényed elé. Tudom, kamaszkorodban sokkal inkább vonzott a festészet, mint az írás...

R A művészet iránti vonzalmam a gimnáziumban jött elő, festő akartam lenni, aki a klasszikus művészsorsot követve Párizsba megy meghódítani a világot - képzeld el magad elé Julien Sorel és Rastignac urak szerénységét és szolid vágyait, s akkor pontos képed lesz a hajdani piktorjelöltről. Olyan halálosan komolyan vettem az egészet, hogy francia szakos osztályba jártam, éjt nappallá téve „művészregényeket” olvastam (Gide és du Gard, Alain-Fournier és Chamson, Bulgakov és Tolsztoj és hát Thomas Mann, majd később Proust és Powys tartozott e körbe), s mindemellett festettem. Némileg jellemző, hogy a rajzolászt favágásnak tartottam - ezért nem is vittem semmire -, s rögtön pasztelkrétával meg olajjal festettem csendéleteket és tájképeket; s hát némi sikerrel is, mert egy év után már három képem is részt vett egy nyári tárlaton. S mindehhez képzeld el egy mindenért lelkesedő kamasz extravagáns életmódját: Nizan-féle összeesküvők közötti korcsmai tivornyák és véget nem érő szerelmi kalandok, freudi apakomplexus és gimnáziumi botrányok árnyalják a képet, úgyhogy majdnem elhasaltam matematikából az érettségi előtt. Mert engem akkoriban már csak a művészet: festészet és zene, regény és mitológia, az antikvitás bölcselete és a gnóthi szeauton izgatott, semmi más. Így lettem egy kis kitérő után magyar-történelem szakos egyetemi hallgató szülővárosomban. Az egyetemen megismertem néhány klasszikus értelemben vett bölcs szivart, akik közül a két hellénderűs történész: Sarkady János és Niederhauser Emil urak élnek ma is emlékezetemben, ők egyszerűen elkápráztattak szellemi eleganciájukkal. És már az első pillanatban megszerettem későbbi mesteremet-barátomat, a francia s egyéb más irodalmak avatott ismerőjét, Gorilovics Tivadart, aki megtanított a prousti mű és lételemzés fortélyaira, a M. du Gard-i és manni írói magatartás méltóságára, az enyémtől elütő írói alapállások tiszteletére, s általában az írói lét sérthetlenségére. S nem utolsósorban talán ő volt az egyetlen olyan lektor, aki meg merte írni elutasító véleményét későbbi barátom, Szentkuthy Maupassant regényéről, amit Miklós soha nem bocsátott meg neki; ettől a kis intermezzótól függetlenül mindkettőt szeretem ma is.

Y Írásaid olvastán és az előbbi utalásod nyomán is az az érzésem, egy név bizonyosan kikerülhetetlen: Szentkuthy Miklós.

R Óh igen, Szentkuthy, ő egy külön fejezet az életemben. Talán az a helyes megfogalmazás, ha azt mondom, hogy ő kegyes ajándék volt a számomra; igaz, kissé robusztus és frivol természetű ajándék, de a legnagyobbak közül való. Az ő hatását sohasem fogom tudni felmérni teljesen. Nem a stílári és egyéb szokványos hatásokra gondolok, hanem az íráshoz és a hol „mucsaji pózokban” tetszelgők, hol a kákán is csomót kereső precíóz literátorok seregéhez való alapállása tanulságos a számomra. Én igen korán úgy döntöttem, hogy a szekértáborok hitviták korát idéző szófröcskölésében nem kívánok részt venni, s a füstí „bölénymagányosságot” választom, annak minden hátrányos következményével együtt; ebbéli hitemben, s a minden mulandón, szentségen és alantas ármánykodáson való fölülemelkedni és gorgói kedvvel kacagni tudásomban ő erősített meg. Emlékeimben úgy él, mint az író és a bohóc; aki egy egész életen át fittyet hányt okoskodásokra és

elméletekre, konvenciókra és konszenzusokra, s létrehozott egy olyan életművet, amit lehet szeretni vagy utálni, csak hát tudomásul kell venni mindenkinek, hogy ő azon szellemek közé tartozik, akiket nem lehet megkerülni. Én koromnál fogva nem ismerhettem Füst híres-hírhedt alakításait, de a Szentkuthy-féle Arlequin-szerepek sem nélkülözték a rabelais-i gúnyt és vaskos tréfát, a barokkos pőzokat és frivol csipkelődéseket. Azt gondolom, minden biztonnal megvolt rá a jó oka, hogy mindenkit palira vegyen - egyébként frivolitásának mélyén a gyermeteg játszani akarás rejtezik, mindennel, a tüzzel, a korlátolt emberek rögeszméivel, a csapongó szellemmel; úgyhogy mindazoknak, akik életében vagy távollétében szerették megfricskázni, ajánlom meggondolásra a jól ismert József Attila-i sort: „Nagy nevetség, hogy nem vétettem többet, mint vétettek nekem”, amit ő nyugodt szívvel elmondhatott volna a muszáj-Herkuleseknek. Szentkuthy persze azzal is meglepett, hogy amikor könyvtárában beszélgetni kezdtünk, ő, a szentek életét faló pápista és én, a nyakas kálomista, mondjuk még Plótinoszt elfogadva hittételeink metszéspontjának, rendre kiderült, hogy engem ugyanazok az alkotók érdekelnek, mint őt: Gide és Baudelaire, Joyce és Mann, Sterne és Powys, Bruegel és Mozart, Proust és a preraffaeliták, hogy csak néhányat említek.

S még valamit nem tudok elhallgatni, ha már Miklós is szóba került. Ahogy annak idején okkal joggal kajánkodott a Proust és Joyce párhuzamon, amivel „vádolták”, én - azon túl, hogy ugye mégiscsak megtisztelő a Proust-párhuzam unos-untalan emlegetése regényemmel kapcsolatban -, éppoly jókat mulatok ezen a képtelenségen, mint ő. Mert hát bármennyire is tetszetős a „debreceni kis Proust” nyálazható címke, én éppúgy nem vagyok Proust - még a Gyergyai-féle Proust sem! -, mint ahogy Proust sem Bálint Péter, ugye. Különbösen is, ebből a párhuzamból csak arra tudok következtetni, hogy úgy látszik, nálunk még mindig él az a szemlélet, hogy a prózában minden, ami a „bevettől” eltér, vagy „nagyregény igényű”, az csak prousti, Joyce-i, manni vagy tolsztoji lehet, mert hát mégiscsak be kell skatulyázni a renitenseket, hogy megítélhessük őket.

Y Néhány éve sorra jelentek meg esszéid, olyan írások, melyek legalábbis egy sokfelé tekintő szellemet sejtettek. De még ezek után is úgy tűnt: némi bátorságot mutat, hogy fittyet hányva posztmodernnek és korszellemnek, töredékességnek és „kötelező bemutatkozásnak”, egy nagyregénnyel léptél a színpadra...

R Bátornak mondható-e az a favágó, aki hogy erejét felmérje - s persze fitogtassa -, nem a sudár jegenye, hanem a terebélyes tölgy kivágásával kezdi hivatását? Félretéve a tréfát, én valami rejtélyes eredetű mánia folytán csak a nagy, vastag, honvéri terjedelmű írást tartottam prózának, a fogyókúrán átesett regények mindig hiányérzést hagytak bennem. Egyszerűen úgy érzem, ezek a vékony kis foliók becsapnak, elrejtenek előlem valami titkot - ha egyáltalán a lét bőségéről, isteni rendjéről bármiféle titoknak a birtokában vannak -, s akárcsak a nouveau roman, egy bizonyos teóriának a büvkörében csak annyit engednek látni a világból, amennyi igazolja íróik elméncségét. Szenvedélyes olvasó lévén, kicsit szeretek elidőzni egy-egy mű légkörében, szívesen kvaterkázok a hősökkel és gyermeki szorongással rakom le még ma is esténként a nagyregényeket, hogy másnapra is jusson a meséből. Mivel mindig imádtam a mesét, így hát érthető, hogy kötetlenül, az Isidorus-féle profusa értelmezés szerint: szabadon áradva szeretek mesélni. Lehet, hogy a hagyományos regényhez, mítoszhoz, álmvilághoz ragaszkodásom ma már „idejeműltnak”, „konzervatívnek” tűnik, de én valóban a manni bölcsességgel és prousti érzékenységgel szeretek írni, s komolyan vettem azt a hamvasi gondolatot is, hogy csak a confessionális regény képes megérinteni az üdvtörténetet. Lehet, kérem, emiatt fintorogni, lehet az Örvény és Fűgát „lakkszagú regénynek” minősíteni, ez minden műítésznek szíve joga, lelke rajta; de én csak így tudok írni és sehogy másként, s azt gondolom, ha egyébként esztétikai minőségében jó az, amit csinálok, akkor ennek a fajta írásmódnak is épp annyi létjoga van, mint a többinek. A sokat emlegetett rimboud-i ősök és újak vitájában arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy az ítélezőknek is rá kell érniük, mint ahogy én is türelmes vagyok velük szemben.

Az esszéimről annyit mondhatok, hogy azok afféle előtanulmányok a nagyregényekhez; Werther tanulóéveinek lenyomatai és szellemi kalandozásainak olvasatai.

Mármost, ami a posztmodernséget illeti, én nem szeretnék ugyanabba a csapdába esni, mint a posztmodern művészek és mindenre elszánt híveik - akik alapjaiban utasítják el többek között a hagyományos nagyregény-érvényességet és a manni alapállás létjogosultságát is egyfajta fölényes

ironia nevében, ami a szókrateszi kételkedő és a töredékes létre reflektáló bölcselkedést helyezi előtérbe, míg én a herakleitoszi létegesz szemléletét szeretem; egyszerűen nem óhajtom megkérdőjelezni sem létét, sem hatását. S miután nálam pallérozottabb elmék sem tudták pontosan meghatározni, hogy mi is az a posztmodern, én sem vállalkozom rá. Viszont engedj meg, hogy e kérdés kapcsán egyik kedves hugenotta íróelődömet, André Chamsont idézzem, aki egy kevésbé ismert könyvében, az *Il faut vivre vieux*-ben a szürrealizmusról mereng, s igen egyszerűen, de nem minden tanulság nélkül intézte el az ügyet. Az ő meghatározásában a szürrealisták az „igazi párizsiak”, míg az antiszürrealisták a „vidékiek” voltak. Gondolom, nem kell bővebben magyaráznom ezt a csak félig ironikus megjegyzést.

Y Az Örvény és Fuga: beszédes cím; alászállás és vallomás, csapongó asszociációk és burjánzó képek. S beszédes az új regényed címe is: *Búvópatak*.

R Az Örvény és Fuga regényemről csak lakonikusan szólnék, nem szándékozom elvenni a kritikusok kenyerét - különben sem szeretik azt sem nálunk, ha egy író akár a saját, akár mások regényeit érzékenyen meg tudja ítélni. Confessionális regénynek tartom, amelynek az írója azért szállt alá tudatának aknáiba és labirintusába, hogy lelkének a sötétségben elmerült másik felét megpillantsa, s a két ént megpróbálja egységbe szervesíteni. Az emlékezés, az alászállás nyilván azt jelzi, hogy az író - mint ahogy általában az ember -, a kaotikus és létrontó erők által szellemtelenné lefokozott életvalóságban nem érzi jól magát és létezését veszélyeztetettnek tartja, emiatt szeretné megtalálni a gyermekkor aranykorát, a méltóságától és értelmétől megfosztott létének értelmét: az üdvözülés esélyeit. Csak közbevetőleg jegyezném meg, hogy itt érthető meg teljességében a posztmodernnel szembeni aggályom, mert amíg a posztmodern csak a létromlás és életszédület valóságát elemzi és tárja elénk pontos leírásokban, addig a confessionális regény (Tolsztoj és Dosztojevszkij, Proust és Mann, Powys és Kafka, Hamvas és Nádas) mindig a gyökerekig, a létromlás okáig igyekszik lehatolni, és az örvénylő szédület megfékezésének lehetőségeit kutatja. Regényem három alappilléren, a páli: hit, remény és szeretet egységén nyugszik, amiből az utóbbi megléte vagy hiánya a döntő az ember életében. Azt gondolom, hogy nem a megannyi, gyermek- és kamaszkorból felmerülő lírai emlék és azok egybeivódása a fontos ebben a nagyregényfolyamot bevezető opusban, hanem az elvesztett harmónia keresése és a szómágia révén teremtésben benne levés ténye izgalmas. Ha valaki veszi a fáradságot és eltűnődik a címen, az örvénynek sok-sok teológiai, bölcséleti, lélektani és mitológiai vonzatára bukkanhat rá, a káoszban való alázuhanástól az isteni szeretet és szellem kiáramlásáig. Míg a fuga egyszerre a sötétség démonikus világából való szökésre és a szirének halálos énekével szemben megkomponált zenei fűgaáradásra is utal.

Számomra ma már ennél a regénynél izgatóbb a második opus, az elsőnek szerves folytatása: a *Búvópatak*, ami a tényleges alászállásra és beavatásra épül. Az első kötetben megismert Valentini fiú időközben - nem egészen váratlanul - festőből íróvá válik, s egyszerre reflektál saját létére, s az ötszáz éves protestáns szellemiség és kultúra egészére: a világvégét hirdető Bruegel és minden idők egyik legzseniálisabb zenésze, Bach, a rettegett Kálvin és a szobatudós Kierkegaard, a moralista Gide és a civisek közt fuldokló Tóth Árpád személye és kora egyaránt megjelenik az idősíkok váltakozása révén a műben. Két lélek- és szellemvezető mester (az első regényben felbukkant latintanár és lelkész) bűvkörében megismeri a bölcsélet és vallás teljes személyiséget kívánó világát: a magányban csöndes szemlélődésből és befelé fordulásból eredő létszemléletet, és sok-sok levélváltáson, dialóguson, naplójegyzeten keresztül, a mester és tanítvány viszonyában érti meg írói hivatása és feltároló személye lényegét. De erről a félig kész és szüntelen változásban lévő regényről nem akarok többet elmondani.

Y Egy nagyregény megírása évekig tart. Az elsőt négy év alatt írtad meg, a most készülön is évek óta dolgozol. Hiányzik neked mindeközben az úgynevezett „irodalmi jelenlét”?

R Valóban mind az első, mind a második regény hosszas, már-már horatiusi elvárásnak megfelelő vajúdás után lett vagy lesz azzá, ami. De mondtam már, én türelmes és megszállott ember vagyok - az idő egyébként is nekem dolgozik -, s igyekszem fegyelmekkel, rendszeres napi munkával írni, éppoly szent naivitással és kolostorban élők áhítatával, miként ezt M. du Gard és Zola tette, akik ugye az írást valóban hivatásnak tekintették. Hazudnék persze, ha azt mondanám, hogy a siker egyáltalán nem érdekel, de annyira azért mégsem, hogy széljegyzetekkel és töredékekkel

hozakodjam elő pusztán csak azért, hogy a nevemet többször lássam leírva, vagy hogy több pénzt kaszírozzak be. Én gimnáziumi tanár vagyok, s megvan a mindennapi betevőmre való, ha sonka nem is jut a vajas kenyérre. Az irodalmi életről - amibe ki tudja, hogy benne vagyok-e vagy kívül állok rajta, ez az az irodalmi élet-e, amit majd annak fognak tartani akár száz év múlva is, avagy úgy fognak gomba módra előbukkanni szivarok, mint Bulgakov vagy Hamvas - nem kívánok hevenyészett és gyenge poénokra kihegyezett ítéletet mondani. Valahogy az az érzésem, hogy az irodalmi és bölcselői élet a házikönyvtárakban - és így persze az enyémben is - folyik, láthatatlanul, csöndesen, búvópatakként és időnként hírt ad magáról; a többi csak lit et rature.

Y A debreceniséghez talán még ma is közhelyszerűen rendelődik a református hit. Mennyire egyértelmű és fontos a Te számodra a reformációhoz való kötődés?

R Nem szívesen szítanám fel katolikus hittestvéreim kedélyét, de sajnos, ma már nem is olyan egyértelmű az, hogyha valaki debreceni, az egyben református is; ezzel szemben még száz évvel ezelőtt is teljesen evidens volt a kettő összetartozása. Terjedelmi okok miatt nem részletezhetem azt, mi mindent is jelent számomra, hogy református vagyok. De a szabad szemlélődést és vizsgálódást, az évezredek bölcseségeire és egzisztencialista filozófiára való nyitottságot, és a tudat mélyén rejtekező, időnként előbukkanó „üldözöttség-tudatot”, a Szent Bertalan-éji mézszárlást s a soha vissza nem vont kiátkozás tényét azért megemlítem, mint eszméltető elemeket. Abban, hogy nem is oly régen nagyapám helyébe léptem abban a régi kis gyülekezetben, ahol konfirmáltam, s most presbiter lehetek, benne van az is, hogyha felnőtt fejjel kellene hitet választanom, akkor is református lennék hagyományai és liberális szemlélete miatt - ez utóbbi persze nem feltétlenül jellemezte mindig magát az egyházat. Talán új regényem felvillantja majd mindazt a letagadhatatlan és elképesztő szellemi-művészi értéket, amit mi protestánsok és „debreceniek” az egyetemes szellemnek adtunk üldöztetésünk idején és ellenére is. Ezen a ponton egyébként még a pápista Szentkuthyval is vitába elegyedünk, mert benne is megrögződött az a hamis képzet, hogy a protestánsok nem fogékonyak a művészetre és az ünnepre, csak a bölcsesetre és a teológiára. Ha ez igaz lenne, az egyetemes szellemi örökség igencsak szürkébb arculatát mutatná az elmúlt évszázadokban. S hát nem utolsósorban remélem, hogy regényeim is megcáfolják a tévhitet, és a város, melynek szelleme örök, egy újabb színfolttal gazdagodik.

Kőrösi Zoltán

Az elvesztett idő legyőzése

Beszélgetés Klimó Károly festőművésszel

Y Nem kronologikus áttekintést szeretnénk, mégis azzal kezdjük, milyen szerepe volt a szülőhelyednek életedben és művészetedben.

R Különösebb kötődésem nincs Békéscsabához: hétéves voltam, amikor elköltöztünk a városból. Igaz viszont az az ismert pszichológiai közhely, hogy éppen eddig a korig meghatározóak az élmények. Az emlékezetem szinte egy filmfelvétel pontosságával őrzi akkori környezetem legapróbb részleteit is. 1936-ban születtem, a háború előtt még archaikus paraszti élet és világ jellemezte ezt a várost és vidékét. Gőzmozdony vontatta, egyvágányú kisvonat szelte át a várost, kofák ültek a nyitott vagonokban, hatalmas kosarakkal, gazdag, színes hetipiacokon nyüzsögtek a fazekasok és más árusok százai, a lacikonyhákból finom illatok áradtak, s ezt a tarkaságot, az életnek ezt a „múlt századi” szépségét őröm a gyerekkorból. Néhány éve újra jártam a városban: Lipták Pál, aki sokat tett Békéscsabáért és maga is kitűnő művész, meghívott, hogy mutassam be munkáimat a könyvtárban. Hosszú szünet után láttam viszont szülővárosomat, és bizony nyomát sem leltem a gyermekkori gazdag képzeletével átszínezett világnak, felnőtt szemmel porosnak és banálisnak találtam a várost.

Y Föl tudod-e idézni, hogy melyik az a pont, amikor az érdeklődésed határozottan a művészet felé

vonzott?

R Nyaranként vissza-visszatértem a nagyszüleimhez Csabára. Akkor a Munkácsy Múzeumban volt a városi könyvtár. Sokat olvasó, álmodozó kamasz voltam, különösen szerettem Verne acélmetszetekkel illusztrált köteteit. Ez idő tájt kezdtem rajzolni, festeni. Apai nagyanyám szeretettel nézte próbálkozásaimat, festéket vásárolt nekem, s én megfestettem első, ügyetlen kis képeimet, de magányos kiskamaszként szinte senkit sem ismertem, festőket különösen nem, így nem fűznek emlékek vagy egyéb szálak a helyi hagyományokhoz. A háború után Kaposvárra költöztünk. Ekkor már tudatosan készültem a művészi pályára, érdeklődésem elmélyült, a városban volt egy kis szakkör, Gerő Kázmér vezette, a társaság fiatalokból és jellegzetes kisvárosi amatőrökből állt, itt nagyon jól éreztem magam.

Y Kaposvár gazdag hagyományában ott van Galimberti, Rippl-Rónai, Vaszary. Mi érintett meg az ő világukból?

R Csöndes vasárnapokon egyedül (mert gyakran egyedüli látogató voltam) nézelődtem a helyi múzeum termeiben, a pásztorfaragások, a Rippl-gyűjtemény, az elszármazottak kiállításai - mind hallatlan inspirációt jelentettek a számomra. Ihletett órák voltak ezek, itt fogant meg bennem az a vágy, hogy én is valami hasonlót csináljak.

A nagyon fiatalon meghalt koldusszegény, tehetséges Balázs János kórházi betegtársairól készített rajzai és ugyancsak kiállított főiskolai tanulmányai igen mélyen megérintettek. A helyi gimnáziumban, ahová ekkoriban jártam, a nehéz és dogmatikus korszak ellenére jó volt a légkör. A legkeményebb Rákosi-diktatúra éveit éltük, tanárain zömmel a pécsi Nagy Lajos Gimnáziumból eltávolított papok voltak, akik nagy intelligenciával viselték sorsukat és jó szellemi világot teremtettek az iskolában: szeretettel és megértéssel bántak az olyan, sokszor renitens diákokkal, amilyen én is voltam. Az a döntés tehát, hogy a művészetet választom hivatásomnak, már ekkor készen volt. Az érettségi után azonban az első felvételi vizsgám a főiskolán nem sikerült. Csak mint az életem egy érdekes epizódját, mondom el a következő, az akkori időkre jellemző történetet. A felvételi során egy bizottság „átírányított” a bölcsészkarra. Itt sikerrel vizsgáztam a művészettörténet szakon, de úgy döntöttem, hogy megmaradok az eredeti választásom mellett. Azt viszont megértettem, hogy Kaposvárott nem tudok megfelelően fölkészülni a főiskolára.

Y Merre indultál?

R Budapestre költöztem, ami akkor nem volt könnyű a szigorú rendőri korlátozás miatt. Kivételt csak az élvezhetett, aki kénsavgyárban vagy vágóhídon vállalt munkát. Én az akkori lóvágóhídra kerültem, ez 1955-ben volt, az „üzem” három műszakban dolgozott, vonatszámba érkeztek még a téeszbe (kényszerrel) bevitt lovak, apokaliptikus mézszárlás folyt, de mégis jól éreztem magam, mert esténként járhattam a Dési Huber-körbe. A mostani Puskin mozi fölött voltak a műtermek. A rajzkör akkoriban afféle esti iskola is volt a kultúrforradalom szellemében, de nagyon jó társaság került ott össze. Pohárnok Mihályra, Melocó Miklóstra, Sváby Lajosra, Gruber Bélára vagy a francia festővé vált Bér Jánosra emlékszem vissza. Egy év múlva azután bejutottam a főiskolára.

Y Te most tanárként vagy a főiskolán. Így visszanézve, milyenek voltak a főiskolás tanulóévek?

R 1956-ban lettem főiskolás, amikor még működött a régi, dogmatikus képzés, de a forradalom után részben új helyzet állt elő, információs fordulat következett be: ma már nevetségesen hangzik, de valóban először vehettük kézbe Cézanne, Picasso albumait, s mi hihetetlen mohósággal faltuk a számunkra új könyveket. Ez történt, hogy a huszadik század közepén sikerült eljutnunk Cézanne-ig, és ez a teljes elzártság nyomasztó korszaka után óriási lehetőség és élmény volt. A mi generációnkat az a nagy hátrány sújtotta, hogy az élő művészetet csak később, lassan és szűk csatornákon ismerhette meg. A főiskola szelleme is sokszor provinciális és az európai művészetfelfogáshoz mérten konzervatív volt: még egy olyan, nagy hatású és közmegebecsülésnek örvendő személyiség is, mint Pátzay Pál, állandóan azon fáradozott, hogy felszínes gúnyolódással járassa le előttünk Henry Moort vagy Picassót. Ennek a konzervativizmusnak a hatása alól, sajnos, nem mindig sikerült kitérni.

Y Akkor te ma másképp tanítasz?

R Ezeket a negatív élményeket nyilvánvalóan nem felejtí el az ember. Véleményem szerint kötelező minden irányban nyitottnak és empátikusnak lenni. Az adott helyzet természetesen nagyon

bonyolult, mert kérdés: hogyan lehet úgy struktúrába kényszeríteni és tanítani a modern hagyományt, hogy közben a személyes érzékenység ne szoruljon háttérbe. Nehezen és nem szívesen nyilvánítok kategorikus véleményeket, talán csak akkor, ha válságban van egy fiatal kolléga - mert érzésem szerint annak kell tekinteni a hallgatókat -, s akkor sem állítva, inkább kérdezve próbálom őt valamilyen irányba terelni. Korábban a főiskolán a tanár manifestálta azt, hogy mi a művészet, én úgy vélem, ez a fajta nagyképűség nem helyénvaló: az én igazságom nem feltétlenül az ő igazsága. Mindnyájan bukácsolunk a magunk világában, így hagyni kell a fiatalokat is, hogy önmagukban találhassák meg a fix pontjaikat.

Y Értjük át a te művészi világodra. Hogyan találtad meg te a belső fix pontodat?

R A főiskolán, az akkor hozzáférhető modern művészet volt az ideálom. Korábban gyakran látogattam a Fruchter család magángyűjteményét, ennek zömét Czóbel, Berény és Bernáth művei alkották. A főiskolás évek alatt Domanovszky egyes, akkoriban divatos, majdnem a gesztusfestészet határait súroló expresszív képei is hatottak ránk. Ösztönző tradíció volt számomra még az Európai Iskola Vajda, Korniss és Barcsay korai munkáival. A hetvenes évektől kezdve azután (turistaútlevéllal és 70 dollárral) sorra végigjártam Európa nagy múzeumait. És megismerhettem egy elevenen lüktető kortársi művészvilágot. Rácsodálkoztam Tapiés és Beyus újszerű anyaghasználatára. Magam is lázasan csináltam anyagkollázsokat, néha kiállítottam őket, de ezek inkább csak kísérletek voltak arra, hogy a kifejezés határait keressem. Később bizonyos kiábrándulást okozott az, hogy a „talált tárgyak” művészete mint irányzat felhígult, elvesztette frissességét, és sokszor egészen giccses változatokban jelent meg. Így - a tanulságokat megőrizve és igyekezetem szerint beépítve - egy, már sokkal kevésbé kötött, az új expresszionizmushoz közel álló szemlélet szellemében folytattam a munkámat. Ezzel együtt „kigyógyultam” abból az eszméből is, hogy a művészetben up to day-nek kell lenni. A divat fontos és értékes erő a kultúrában, de hatásának hullámai idővel egyre erőteljesebbé válnak (gondoljunk a Beatlesekre és a mai popzenére), míg végül a divatos elnyeri méltó büntetését vagy jutalmát (nézőponttól függően) a fogyasztás legalsó régióiban.

Y Hogyan jutottál el a „gesztustól”, az „új expresszivitástól” a Hegyi Lóránd emlegette „kváziszakrális színvilágig”?

R A hetvenes-nyolcvanas években többször jártam Lengyelországban. Az ottani egyházi gyűjteményekben erősen hatottak rám a középkori művészet megrázó művei. Ugyanakkor nagy érdeklődéssel olvastam a katolikus egzisztencialisták, így pl. Gabriel Marcel munkáit. A magyar értelmiség egy részének akkori politikai pesszimizmusa az én esetemben a szakadt, foszladozó fekete anyagokból összeállított kollázsokban öltött testet. Az itt-ott felcsillanó arany volt hivatva kifejezni a fényt és a reményt, és ez bizonyos szakrális színezetet kölcsönzött némelyik munkámnak, főként amikor még a kép címe is ezt támasztotta alá. Azonkívül talán használtam az aranyat az élet létező távlatának, még ismeretlenül felsejlő alternatíváinak szimbólumaként, konkrétan nem is tisztázva a szerepét egy-egy képben.

Ha évtizedek-századok múlva is lesz még kultúra, a mi korunk bizonyára különösen érdekes lesz a történészek számára. A mi Közép-Kelet-Európánkban az elérhető szabadság hiánya, a folyamatos depresszió mint a diktatúra terméke, nagyon megnehezítette azt, hogy egy-egy művész magára találjon. Ezért is nézek olyan nagy tisztelettel azokra, akik - mint Tóth Menyhért, Korniss vagy Kondor - radikálisan függetleníteni tudták magukat környezetük hatásaitól és kívánalmaitól. Nekem sok küzdelembe és elveszett időmbe került, hogy megtaláljam azt a kifejezési formát és gondolati tartalmat, amellyel azonosulni és egyben az európai kultúrához kapcsolódni tudok. És ennek a küzdelemnek soha sincs vége.

Y Támogatott-e ebben a találkozásban az, hogy a műtermed természeti környezetbe helyeződött át?

R 1970-ben tagjává választott a Szentendrei Művésztelep közössége. Kondor, Korniss és a többiek szomszédsága, olyan művészettörténészek megismerése, mint Mucsi András, az akkor még élő szentendrei mítosz - mindez jó hatással volt rám. Később azonban a mindinkább elhatalmasodó turizmus elvette a kedvemet a várostól.

A véletlen szerencse (egy építész ismerősöm a házát hátrahagyva emigrált) úgy hozta, hogy időm nagy részét vidéken tölthetem. Így lassanként különös változás következett be az életemben: a

megátalkodott városlakó feltétlen kötődését Budapesthez sajátos élmény váltotta fel, a természet érinthető közelségének élménye, valami, amit talán a panteista filozófusok érezhettek, a tökéletes egységnek, nyugalomnak és harmóniának az érzete. Attribútumai közvetlenül nem jelennek meg a munkáimban, de ez a környezet segít abban, hogy a város lázas nyugtalanságából kiszakadva arra összpontosítsak, ami a legfontosabb.

Sümegei György-Tóth Piroska

Szemle

Bögel József

Csabai My Fair Lady a személyiségzavarokról

Amikor a My Fair Lady-t, Alan Jay Lerner és Frederic Loewe G. B. Shaw Pygmalionja alapján írt musicaljét 1966-ban a Fővárosi Operettszínházban bemutatták, Galsai Pongrác imigyen írt a Nők Lapjában: „...évekkel ezelőtt a My Fair Lady-nek csak a címét és hírét hallottam, valami idegizgatóan újszerű, korunk lelki világát kifejező, szövegben-zenében botrányosan eredeti kísérletet képzeltem a cím és a hír mögé. Nem! Hát erről szó sincs! A My Fair Lady korszerű tarackokkal, de a hagyományos lőállásokból ostromolja a sikert.” Galsival együtt akkor és később is sokan mások, kritikusok, rendezők, színészek úgy látták, hogy egyrészt a musical nem is olyan nagy mumus, sok rokonságot mutat az operettel, másrészt éppen a My Fair Lady jóval közelebb is van hozzá, mint akár az óvatoskodó „színházpolitikusok” is vélték. E kettős „védelem” eléggé meghatározta a további magyarországi színrevitelek rendezőinek, színjátszóinak koncepcióját, s elég gyakran csak kikozmetikázott színészparádákra került sor. Az utóbbi évtizedben, években már „karcosabb” értelmezésekre, játékokra is sor került (Kaposvár, valamint „társai” jártak ebben élen).

A közelmúltban a Békés Megyei Jókai Színházban - a különböző igazgató-, művészeti vezető-, főrendezőválságok, váltások ellenére (vagy közepette, ha így jobban hangzik) - voltak olyan világgépben, rendezői koncepcióban, játéktípusban megújított musical-, rockopera-előadások, amelyek mintegy előlegezhették is egy újfajta My Fair Lady-színrevitel lehetőségét, sőt, szükségességét, sikerét. Leginkább azért, mert az említett próbálkozások alkalmával sikeresen mutatkoztak be vendégrendezők, vendégművészek, saját nevelésűek, stúdiósok, „külsősök” egyaránt. Túlzás nélkül elmondható, hogy színházon belül és kívül, a város más intézményeinél, közösségeiben jócskán gyarapodtak a musicales vágyak, ambíciók, sőt kapacitások. A korábbi évtizedek egyik legsikeresebb alternatív színházi rendezőjének, a közelmúltban magát Szegeden, Szentendrén és a Magyar Állami Operaházban a legjobb operarendezők közé felküzdő Kerényi Miklós Gábornak, mint a békéscsabai My Fair Lady vendégrendezőjének igazán módjában állt, hogy egyrészt újszerű értelmezéssel rukkoljon elő, másrészt folytassa, betetőzze a korábbi szándékokat és eredményeket. Nem rontott ajtóstól a falnak, nem tetszelgett a mindenáron újító, önkifejező szerepében, amit nyilvánvalóvá tesz műsorfüzetbeli nyilatkozata is: „...ha a mi My Fair Lady-előadásunk nem lesz több, mint röpké három óra vidám, szórakoztató, zenés mese minden ember emberszámba vételének és elfogadásának fontosságáról... már akkor is valami nagyon fontosról és szépről próbáltunk beszélni - és énekelni, táncolni...” A Népszabadságnak adott és a premier napjára rögzített interjúban már tovább megy: „... az a leglényegesebb, hogy a rendezés korszerű legyen, a nézőben gondolatot ébresszen. A darab központjában a mester-tanítvány viszony áll, valamint az a kérdés, hogy a társadalmi osztályokat vajon valóban csak a beszéd, az ízlés, a

viselkedés választja-e el egymástól." Kerényi kifejti még, hogy a pénz is nagy megkülönböztető, s a látszólag mindezek fölé emelkedő Higgins professzor kisajátít, érzelmek nélkül irányít, legázol egytulajdonképpen a középosztályba felemelkedni kívánó - személyiséget is. Mindezen országos és helyi előzményeket, értelmezéseket és törekvéseket figyelembe véve Kerényi egy kifejezőbb, karcosabb-érdesebb szemléletű, az operettjátszási hagyományoktól jobban távolodó My Fair Lady-t rendezett, s ebben a megtartva továbblépő kollektív alkotói folyamatban nagy segítségére voltak a zenés-táncos színjáték színész, tervező és koreográfus, karmester résztvevők is.

Higgins szerepét - vendégként - Kovács István játszotta, jó néhány korábbi magyar film, tv játék (jelentékeny részét történelmi), továbbá a Vígszínház, majd a Thália Színház, Arizona Színház egykori (ma már szabadúszó) színésze, rokonszenves főhőse, szép arcú, alkatú, orgánumú és beszédkultúrájú jellemszínész egyénisége. Ritkán kapott, s ezért túlságosan sokáig is várt egészen jelentékeny szerepekre, s most megkapta, hiszen - országos viszonylatban - Básti Lajos, Bessenyei Ferenc, Gábor Miklós és még sok más kiváló Higgins-alakító örökébe lépett. Kovács szerepformálásában nagyobb hangsúlyt kap (talán a már említett karcosabb értelmezés következtében is) a mester érzéketlen, kíméletlen személyiségtíprása; reagálásai olykor gyorsabbak, hangosabbak, nyersebbek elődeiéinél. Talán hiányzik belőle a rajtakapott kísérletező és későn szerelmeskedő alakjából sugárzó-sugárzandó ironikus báj. Mindenképpen tudatosan játszik, építkezik, kicsit karmester is a játékban, biztonságosan mozog, táncol és énekel. A békéscsabai színházhoz visszatérő Zsila Judit Eliza Doolittle-je kicsit keményállú, erőszakosabb, népibb figura, a középosztályúvá, sőt, szerelmessé váláshoz kevesebb színnel, érzelemmel. A legtöbb fekvésben jól énekel, zenés-táncos színésznőhöz illően mozog, táncol, alakít. Tamás Simon Pickering ezredes markáns katona, nyelvész és unterman-nevelőtárs egy személyben, de nem eléggé angol, vagy legalábbis angol középosztálybeli. E színek hiánya (egyúttal bizonyos gesztusok, magatartáselemek hiánya) szerepét szürkébbé, jelentéktelenebbé teszi. Mrs. Higginsként Felkai Eszter kapja el legjobban figurája és szituációi strlusát, sok régi, hasonló alakítása, gazdag tapasztalata révén. Muszta Anna karakterformálás szempontjából biztonságos, korrekt Mrs. Eynsford Hill szerepében, de játéka stílusát illetően bizonytalanabb: nem érzékelteti elég világosan, hogy ez az asszony az „úriemberi” életformából, onnan vagy onnan híján kikopván, Freddy Eynsford Hill-lel együtt egy általánosabb, szürkébb, jellegtelenebb középosztálybeli létezés felé tart. Az utóbbit alakító, énekelő, táncoló Bank Tamásnak már kissé loboncos mai frizurája van, az eddigiek közül neki van leginkább musical-játszáshoz illő hangja, s többé-kevésbé már egy új zenés-táncos színházi játéktípus képviselője is.

A legidősebb csabai színészek közül (legidősebben generációhoz való tartozást s itteni színházi tagsági időtartamot egyaránt értünk) Szentirmay Éva Pearce-né alakját formálja meg, azt a szerepet, amely prózában vagy zenés-táncosban egyaránt idős karakterszínésznők jutalomjátéka szokott lenni. Igaz ugyan, hogy a musicalbeli Pearce-né erre kevesebb lehetőséget biztosít, ám ez az alakítás, a megformált figura túlságosan hideg, racionális, túlságosan a kísérletre koncentráló, nyilvánvalóan a rendezői koncepció következményeképpen. Valahogy nem adatott meg Szentirmay Évának a játék öröme, szemben Gálfy Lászlóval, aki Alfred P. Doolittle-ként iróniával, némi szarkazmussal is, ám elragadó természetességgel, úgyszólván naiv bájjal alakít, táncol, énekel, s így figuráját még jobban átemeli a musical légkörébe, világába. A kisebb szerepek, mellékfigurák Hodu József, Mészáros Mihály, Géczy József, Nagy Erika és Kiszely Zoltán ambíciói, régebről is hozott eredményei, eszközei révén markánsan-mókásan formálódnak a musical színpadára. Sajnálkoztunk Szántó Lajos tehetségesen megcsinált Kárpáthy Zoltán-karikatúráján, mert noha megértettük a rendező szándékát és plebejus dühét az ilyesfajta figurákkal kapcsolatban, e szerep ilyenén beállítása már a musical szerzői részéről is merő tévedés volt, minden nemzeti érzékenykedés nélkül.

A Békéscsabaról elszármazott, s az utóbbi években egyre jelentékenyebbé és egyénibbé váló táncdráma-koreográfus, Gajdos József a rendezői koncepciónak nagyon megfelelően, okosan, bölcsen, sok humorral, öniróniával tanította be, táncoltatta, mozgatta, játszatta (s ez hangsúlyozottan értendő) az egész együttest. Mindenkire és minden csoportra, szituációra azt szabta, amire képesek voltak, s amit a jellemről, cselekvésekről, jelenetekről ki kellett fejezni. Nem ő találta ki, s némiképpen erőltetett volt a viktoriánus stílusú keretjáték, de aztán a főbb szereplőket és a

csoportokat szellemesen, lendületesen hozta össze egy-egy kis vagy nagy létszámú térformába, kompozícióba. A csoportos számokra is jellemző volt az egyénekig lebontott jellemformálás, változatos és természetes mozgás, nagyjából az utóbbi évek rock-musical-jeinek, operáinak táncos eredményeit is felhasználva.

Kentaur díszlete valósággal telitalálat: stílusos, jól forgó, változó drámai térépitmény. Stílusos abban az értelemben, hogy anyagában, formavilágában, textúrájában is jelzi a kort, környezetet, légkört, amelyben a musical játszódik, de ezt sohasem túl részletezőn, túl hüen teszi, inkább némi elemeltséggel, iróniával, olykor naiv bájjal sugározta. Igazában ezek jellemzik Bartha Andrea ruháit, jelmezeit vagy néhány esetben „gönceit” is. Harányi Márton mindezekhez jó karmester társ volt.

Alföldy Jenő

A lázadó nő

Fabó Kinga: A fül

Fabó Kinga verseskönyvének címe, A fül, nem a fülszövegre céloz, bár kötetcímként mintha azt is pótolná: a puritánul kiállított, karcsú könyv a verseken és a tartalomjegyzéken kívül semmilyen információt nem ad a költőről. Egyik versének címe A fül, s onnan került a könyvfedélre. „Szép nagy füleim vannak” - így a vers, s az így megkezdett, kissé gyermekdeden induló önarckép teljes önportrévá kerekül, a „csípő- és kebelméreteken” át egészen a lelkiekig. „Csak a fülbevalómat cserélem néha. / A füleimet, azt nem hagyom” - s ez nem kevesebbre utal, mint hogy a költői személyiség vállalja önmagát, a legkisebb (noha meglehet, nagyocskának mondott) részletektől a karakteradó alaptulajdonságokig.

Természetesen a költői jellem érdekli az olvasót, az az egyénileg hitelesített tükör, melyben a világkép megmutatkozik. Ám a jellem ezúttal éppen a részletekben rejlik. A férfiakhöz, a többi nőhöz való viszonyban, a magatartás vagy a külső megjelenés apróságában.

Ezekben a versekben báj van és őszinteség. Költőisége abban rejlik, hogy előttünk gyurmálja egybe a modern vers szoboranyagát, melyben ellentétes tulajdonságok egyesülnek: a rejtőzködést s a feltárulkozást. Rejtőző, mert szüksézzavú, képletes és kihagyásos, elhallgatásokkal sokat mondó kifejezésmódot választott. És feltárulkozó, mert ezekkel az eszközökkel, furcsa és paradox módon, a tüntető szókimondás és a testi-lelki magavállalás költője Fabó Kinga.

A testiségre külön ki kell térnem. Szabó Lőrinc írja valahol, hogy a romantikával szakítva, végre nemcsak mindig a lelket, hanem a testet is vállalni kell. Fabó Kinga egyik verssorával mondván, „saját testünkbe belevarrva” élünk mindnyájan. És ritkán olvashatunk olyan poézist, mely ennyire a testiség körül forog. Az érzékiség, a szexualitás, a saját és mások „használatára” való test körül. Ha van ebben egy adag cinizmus, akkor az nem egyéb, mint a férfitársadalom képmutatása elleni, feminista lázadás. A férfiuralom negligálásában odáig elmerészkedik a költő, hogy inkább vállalja az egyneműek lesbikus szövetségét, semhogy elfogadja a személyiségkisajátító „hímek” zsarnoki - ugyanakkor elkényelmesedett, nemtörődöm - rutinuralmát.

Erzelmekek helyett ezért hangsúlyozza frivol, olykor sikamlós szavakkal a testi szükségletet. Ha kell, a „romlott” minőséget is vállalja - persze nem nehéz kiérezni ebből az iróniát: azt vállalja, amit a konzervatív, előítéletes gondolkodásmód romlottnak tart. Ez a dac voltaképpen az önmegőrzés, a szabadság és a kisajátíthatatlanság magatartásformája, lelki anarchizmus, önkondicionáló humor. Nem engedi, hogy tragikussá hatalmasodjon benne a lázadás - nemcsak a keresztény Mária vagy anyakultusztól áll fényévnnyi távolságra - melyet a nyárspolgári konyha-templom-gyermek háromszögre fordíthatnánk közönségesen-, hanem attól a tragikumtól is, ami a férfiként viselkedő, a férfikkal szemben egyszerűen szerepcserére törekvő, amazoni nőknél oly végzetessé válhat. Ő a

nősors ellen lázadva is nőies marad.

El-elárulja, hogy (mint minden jó költő) ő is az érzelmek épségére, szépségére vágyik. Olcsó és nem ráz című, ugyancsak cinikus humorú versében árulja el magát: „És szívem nincs? dehogyis nincs. / Pont akkora. font jó. Abba / Mindenki belefér.”

A frivolság, sikamlósság nemcsak arra jó, hogy magatartást közvetítsen. Arra is kiváló, hogy ravasz kétértelműségeket, szójátékokat, mindenféle búbájosságot vigyen a versbe. Hogy elmondhassa: „Hisz ez csak játék, nem komoly.” Pedig életre-halálra megy.
Széphalom, 1992

Taar Ferenc

Adalék a magyar drámához

Gondolatok Závada Pál: Kulákprés című szociográfiájáról

Bevallom, némi főnntartással vettem kézbe Závada Pál könyvét (Magyarország felfedezése sorozat. Szépirodalmi és Széphalom Könyvkiadó, Budapest, 1992.) Mi újat mondhat e témakörben nekem - nemzedékemnek - a szerző? Az a korosztály ugyanis, amelyhez tartozom, nagyon fiatal, de már érett fővel volt tanúja az 1945-ös földreformnak, látta, ismeri az akkori újrakezdés szép reménykedését, de megismerte a földhöz jutottak iszonyatos kínlódását is, szerszám, vetőmag, iga nélkül és kellő állami támogatás hiányában. Láttuk, hogy az életképtelen, kicsi magángazdaságok egymásra utaltsága hogyan szülte meg a szervezett összefogás gondolatát, a szövetkezésre való készséget. Minden olyan utólagos - és célzatos - magyarázat, amely a kolhoz típusú termelőszoövetkezetek honi csíráit innen eredezteti - hamis! A magyar parasztság túlnyomó többségének fogalma sem volt arról, mi az a kolhozgazdaság, akiknek pedig volt azokról némi fogalmuk a hadifogságuk idejéből, elriasztónak és nem követendő példának ismerték meg. (Nem beszélve a két nép történelmileg kialakult és egymástól eltérő lelkialkatáról!)

Az összefogás kényszerű és természetes szükségének fölismerése, az ahhoz való készség lelki kialakulása volt az a történelmi pont - mondhatnám punctum saliens! -, ahol elvált az út, s eldőlt, mely irányba lép Magyarországon a szövetkezés: az európai, korábbról már ismert németalföldi, dán, osztrák útra, vagy pedig kényszerű helyzete folytán a kolhozsémát követi. A hatalom döntött e kérdésben, nem a magyar parasztság, s a kolhoz jelölte ki mintául, azt támogatta, propagálta, sulykolta a fejekbe, e cél érdekében hozta létre előbb a földműves-szövetkezeti termelőcsoportokat, majd a gépállomásokat. Nemzedékem látta a parasztság vonakodását és félelmét az ismeretlen úttól. S azt is, hogy akik mégis vállalták, vagy politikai megszállottságból tették, vagy mérlegelést sem engedő elesettségből, s voltak nem is kevesen, akik - főként munkakerülő, lumpen elemek -, akik úgy vélték: ha az állam ezt akarja, tartsa is el, magyarul: kevés, vagy éppen semmi munkával is megélhetnek majd. A korai szövetkezetek nem is voltak vonzóak, hanem riasztóak. Ekkortól kezdődött voltaképpen az erőszaktevés, a zaklatás, a feljelentgetés, az adóprés, a beszolgáltatás, a falvakból való elüldözés, a magyar mezőgazdaság tönkretétele. S mivel a téesznyomor nem támasztotta alá a hirdetett „igét”, szükség volt az ismert forгатókönyv szerinti ellenségképre, olyan bűnbakokra, akiket a bajok okozóiként lehetett megjelölni. Ekkor kezdődött a kulákká nyilvánítás, és jött nyomában a fokozódó üldözés, tönkretevés, megalázás, felszámolás. Ha manapság legnagyobb gondjaink egyike az, hogy a rendszerváltás keretén belül agrárgazdaságunk továbbhaladásának új medrét nehezen találjuk meg, ez legalábbis két okra vezethető vissza. Az egyik: megsemmisítették az ötvenes években azt a paraszti polgárságot, amely mezőgazdaságunk legéletképesebb, önálló, legmozgékonyabb, legképzetebb, legszívósabb és okszerűen termelő, fölhalmozó és fejlesztő rétege volt, s meghatározó szerepet játszott falvaink egész életében. (Az 1956-os forradalom után - ha azt külső segítséggel nem fojtják vérbe, nem verik le - lehetőség lett volna még akkor arra, hogy a szétzilált, de személyeiben még jórészt létező, életerős, az újrakezdést

vállalni tudó réteg talpra álljon, s a földek sem voltak akkor még betagosítva, visszaadhatók lettek volna -, ha így történik, ma nem itt tartanánk, hanem valahol ott, ahol osztrák szomszédaink és a hollandok.) A másik ok: A kolhozséma erőltetése és termelési, közösségi, lelki kártevése. Szerencsére, itt a séma adaptálódott a sajátos magyar viszonyokra. De ez nem a diktatorikus hatalom érdeme, hanem az életképes magyar parasztságé, amely az alkalmatlan sémán belül is megtalálta (háztáji, családi művelés, haszonbérlet, melléküzemági munka stb.) a boldogulás lehetőségeit. Manapság gyakran történik erre hivatkozás, mint az elmúlt rendszer egyik eredményére. Hamis beállítás ez is. Példákat tudnék felhozni Hajdú-Biharból arra, hogy a sémától való legcsekélyebb - ésszerű! - eltérést is miként próbálta a hatalom meggátolni, büntetni, mint a magángazdálkodás visszaállítására irányuló kísérleteket. Végül a hatalom belekényszerült a változtatások elfogadásába. Az érdem azonban parasztságunké! Ilyenformán termelőszövetkezeteink a hetvenes és a nyolcvanas években már nem is hasonlítottak a szovjet mintához, s ez a szerencsénk ma a nagy átformálódás bizonytalanságai és kínjai között: nincsen nálunk élelmiszerhiány, sőt milliárdos nagyságrendű exportot tudunk ma is lebonyolítani agrártermékeinkből. (Nem állom meg, hogy itt el ne mondjam egyéni véleményemet. Az életképes, erős, jól működő, nyereséget halmozó, fejleszteni tudó termelőszövetkezeteket nem lett volna szabad mindenáron „átalakítani”, elegendő lett volna a vagyonnevesítés, a tulajdonosi részarányok tisztázása és jogi, telekkönyvi rögzítése, de meg kellett volna hagyni - más elnevezéssel - magát a működőképes szerkezetet, amely képes lett volna nagyobb megrázkódtatások nélkül igazodni az új, piaci követelményekhez. Az átalakítás sajátosságainak ez a kiiktatása - szerintem - nagy kárt okozott, és kormányzati hiba volt, parlamenti jóváhagyással!)

Nos, ebbe az összképbe és történelmi folyamatba kell elhelyeznünk Závada Pál kitűnő család- és falutörténeti szociográfiáját.

Nem könnyű olvasmány. Túlságosan tömény. Nem is arra törekedett a szerző, hogy írói produktumot tegyen az asztalra - jóllehet Závada Pálból nem hiányzanak a szépírói erények sem! - pontos, tényszerű, dokumentált élethelyzeteket akart elénk állítani, s ezt meg is tette olyan megdöbbentő hitelességgel, hogy a könyv hatása alól nem lehet szabadulni. Akinek van kellő érdeklődése és türelme ahhoz, hogy gondosan elolvassa ezt a nem mindennapi értékű kortörténeti dokumentumot, nem fog csalódnai. Kiegészítő ismeretekre tesz szert az is, aki úgy vélte, hogy újat e témakörben már nemigen mondhat senki.

A szerző Tótkomlósról ad „láttelepet”, ahol sajátos helyzet alakult ki. Ebben a városba szlovákok települtek be még az ezerhétszázados években, s elkeveredve az őslakosokkal, magyarokká váltak, megtartva ősi szokásaikat, nyelvüket, vallásukat, termelési és népi hagyományait. (Érdemes e könyvre fölhívni a néprajzosok figyelmét is!) Ez a kevert népség egy dologban nagyon is egynemű volt és maradt: a föld- és munkaszeretben, szorgalomban, a gyarapítás szenvedélyében, az értékteremtésben és szaktudásban. Ennek is köszönhetően olyan sivó szegénység, amilyen néhány alföldi - főként szikes részeken - található volt, itt nem létezett. Nagy elmélyültséggel és helyzetismerettel állítja elénk a szerző azt a hierarchiát, amely a város népességén belül kialakult társadalmi, szociológiai, gazdasági tekintetben. Részint foglalkozási tagolódást mutat be, részint vagyoni helyzetet, s az ezekből fakadó különbségeket elemzi. Ez az alapképlet aztán sok mindent megmagyaráz. Például azt, hogyan alakultak ki a vagyoni-és rangbeli-különbségek különféle fokozatai, miként váltak módosakká, tehetősekké, majd gazdagokká az egyes személyek és rétegek, mit jelentett ez a vagyoni tagolódás a városi-közösségi, paraszti-társadalmi, valamint a családi élet vonatkozásaiban. Nincs itt lehetőség arra, hogy belemeryüljek e hallatlanul érdekes és izgalmas elemzés ismertetésébe. El kell olvasnia a könyvet mindazoknak, akiket érdekel - Veres Péter szavaival élve - a parasztsors-magyar sors szoros összetartozása.

Závada Pál a „bőrén” érezte, tapasztalta meg, mit jelentett a kulákká minősítés, a nyomorgatás, üldözés, kirekesztés és megalázás. Sajnos, ez a helyzetkép, amelyet bemutat, sok tekintetben érvényes volt még a későbbi évtizedekre is, egészen a nyolcvanas évek végéig. Miközben széles horizontot láttat - egy kisváros társadalmának sokszínűségét, életműködését - vertikálisan is, tehát kellő mélységekbe ereszkedve alá ismerteti meg velünk a közösségi és a családi élet legfontosabb mélyrétegeit, s így nemcsak azt éri el, hogy észérvei megcáfolhatatlanok - könyve adalék a

magyarság egyik nagy drámájához -, hanem azt is, hogy az olvasó érzelmileg is azonosulni tud a megalázottakkal, s Závada Pál könyvét kemény vádiratnak is tekintheti az elmúlt rendszerrel szemben. (Ismét egy egyéni vélemény: amikor az elmúlt idők mártírjairól beszélünk, nemcsak a holocaust áldozataira kell gondolnunk, a zsidóság elpusztított százezreire, hanem a magyar parasztság legélethűsebb rétegének, a kulákká nyilvánítottaknak itthon kivégzett, agyonvert, elhurcolt, börtönben elhalt áldozataira is!)

Szívbe markolóak a kötetben olvasható magánlevelek, amelyeket a szerző családjának és szűkebb rokonságának tagjai írtak egymásnak. E nehézkező emberek által írott levelekből megismerhetők a korabeli magyar közállapotok, börtönviszonyok, internálótáborok. Arról beszélnek e levelek - és a kitűnően összeválogatott és szerkesztett fényképek is -, hogyan alakította ki az elnyomó hatalom az ellenségképet, odadobva martalékkal a gyűlölet pusztításainak a kulákságot, miként szították falvainkon a lincshangulatot a mindenre kapható rongyemberek, szerencselovagok. De észrevehető a sorok között az is, hogy voltak - nem is kevesen - olyanok is, akikben megszólalt az emberség, próbáltak enyhíteni az üldözöttek helyzetén, ahogy tudtak, elítélték a brutális módszereket, gyűlölték a hatalmat kiszolgáló pribékeket, föllépni ellenük azonban nem mertek, mert ugyanaz a sors várt volna rájuk, mint az üldözött kulákokra. Ez a módszeres üldözés egy tőről fakadt a zsidóüldözés embertelenségével és kegyetlenségével, igazolván a ma már bizonyítottat: a bolsevista és a fasiszta diktatúrák alapképlete nem különbözik egymástól: élet- és emberellenes.

Závada Pál könyve a fölháborító és elborzasztó esetek pontos és hiteles bemutatása ellenére sem sugall reménytelenséget. Az író emelkedett gondolkodására vall ez! A hetvenes és a nyolcvanas években valamennyire változott az üldözött réteg helyzete, viszonylag nyugodtabb korszak következett a megelőzőhöz képest. Erről így ír a könyv utószavában: „... 1956 ősze elsöpörte a paraszti termelést folyamatosan utasító beszolgáltatási rendszert, és meghozta, majd átörököltette azt a hol jobban érvényesülő, hol pedig háttérbe szoruló felismerést, hogy a kormányzatnak engedményeket kell tennie a paraszttal szemben... Az adó ugyan megmaradt, de most már nem a beadással, hanem továbbra is az igen alacsony felvásárlási árakkal (egy újabb agrárrollóval) együtt töltötte be a korlátozási funkciót. A termés közvetlen begyűjtésével együtt megszűnt a gazdálkodás legapróbb, természetes mozzanatainak előírása és ellenőrzése, s helyébe egy monopolisztikus piac kontrollja lépett, ámbár ez is a hatóság kontrollja volt. Mégis véget értek a paraszttal életében... a mindennapos utasítgatások... a hajszolt nyomorgás helyett jött a háborítatlan szűkölködés, a nyugton hagyott szegénység, a zaklatás nélküli nincstelenség... A legnehezebben kiheverhetőnek, a megemészthetetlennek azonban a lelki-idegi traumák bizonyultak.”

Závada Pálnak oknyomozó szívóssággal, tárgyilagos anyagkezeléssel, a dokumentumok szerves összeillesztésével sikerült olyan tablót elénk állítania, amely kökemény vádirat is az elmúlt rendszer ellen. Itt jegyzem meg: néhol túlszűfölte a dokumentumok közlését. Önmagukban fontosak ezek mind, de együtt-néhol-elszívják egymás elől a levegőt. Lehetett volna Závada Pál - mint író - bátrabb nyelvi készségének és gazdagságának felhasználásában, ezzel olvasmányosabbá is tette volna az egyébként eléggé nehéz könyvet. Nagy érdeme viszont, hogy nemcsak a magyar paraszti sors - egyetemes érvényű-tótkomlósi drámáját állítja elénk hitelesen, de egyszersmind megmutatja parasztságunk hallatlan szívósságát, életrevalóságát is, fölemelően szépen és igazán teszi ezt.

Az ötvenes évek paraszti drámájába sokan belerokkantak, elpusztultak, óriási tárgyi és szellemi értékek semmisültek meg az egész nép, az ország kárára. Mégis megmaradt - meg tudott maradni! - az újrakezdés, a folytatás, az ahogy lehet elszántságának megtartó ereje.

Nagy kérdés, hogy ez az elszántság és lelkiereje mivé lesz, hogyan érvényesül ma a kuszált mezőgazdasági viszonyok között, az átalakulás zilált állapotában. Most ugyanis két eset lehetséges. Vagy végleg felmorzsolódik és megsemmisül ez az életerő a föltámadás reménye nélkül, vagy képes ismét új fejezetet nyitni a magyar agrárgazdaság történelmében.

Ez a történelmi súlyú kérdés 1993 tavaszán még nem dőlt el.

Horpácsi Sándor

Bérházak, presszók

Mándy Iván: Huzatban

Mándy Iván élő klasszikusunk, s nem csupán az életkora miatt. Tovább éltet egy hagyományt - a Nyugatét -, szemléletet, amely túlélte rendszer- és ideológiai változásokat, s amely éppen Mándy és az Új Holdasok tollán most éli renaissance-át, ha úgy tetszik, igazolását. Ez az irodalom programjában is, eredményeiben is úgy maradt polgári, hogy távolságot tudott tartani, felül tudott emelkedni a kurzusokon. Ez akkor válik nyilvánvalóvá, ha valaki előbb a Huzatban-nal csaknem egy időben megjelent Tépett füzetlapokat (Századvégi Kiadó), azaz a válogatott novellákat olvassa el. Ebből mint egy képlet vezethető le s érthető meg a legfrissebb elbeszélések kissé fáradt rezignációja, tömörsége és bölcsessége, öniróniája. Új vonás ez Mándynál, de nem előzmények nélkül. Az idős ember-író már nem akarja felfedezni a világot, hisz mindent tud róla, mint ahogyan az irodalomról is. Az idős embernek nagy ajándéka, egyszersmind rabsága is az emlékezés. Annyi emlék halmozódott fel - megírt novellákban, regényekben - az asztalán, hogy akár ki se kell mozdulnia a szobájából egy-egy szó, mondatfoszlány, emlékmorzsa arcok, történések, asszociációk sorát idézi fel benne.

Mándy világa soha nem volt vidám. Ha nem lenne kicsit pejoratív íze, mélabúsnak mondanám. Hősei esendő és elesett figurák az Árusok teréről, a kávéházak, presszók, szerkesztőségek világából, akikkel úgy történik meg az élet, hogy sosem urai annak, az eseményeknek. Bátran megkockáztatom a kijelentést, hogy folklórt teremtett ezzel Mándy: a nagyváros, azon belül is a külváros folklóráját. Bravúrosan teszi ezt, igen takarékos eszközökkel, s mégis napokig nem tudunk szabadulni a hatásuk alól. A címadó ciklus hőse dr. Bakonyi Arnold, a magányos öregúr, aki a történet végén egyszerűen eltűnik, de közben, mint egy diaporáma sorozatban kitárul előttünk egy pesti bérház élete. Majd azt mondtam, hogy a hétköznapiságában, holott Mándy varázsa éppen az, hogy az esetlegesnek, esendőnek, amit mi rohanó halandók észre ve veszünk, valami sajátos urai lebegést ad. Átlényegíti, meseszerűvé teszi azáltal, hogy semmit és senkit nem minősít, hanem mint egy tollpihét felemel és felmutatja a fényben. Ez a fény persze soha nem vakító, mert ezekben a körfolyosós bérházakban, lakásokban inkább félhomály van, sokszor jótékony, amelyekben a hétköznapi történések - mondjuk a szemét levitele - adnak ritmust. Mándy soha nem „hajol le a valósághoz”, hogy egyik kollégám kedvelt kifejezését idézzem, hanem kicsit összehúzott szemmel, de nagy részvétellel, empatikus készséggel szemügyre vesz. Bakonyi Arnold bácsit immár mindörökre az érettségiző kamaszlány kíváncsi, kicsit rajongó tekintetével őrizzük meg. Mert aki nem kíváncsi az öregekre, akiből hiányzik a szeretet, a türelem és tapintat, az ne számítson békés öregkorra, arra, hogy rá is kíváncsiak lesznek majdan. Mándy írása csupa nosztalgia, fájdalmas visszarévedés a múltba, gyerek- és ifjúkorába, amely lehet, hogy akkor nem volt szép, sőt gyötrelmes volt, de az emlékezés szelíd ködbe úsztatja, opális fénnel, mázzal vonja be. A magyar irodalomban kevesen írnak ilyen szépen, bölcs öniróniával az öregedésről, öregségről, mint Mándy. Mert a szerző nem kíméli sem önmagát, sem a couleur locale-t. Ezekben a máló vakolatú öreg bérházakban minden kicsit avított, dohszagú. Az olvasó mégsem erre emlékszik, hanem a fiókokban matató öreg kezekre, az elrévedező tekintetekre, amelyek messze visszaneznek, s ezzel teszik jelenné, örökkévalóvá a messze hagyott múltat. Amely persze hogy nem volt „szép”, de mert megtörtént, hát vállalni is kell. Egy este című novellájában pl. azt meséli el, hogyan és miért nem írta alá a listát 79-ben, amelyen a Charta 77 tagjainak bebörtönzése, a justizmord ellen tiltakoztak a bátrak. Minden tudományos értekezésnél (s hány íródik ma erről a témáról), szociológiánál magvasabban, ékesszólóbban szól Mándy a mögöttünk hagyott korszakról, a zsigereinkbe ivódott, megalázó, nyálkás félelmeinkről. Arról, hogy mi, a többség nem voltunk hősök sem 56-ban, sem később, mert megalkudtunk, lapítottunk, túl akartuk élni. Ez bizony nem emelkedett, de egy korszakban, amely jövőtlen volt, csak ez lehetett a minimális és a maximális program.

Mándyt árnyak veszik körül, mint ahogyan mindannyiunkat: eltemetett szülők, barátok, szerelmek, s ezek az árnyak kilépnek a sötétből, helyüket követelik, benne van minden félrecsúszott nyakkendőnkben, dialógust folytatnak velünk. Mándy az elmúlásra figyelmeztet, s élni tanít a maga szelíd-erőszakos módján. Teheti, hisz már rég túl van az okosság, bölcs, mint ahogy egy pátriárkához illik.

Magvető, 1992

Alföldy Jenő

A repülés, mint vágyalom

Jász Attila: Daidaloszi napló

Azt hiszem, még sosem éreztem ilyen súllyal, hogy micsoda nemzedékváltás történt, mint most, Jász Attila első könyves költő verseit olvasva. Daidaloszi napló című kötete utószavában írja: „Ez a könyv napló. Zuhanások és lebegések történeteivel. Egy napló, amiben minden megtörténhet: nem történik semmi. Hosszabb-rövidebb ciklusok mitologikus lapjain Daidalossal és fiával.”

Hogy min csodálkozom? Mondom.

Daidalosz és Ikarosz legendáját kell felidézni. Az ő és a hozzájuk fűződő mitológiai alakok és történetek köré rendeződnek Jász Attila prózaverseinek meditációi. A költő számára Daidalosz és Ikarosz története a lebegéssel és a zuhanással kezdődik. Az, hogy fölemelkedtek a magasba saját készítésű szárnyaik segítségével: neki eleve meglévő adottság. Én úgy éltem meg a fiatalságomat (és nemcsak azt), hogy a legnagyobb feladat és probléma: fel tudok-e emelkedni önerőből, vagy sem. Azt hiszem, ez nem egyéni észrevételem. Értetlenül, de a megértés szándékával nézek most is - fölfelé: hát az már semmi, hogy feljutottatok oda? Nem az volt a fölemelő az egész emberlétben, hogy repülni tanultunk?

Nem akarom lebecsülni a politikát, de azt hiszem, egy rendszerváltozás kismiska ahhoz képest, amit az információs robbanás idézett elő az ember történetében. Mire egy gyermek úgy-ahogy kimerészkedik az utcára vagy a játszótérre, képernyőn már bejárta az északi és a déli sarkvidéket, körbeszáguldotta az egyenlítőt, járt a világűrben, a tenger mélyében, a parányok világában és a múlt birodalmában. Hogyne volna egészen más a látásmódja egy mai húszévesnek, mint egy mai ötvenesnek!

Addig jó, míg tudunk csodálkozni egymáson. Én őszinte csodálattal adózom a jelenségnek, hogy egy mai pályakezdő költő már mindent tud, amit az irodalmi és művészeti pályán tudni kell, s olyan természetesen hivatkozik Kafkára, Picassóra, Lautréamont-ra, René Magritte-ra és Foucault-ra, mint mi annak idején Petőfire, József Attilára. S ha éppen úgy tartja kedve, visszanyúlik a régi jó görögökhöz, Daidaloszhoz és a főművének mondható szárnykészítés mellett még olyan mellékesnek tetsző alkotásaihoz, mint a Labirintus, amelyet Minosz király megrendelésére épített, s ahol egy díszes tánctermet rendezett be. Ez kitűnő alkalmat adott Jász Attilának, hogy a modern fiatalok táncélményeinek színhelyévé tegye a labirintust, s a szerelemnek és erotikának is jelképes helyévé tegye ezt az elveszéssel vagy Minotaurusz emberevő gonoszságával fenyegető útvesztőt.

A Labirintus csak afféle csigaház a tengerparton, melyben egy hangyát kellene keresztülsétáltatni egy cérnaszál segítségével; az igazi közeg Jász Attila magánmitosza számára a tenger, a végtelen lehetőségek és kudarcok távlatával. Ezt a parttalan és talaj nélküli világot „lakja be” a szerző a lebegés vagy a zuhanás állapotában mestereinek idézeteivel. Nemcsak írónapló ez, hanem olvasónapló is; költői szinten. Az idézetek úgy simulnak a hullámzást éreztető prózaversek szövegébe, hogy szimbiózist alkotnak vele, mint a remeterák a csigaházzal - hogy a kicsinyített Labirintus képét magam is átvegyem. Szükségképpen szembetalálkozik a költő a szavak és jelentésük közti tragikus hasadás modern bölcséleti vagy nyelvelméleti kérdéseivel. „Minek

nevezzelek?" - idézi Petőfit, és érzi, érezteti, hogy milyen új csengést, értelmet kap ez a kérdés, ha újszerű szókörnyezetbe helyezi. Az eredendően romantikus, közvetlen érzelmkifejezésre szánt, szónoki kérdés a dolgok és lények megnevezhetetlenségének problematikáját veti föl.

A költészet két legizgalmasabb tárgyáról, az unalomról és a magányról is definíciót - költőit - ad (Láz) című versében. Ezek a megvilágosodások és ráismerések, a bűnösség és a halál nagy kérdéseivel együtt, mint valami egzisztenciális határhelyzetben, a zuhanó Ikarosz tudatában fogalmazódnak meg. Pedig ő nem Sartre-követő: nem egyetlen pillanatra, hanem egy élet hosszán tart a mindent végiggondoltató „zuhanás”. Daidalosz mindenesetre tovább repül, új tennivalók felé. Reméljük, a költő követni fogja őt.

Tevan, 1992

A Tevan Kiadó legújabb kiadványai

Lakatos István

Paradicsomkert

összegyűjtött versek és szépprózai munkák

Sík Csaba

Örök törvény – új világ

képzőművészeti esszék

Kántor Zsolt

Kék szótövek

versek

Kántor Zsolt

Egy Világkép vége

Sebeők János: Hisztériumjáték

A „Legfelsőbb Vezércsel” leszámol mindennemű felfuvalkodottsággal, megdicsőültséggel és tapintható tárgyakkal, érzékletes víziókkal rendezi be azt a szakrális teret, ami a történelem és az egyes ember (én) egymásra hatásából keletkezett, s ami nem más, mint maga a Létezés. A transzcendencia lövedékszerűen átsüvíti ezen a bebútorozott térségen, de végpontja nem az Örökkévalóságon túl lelhető fel, hanem a Kődön innen: a konkrét szövegben. Sebeők János „Jáspis-missziója” tulajdonképpen egy metakert gondos kiépítése, a mindent kérdőre vonó, a mindenben megmártózó álmélgodás, vendégség, utazás és napló. A képzelet kibontása, kicsomagolása, teljessé tétele (legalábbis a globalisztika módszereit imitálva), a gondolkodás mindenhatóságának levezetése, bemutatása, bizonyítása és ugyanakkor megvétőzése is. Nem pusztán ellenpontok szerkesztett alakzatairól van szó, hanem a profán és a szakrális egymásba játszásáról, s ezen túl az írói módszer folyamatos megújításáról. Egyszerre megy végbe a katarzis és az olvasói tudat lehűtése, kiábrándítása. Már-már érzünk valami biztos fogódzót a könyvben, s abban a pillanatban kigurul alólunk a talaj, a szerző visszabújik a színpalak mögül a narrációs térbe és belebeszél a „legszentebb” jelenetekbe. De a váltás olyannyira sikeres, hogy a következő percben már az ironikus-groteszk tér nő bele egy biblikus-domesztikált milióbe, s ott bukkan fel egy újabb szereplő, Orwell, Hitler, Sztálin, vagy éppen egy Klotyó nevű valaki, vagy éppen maga az Isten.

A „Nagy Megmérettetés” itt is a forma. Egyetemessé tud-e tágulni, nyílni egy mű azáltal, hogy

nemcsak tárgyát lebegteti, hanem megszólalási módját is? Úgy válik kozmikus erejűvé, hogy egybeolvasztja a műfajokat, ugyanakkor minden versféleség, levél, novella-, elbeszélésbetét sebeőki hangon szól. Így áll össze egy sajátosan eufémisztikus, nyelvileg hihetetlenül gazdag jelenetgyűjtemény, aminek a műfaja egyben a címe is: hisztériumjáték. S mi is ez a hisztériám, ami kibillenti az olvasót a megszokott befogadási struktúrából? Magatartás vagy maszk? Egyik sem. Visszajára fordított üdvtörténet, írja a fülszöveg, de annak túl meseszerű. A drámaiság megvan, de a meghökkentések kizökkentenek még a parodizált kegyelmi állapotból is. A hisztérium mellé nyilván mellérendelődik a misztérium, asszociálhatunk a hisztériára, a kettő ötvözetére, s mindez megtévesztően egyértelmű, hisz ebben a kontextusban semmit sem úgy kell értelmezni, ahogy artikulálódik, hanem úgy, ahogy értődik, megmásul bennünk, beékelődik tudott dolgaink közé. Mi is hát a hisztérium? Maga a nyelvi viszony. Ahogy a szerző dúskál a szavak, a történetek között, és ahogy hozzárendel, megfeleltet, összebékít és lemond.

Lemond arról, hogy igazságot szolgáltatson, nem megfellebbezhetetlen események, tények, premisszák alkotják „regényét”, hanem egy végtelen dialógus. Nem konstruktív akar lenni, hanem terapeutikus. Nem utasítja el a hagyományos észjárás érvényességét, hanem beépíti a már kipróbált beszédmódokat, szervesen, saját világába. Önmagával folytat párbeszédet, s ezáltal jut el egy teljesebb közegbe, szemérmetlenül vállalja saját gondolatait, a képzelet útját, amely nem más, mint az ideálok, vágyak megmérése. Az önmagával kezdett végtelen beszélgetés azonban nem jelent valóságról való lemondást, sem a mélyebb realizmus elvesztését. A lét, a megtapintott való belül, a lélekben nyer új formát, arculatot; ami az én-en keresztül áteresztődik, az formává, műmotívummá oldódik.

„Valaki játszott velünk. Kezdett világossá válni előttünk, hogy lépre mentünk, viszont a kész helyzet minden kitörési kísérletet ad acta tett. Kínunkban legalább - ha már más alternatíva nincs - meg szerettük volna nevezni, hogy mi is az, amit látunk, ám a megnevezhetőség és a kép közül egy láncszem ugyancsak hiányzott. Ott volt a szemünk előtt, szinte karnyújtásnyira, mindazonáltal egyikünk sem tudta megnevezni. Csak találgathattuk, mi is lehet.” (A Galatheák könyve)

Itt érhető tetten a terápia, a kibeszélés őszintesége, cizellált és „vérfagyasztó” pontosság, a tudatalatti önismerete, nyíltsága, merészsége. Játék és mitológia, gondolati finomság, mûgond és égbekiáltó kétségek. Szkepszis, gátlások helyett. Igazán eredményes módszerek, s egyben gyógy mód, mulandóság, hétköznapiság ellen. A pillanat bûvölete.

„- Éjt nappallá téve kutattuk, hogy miért is érdemes elkárhozni, míg végül megleltük, nos: egyetlen pillanatért. Igen, a pillanat az a valami, amiért feltétlenül érdemes elkárhozni.” (A pillanat műve)

Ez morbid és abszurd világegyetem, amit Sebtők János megalkot, görbe tükre egy másvilágnak, amiben lehetetlen élni. Az ott-tartózkodás csak a jobbaknak, a zseniális tehetségeknek sikerül. Az ott-levés nem könnyű, sőt: áttételes, többértelmű.

„- Agyvérzés! - sikoltott fel egy hőscincér közvetlenül mellettem, s mit tesz isten, ahogy körülnéztem, valóban fokról fokra lebénult a táj: előbb a Hold állt meg - épp két csillagkép között -, majd a kacsokon jelentkezett az apoplexia; nem hajlottak többé - még a jó szóra sem. Ekkor már sügyig ért a vér. Hát hogy lehetett ennyi vére? Honnan jön még mindig belőle? Hát mekkora volt tulajdonképpen? Úristen! - ennyi vér... Phallikus rinocéroszok, dragonyos masztodonok s maszturbáns darabontok dagonyáztak benne. Ábrázatokra a kegyetlenség egy málé virágsokrot szegélyezett, mely úgy lógott ki mindahányuk szájából, mint kérődzésből egyetlen szalmaszál.” (Trombózis!)

A „regény” mellékszereplői is utalásokat rejtenek, a nevük árulkodik erről: Martin Bornírt, Guillotine Apollinaire, Gulag Vorkutovics Gulagov, Dulcinea del Tobzódó, Tündelevény Denevér stb.

A név: titokba zárt kincs. Nomen est omen. A történelem leírható nevekből, s a nevek hallatán megjelennek az arcok, jellemeik, történetek. Lám, mire való a szó? A verbális megjelenítésről bebizonyosodik, hogy nélkülözhetetlen. Egy veszedelmes és szorongást keltő világban a tapasztalatra való hivatkozás már kevés, új szubsztanciák jelennek meg: a psziché, a Beszéd, az emlékezet, mint szex-médiumok.

„Kerestük a Nőt minden bokorban, minden fűszálban, kerestük szeparék és spanyolfalak mögött. Csak kevesen sejtették, hogy végül is egy eldugott óvszerből fog előkerülni." (Keressd a Nőt!)

Itt minden profán! A Gondviselés, a Megváltás, a Végítélet, a Kárhozat, az Erotika, de még az Apokalipszis is.

„A jelen vég tehát egy új Kezdet kezdete-s ez az, amit az Apokalipszis önjelölt lovagjai most sutba vágnának. Persze, hogy sutba dobják, hisz ha ez a helyzet, akkor oda a bölcselmük, akkor összeomlik a lesújtó filozófia, akkor értelmetlenség a sors beteljesüléséről, a történelem befejeződéséről hablatyolni. Igen, ha ez itt most egy új Kezdet kezdete, akkor tüstént befellegzene a vészmadaraknak, a huhogóknak. Persze nehéz elviselni, hogy itt most egy kezdőkör, és nem egy halott anyag. Új kör, ahol új eszmékre, új ötletekre, ne adj Isten új személyekre van szükség." (A Végítélet margójára)

„Ecce horror" - írja a Titkos záradék az emberről, a világgép teljes, tehát megíródott, befejeződött, lezárult. Feltámadás következik, újra életet lehel (a szerző) az Életbe, működik a Csoda. Műszületett, a Világ Halotti Bizonyítványa. „Az összes hült hely elkelt." A sárból gyúrt én a szél martaléka lesz.

Sebeők János könyveillúziók ellen íródott, a hiszékenység, az ostobaság, a hipokrizis ellen, ami minden rossz mozgatórugója. Meggyőző erejű írás lett belőle az olvasók számára. Szentkuthy Miklós, Weöres Sándor, Dino Buzatti, Milne játszótársaként folytatja a végállapotok leltározását, a mélylélektani elemzést, a lélek feltárását. „A mind mélyebb vadon felé" araszol, a „gobelin-rengetegben".

A Mű megvált. Megváltoztat és nyomot hagy az emberben. Pláne, ha ennyire színes, preparált és megmunkált. A hihetetlenül tagolt szöveg tipográfiaileg is mives egység. A tematikus felosztást nemcsak a mondandó jelzi (a szöveg mássága), hanem a betűtípus is. A főcímek és „beköszöntők", a fejezetkezdések és a „lezárások" mind egyedi, megtervezett, beillesztett, külön „könyvek". Plakátszerű oldalak után gépelt szöveg köszönt az olvasóra, antik betűket groteszk arculat követ. S mindenben benne van: a cél. Az olvasó visszacsalogatása a Korpuszba.

Kossuth, 1993

In memoriam

Havasi István

1936-1993

Szerkesztette: Rác Gábor

Kitűnővé egy szerencsés perc által is válhatunk:
hasznos emberré a fáradságos évek tesznek. (Kemény Zsigmond)

A Gyulai Várszínház 30. jubileumi évadjára készült a magyar színházi élet. Havasi István, aki az 1963-as első fanfár megszólalásától - a függöny felgördülésétől - lelke, mindenese, örökrobotosa, 1978-tól igazgatója a Várszínháznak, a tőle megszokott alapossággal, alázattal szervezi, készíti elő az ünnepi évadot, amikor 1993. április 18-án váratlanul elhunyt. A Gyulai Várszínház 30. ünnepi évadja alkalmából már csak a temetésén elhangzott búcsúztatók, valamint Hubay Miklós H. I. temetésének hírére írt rezüméje idézi fel Havasi István emlékét, „színházcsináló" szenvedélyét.

Rubold Ödön

Drága Pista! Drága Igazgatónk!

Színész barátaid nevében kis verset hoztam Neked útravalóul:

Tele van a sötét égbolt ragyogó csillaggal,
Tele van az én szívem is keserű bánattal.
Mit ér nekem, mit ér nekem csillag ragyogása,
Ha az én bús szívemnek nincs vigasztalása.

Látom életemet nem igen gyönyörű,
Az én két orcámról folydogál a könnyű.
Mit ér nekem, mit ér nekem csillag ragyogása,
Ha az én bús szívemnek nincs vigasztalása.

Szív szenvedélyedet tovább éltetjük.

Mindent köszönünk.

Nyugodjál békében!

Rácz Gábor

„Vége van. A függöny legördült, / Komisz darab volt, megbukott." Rossz volt a szereposztás. Neked, Pistám, hálátlan szerep jutott. Életed nagy tévedése, hogy vasárnap este magad szerződtetted a prologus szerepébe. S emiatt nékem az epilógus maradt. Kár volt!

Direktorom! Az élet játékszínben számodra elmarad a többi előadás. Így:

„Az életemből megint egy darabka / zuhant a semmibe veled Barátom / fáradt gyűrt arcodat már sose látom / közös munkánk emlékét elragadta / kesernyés mosolyoddal halálod." (Hajnal Gábor)

Most indulattal keverek könnyet, átkot. Hát látod?

Küzdünk, verekszünk, s fölöttünk kihajt
a fű, virág a csillogó rögökre.
S mégis, de szép a hit és a remény,
e földiekkal játszó tünemény.
Szép az élet és a halál is szép
annak, ki itt jól végezte tisztét!

(Simon István)

Tisztelt Gyászoló Család! Tisztelt Együttérzők! Koporsó mellett állunk. Megint „dörrent a hír", megint elment valaki. Valaki meghalt, olyan, akit ismertünk, aki belőlünk halt meg. Az EMBER, akit mindnyájan ismertünk, tiszteltünk... „kezét sohase fogja többé felénk nyújtani. És mi is utoljára nyújtjuk felé a miénket, koszorúkkal teli..."

Hát elvégeztetett!!!

Nem bírta hát tovább a roncsolt szív...
a múltat, és e bomlott éveken
virrasztó gondokat, hitet, csalódást
nem bírta más, csupán az értelem,
s az bírta volna még. De megszökött a test,
szíved megállt... (Radnóti Miklós)

Meghalt mellőlünk Havasi István!

Megilletődötten, mély együttérzéssel állunk itt mindnyájan, akik eljöttünk e szomorú végtisztességre.

1993. április 18-án kora este kialudt a fény. 56 éves korában kilopta magát az életből. Halála jelkép: teremtő munka közben érte a halál. Hisz egész életében ezt tette. Futott dolga után. Valamit még el akart végezni. Igazán még meghalni sem ért rá. Olybá tűnhet, csak beugrott erre a hálátlan szerepre, mert a szépség ügyének mennie kell.

S Ő ment el!

Temetni jöttünk és vigasztalni. Amikor hallottuk a hírt, mindannyiunkban átsuhant a rémület, és első döbbenetünkben felidéződött a sors, s a szívet bénító szomorúság komor szavaival átvillant rajtunk, hogy MIÉRT(?)

A nekrológok is ezt kérdezték. S azóta is mondjuk egymásnak:

Micsoda ez a világ? és miért kapunk annyira rajta? A benne való életnek kezdete nyomorúság, a közepe nyughatatlanság, a vége, - (ím lá tjuk) fájdalom és szomorúság. (Mikes Kelemen)

A torló percek hullámot hánynak, az órák az éjbe ömlenek. Minden másodpercben meghal egy ember. Kialszik egy fény, ami soha többé nem lobban, egy csillag, amely talán különösen szépen világított, de mindenképpen soha nem látott, saját színképünk volt. Egy EMBER, aki humanizmust, talán jóságot sugárzott maga körül, és most elhagyta a földet.

A költő mondaná: „Dolgát bevégezte, elment. ”

S MI...? ...a gyász némasága helyett kutatjuk emlékeinket, hogy ki volt.

Szívünk parancsára önkéntelenül mozdult a lábunk, hogy együtt legyünk a végtisztességben.

Valami titkának lennie kellett, ha ennyien együtt vagyunk a résztvétben, élők, e temetőkertben? EMBER volt. „Sem több, sem kevesebb, csak emberakart lenni.” (Csokonai) S neki sikerült!

Havasi István 1936. december 25-én született Gyulán. A föld fiának és lányának első gyermekeként jelképes lehetett ez a dátum! Az általános iskola után feledhetetlen tanítóképzős évek. Majd a tanítás öröme és gyötrelme az osztatlan tanyai iskolában Csárdaszálláson és Kettőskúton. Néptanító volt - az is maradt. Humanizmusa erre predesztinálta, bármilyen munkát végzett. Adni - segíteni - példát mutatni, SZOLGÁLNI A fiatalon vállalt szolgálat azonossá vált jellemével, egyéniségével. Pedagógus maradt, a szó etimológiai értelmében. Az értelem, a szépség, a művészet, a színház szolgája. S örömmel vállalta ezt a küldetést. Ezek beteljesülése volt a népművelési felügyelőség, a művelődési otthon vezetése, és élete nagy szerelme, értelme - a 30 esztendő Thália szolgálatában. Ez önfeláldozó életet jelentett. Szétoztotta a pihenést. Szétoztotta a nyugalmat. Odaadta azoknak, akik számítottak rá. Környezetében mindenki biztos lehetett abban, hogy nem érheti sérelem, de éppen ezért neki magának nem volt nyugalma sohasem. A szolgálat terhe, gondja benne felhalmozódva koptatta életét. Fontos számára sohasem az ÉN, hanem az ügy volt. Pedig a szíve, a „nagy ügyelő” már egyszer, tizesztendeje figyelmeztette őt. Önmagával mégis keveset gondolt. Igazán arra vigyázott, aminek gondja tisztából eredően rábízott.

„Immár kész a leltár.” Idézhetnők ismét a költőt. De mit rejtenek a száraz, tétova életrajzi adatok? Nem eltöltött, de megélt ÉLETET. S mégis ellopta magát az elmúlással. S eljött a perc, amikor lehajtott fejjel állunk e koporsó körül, és búcsúzunk.

Búcsúzik a feleség, aki közel 31 éven át társa volt. Búcsúzik az együtt töltött évtizedek emlékeitől. A közös küzdelmekről, az ifjúságtól, az álmoktól. Társa volt, most őrzővé változott. De benne él tovább férje hátrahagyott kincsei által. S ezért köszönni tartozik:

Megköszönöm a könnyet és életed,
egyetlen féltő sok félelmedet.
Megköszönöm a nótát és mesét,
az élet babonás költészetét.
Csukott szemedbe már megmondhatom

egyszerű szóval: (Pista) jó voltál nagyon.

Búcsúzik testvére, Gizi, gyermeke és családja.

Búcsúzik az idős após, Csap Mihály és családja. És búcsúznak közeli és távoli rokonai. S búcsúzunk mind, akik itt állunk lehajtott fejjel a koporsó mellett, mert EMBER nyugszik abban. Olyan valaki, aki nekilendült és visszahullott, de Sziszifuszként mindig újrakezdett. Mintha Apáczai Csere János intelmei hajtották volna:

„Fáradj, míg ez múlandó életben vagy, holtod után bizony eleget nyugodhatsz!” Nyugodj békében, kedves barátom!

Pocsay Gábor

Kedves Barátaim!

Gyula városa nevében búcsúzom Havasi Istvántól, a Várszínház megálmodójától. Ő volt az, aki évtizedek állhatatos építkező munkájával létrehozta az ország legnevesebb nyári teátrumát, a nemzet nyári színházát. Valamennyien emlékszünk arra, hogy mennyi energiával szervezte a következő, az új évadot: szinte az egész színházi világot megmozgatta ilyenkor Budapeستől a magyar etnikai terület távoli pontjaiig. Egyik alkalommal azt láthattuk, hogy a Reinhardt cukrászdában kolozsvári színházi vezetőkkel tárgyal, másiksor a Nemzeti Színház színpadán elismerő díjakat ad át az ország vezető színészeinek, majd látjuk őt, ahogy a napi miniszteriális és közéleti hatalmasságoknál türelemmel magyaráz és kér, hogy a színház likviditása a következő hónapokban se kerüljön veszélybe.

És minden évad újabb és újabb csúcsteljesítménnyé vált! Most is úgy éreztük, hogy ez a jubileumi 30. év valami soha nem látott bőségű és gazdagságú lesz.

Lehet, hogy az lesz, de már nélküle.

Visszatekintve az évtizedekre, valamennyien őrzünk egy saját Várszínház-képet: ki a Székely János-darabokra emlékezik, ki a határokon túli lírai előadásokra, az Illyés Kinga-estre vagy a tavalyi „Kassai polgárok” bonyodalmas sorsára, és van, aki a Légy jó mindhalálígra. Ahogy most megrendülten állunk, elcsodálkozhatunk: mindezt egyetlen ember hozta létre művész barátaival. Egy teljes életmű tekint ránk: a háttérben pedig itt áll Gyula és az ország szellemi közelmúltja. Ez az életmű olyan, mint egy nagyszabású történelmi, kultúrhistoriai színdarab, a jelmezekben pedig az ország legnevesebb színészei vannak beöltözve.

Gazdag ez az életmű. Egy kis ember valami igen nagyot tett. És még nem is szóltam arról, hogy a színigazgatónak mennyit kellett egyensúlyoznia a művészek, a kőszínházak és a kulturális közélet túlérzékeny világában. Sokszor még a történelem és a politika váltakozó kihívásai is próbára tették, de Havasi Istvánt színházszeretete minden nehézségen átsegítette. Most látjuk csak, milyen csöndes, kitartó és makacs odaadással szerette városát és a Várszínházat. Mennyit küzdött azért, hogy bent játszassanak a várudvaron, hogy a neves színészek, a nagyszabású előadások idejöhessenek Gyulára, hogy minden nyáron létrejöjjön a csoda.

A küzdelem véget ért, a nagy mű kész.

Isten veled Pista, Gyula nem fog elfelejteni!

Ablonczy László

„Mert elegek nem vagyunk a ház megtartására...” így kezdte ama egykori gyulai várvédő kapitány, hogy segélycsapatáért esedezzen az ostromgyűrűbe szorított vár felmentésére.

Tisztelt gyászoló barátaim, kik Gyula vára újkori kapitányának végső búcsújára egybegyűltetek!

Nem hivatali tisztem szólított Havasi István búcsúztatására, hanem a több mint negyedszázados

ismeretség és barátság érzése, hogy elköszönjek tőle. Egyetemistaként ismerhettem meg, majd hírlapíróként megannyi közös együttlétünk, és színházi este élménye, s most, intézményes együttműködésünk nyomán az időnek s az emberi változásoknak oly megrendítő és kifordító természetét tapasztalva, tanúként kell elmondanom: Havasi István kikezdhethetlen emberséggel, megrendíthethetlen erkölcsi következetességgel védte, építette és szolgálta a gyulai Várszínházat.

Szívszorítóan magányos volt ez a vár-írja szép esszéjében Hubay Miklós, ám jelenkori krónikájában azt kell tudatnunk, hogy a 60-as évektől az ősi román kori erőd gyönyörűsége szellemi, közösségi együttlétek alkalmával formálódott. És éppen Havasi István rendíthethetlen küzdelmeinek köszönhetően.

De sokszor volt pedig szívszorítóan magányos Havasi István! Mert ősztől tavaszig, egyszemélyes robotosként töltötte évadját, hogy boldog nyarakat élhessenek itt a művészek és a művészetek; népre, fajra, hovatarozandóságra való tekintet nélkül. Ama Simonyi Imre által is említett, tépett, rongyos zászlót szakadatlanul varrta, hímezte, hogy Katona, Madách és Szigligeti mellett új magyar művek szülessenek. Hogy színháza életünket, örömeinket, fájdalomainkat adja hírül. Néhány éve csak; a vártól pár száz méterre, drótkerítés és magaslesen posztoló gépfegyverek őrizték a gettóországot.

Mégis Sütő András drámájának kiküzdésével a magyar kisebbség jajdulása életté, egyetemes színházi és emberi pillanattá emelkedett a Várszínházban.

Mert Havasi kapitány sem emberi, sem földrajzi értelemben sorompókra nem volt tekintettel. Fáradhatatlanul talpalt, kompromisszumokat kötött, diplomáciázott, utazott, tárgyalt, hogy infarktusos gyötrelmek árán is akár színészek, írók, zenészek, táncosok, hivatalosok és amatőrök örömteremtő együttlétben boldog órákat töltsenek színpadon, a Park Szálló teraszán és a fürdőben és Gyula annyi bensőséges színházról álmódott házában és terecskéjén.

Havasi kapitány hívására évadonként jöttek felmentő harcosok és seregek: magyarok és nem magyarok.

Krecsányi gyulai színházát dicsérve, Havasi István és munkatársai által annyi ostromot megélt és megtartott Várszínházára is Ady-val mondhatjuk: „Kapnak a gyulaiak olyan fényes előadásokat, amilyenekért sok állandó színház közönsége irigyelhetné őket.”

Irigyelték-irigyeltük? Igyekezettét, ügyét kísérő lebecsülő mosolyokat, társadalmi és kommunikációs némaságokat gyakran érzékelhettük. Mégis: irigyeltük mosolyáért. Hogy annyi lehetetlenség, megalázás közepette is őrizte derűjét. Csak most látjuk igazán, milyen áron.

A dráma mélységére döbbenünk; izzó, gyötrődő arca, a síró ember arcvonása, mintegy az örök színház maszkjaként, a fájdalom pillanatában merül fel előttünk. Hogy élte a drámát. Nemcsak színházi és emberi, hanem társadalmi méretekben is.

Ünnepi évadra készül a gyulai Várszínház, s a nyár pezsgős bódulatában akartuk elmondani jókívánásainkat. Váratlanul siratni való koraisággal kell megvallanunk: ebben a 30 esztendőben a gyulai vár, várszínházi hivatásában új történelmét teremtette meg. Ilyenképpen tehát nem értékmentés, hanem pusztítás, ha valami kegyeleti-tudományos mániákussággal faltöredékek utáni kutatás okából a Várszínház falai között nyári estéken nem gyulladnak fel a reflektorok. Mindazoknak, akik tudóskodnak a romok között és hivatalosan felügyelik, papírokkal adminisztrálják az építményt, tudomásul kell venniük: műemlékvédelem helyett a Gyulai Vár sorskérdése: szellemvédelem. Mert a szellem és az emberi méltóság, népek összetartozásának kikezdhethetlen építményévé és intézményévé vált.

Itt, legalább most, a ravatalnál véglegesen belátássá emelkedjék; a vár: színház, a nemzet színháza, Nemzeti Színház. Amely Havasi István jóvoltából olyan időkben is őrizte és felmutatta a Nemzeti Színház vágyképét, amikor már hivatalosan és szakmai kikezdhethetlenséggel leíratott vagy eldöntött, szellemi Nemzeti Színház pedig nincs többé.

Drága Pista!

Éppen egy hete, délelőtt, sötét ruhában, ahogy annyi premieres péntekünkön, betoppantál, s rohanásunk közepette, ünnepi jelenlétet figyelmeztetett először: estére fényesítsük ki szívünket. Csak órák múltán kértem bocsánatot, hogy abban a hivatali zajgásban nem üdvözöltelek. De hiszen mulasztásom oly természetes, mentegtem magam, hogy közöttünk vagy, a baráti együttlét feloldja

a protokoll-illemszabályokat.

Köszönöm megbocsátó mosolyodat. Este még sietősen új darabra szövetkeztünk, hogy Hubay Miklós írná meg az Apor-drámát Gyulának, de elkészíteni már nem tudtam.

Munkatársaim mondják: szokott, bájos eleganciával távoztál: „Nem ajánlhatok mást, csak magamat.” Csak magadat? De hisz ez volt a legtöbb! Életed ajánlottad és adtad az ügyért, a Várszínház megtartásáért.

Drága Bajtársam és Barátom!

Fogyatkozásunk döbbenetében az elmaradt és immár végső búcsúként Simonyi Imre indulatával tekintek távozó alakod után:

Igen, magyar akartál lenni. Semmi más.
Hát ez aztán sikerült, az Úristenit!

Nyugodj békében. A házat, a hazát-műszakiak, színészek, színházcsinálók és közönség - a várvédők, az ittmaradtok árva kis serege, nem adjuk fel!

Sík Ferenc

Lenni, vagy nem lenni: az itt a kérdés.
Akkor nemesb-e a lélek, ha túri
Balsorsa minden nyűgét s nyilait;
Vagy ha kiszáll tengerfájdalma ellen,
S fegyvert ragadva véget vet neki?
Meghalni - elszunnyadni - semmi több;
S egy álmom által elvégezni mind
A szív keservét, a test eredendő,
Természetes rázkódtatásait:
Oly cél, minőt óhajthat a kegyes.
Meghalni - elszunnyadni - és alunni!
Talán álmodni: ez a bökkenő;
Mert hogy mi álmok jönnek a halálban,
Ha majd leráztuk mind e földi bajt,
Ez visszadöbbszent.

(Shakespeare: Hamlet)

Mélyen tisztelt Direktorunk! Barátunk, Barátom!

Nem adatott meg neked, hogy mérlegeld, „lenni, vagy nem lenni”. Hirtelen elmentél. De már e világban megálmodtad azt az álmot, ami nyilván odaát is kísért; a Gyulai Várszínházat. 27 éves korodtól halálig ennek a Várszínháznak éltél. Ettől lett ez olyan, amilyen. Nincs szégyenkezni való. Barátom! Nagyon szerettünk!

Nagyon szerettünk, mert egyé tudtál válni az álmoddal, velünk, a színházzal.

Hogy ez milyen helyet foglal el a magyar színház történetében, nem az én dolgom megítélni. De mindenki, aki valamit is forr a dologból, tudja, hogy ez több, mint amit egy ember elvégezhet. Emberfeletti volt!

Szerettünk, mert egyé tudtál válni a várral, amely otthont adott a te színháznak. Küzdeni tudtál ennek a várnak a megmaradásáért, az állag megóvásáért. Téglajegyeket árultál, mindenféle rafinált dolgot kitaláltál, hogy ne omoljon tovább a vár. Szerettünk, mert egyé váltál a városoddal, és ezáltal minket is színre észrevétlenül arra kényszerítettél, hogy egyé váljunk a várossal.

A városon keresztül és azon a munkásságon keresztül, amit a várszínházban végeztél, egyé

tudtunk válni az emberséggel, a humanizmussal, az egyetemes emberi gondokkal, és ugyanakkor meg tudtunk maradni hazánk fiainak: magyaroknak. Soha nem szégyelljük kimondani, és ez soha nem jelentett mentét, pántlikát, hanem jelentette Ady, Bartók szellemiségét és európaiságát és humanizmusát. Ezen keresztül jutottál el hozzánk-mindegyikünkhöz - egytől egyig. Vagy fordítva; rajtunk keresztül jutottál el az egyetemességig. Odaát most bizonyára egy másik „Várszínház” készül, amely a miénk is, mint ahogy ez, amit itthagytál, továbbra a tiéd is. Megőrizzük!

Isten Veled!

Hubay Miklós

nyugodjék békében,
mosolyog, bár csak egy fényképen... (Orbán Ottó)

Egy hete sincs, hogy a születésnap köszöntőmön a Várszínházban feltűnt Havasi Pista mindig mosolygó, kedves, kerek képe, s ahogy a fiatalabbak és a vidékiek tradicionális illetudásával kifejezte jókívánságait, arra gondoltam, hogy lám, évtizedekig élhet az ember távol olyanoktól, akik őszintén becsülik, és közben csak őrlődünk olyanok körében, akikhez nincs semmi közünk... Szinte szemérmes zavarban mondta el, hogy mikor milyen drámatervekkel áltattam őt egykor (Hieronymus Boschról, a koleralázadásról), és ezt sem számonkérőleg mondta, hanem biztatólag, mintegy jelezve, hogy ő még nem felejtette el őket, és ha esetleg rászánám magam a következő évtizedekben... Aztán elmondta még, hogy egy gyulai tanácskozáson hol ültem és miket beszéltem. Én mindegyikre csak ködösen emlékeztem, mint Kosztolányi közéleti kitűnősége az anyja nevére.

A beszélgetésünk így abban a jegyben folyt, hogy ő türelemmel ki fogja várni, amíg én egyszer majd az összes műveimet megírom, többek között azokat, amelyeket a Gyulai Várszínháznak szánok. S ezt olyan biztatólag mondogatta, mintha nem is a hetvenötödik születésnapom lett volna, hanem a harmincötödik.

Körülfonta a szívem a sose halunk meg illúziójával.

Tegnap este, az „Ők tudják, mi a szerelem” premierje után, Ablonczyval kettesben baktatva le a várból, mondja, hogy Havasi Pistát tegnap eltemették Gyulán. Oly eleven volt a múlt heti találkozásunk emléke, hogy először azt hittem, másvalakiről beszél. Hogy két Havasi István van.

De nem. Ő halt meg. Aki a maga nemében csakugyan „egyedüli példány” volt. Nemcsak úgy, ahogy ezt Kosztolányi értette édesmindnyájunkra, hanem a magyar kultúra történetében is egyedüli példány. Amikor a budapesti Nemzeti Színháznak épületrobbantató Herosztráteszek voltak a kinevezett igazgatói (somnia sunt odiosa, tisztelet egy-két kivételnek), a határ menti Vég-Gyulácskán előpattant egy apró, ám annál inkább hittek fiatalember - isten tudja kitől, talán istentől való mandátumával és rendíthetetlen mosolyával - és minden nyári vakációban megcsinálta a példászerű vidéki magyar Nemzeti Színházat a várudvaron. Tudvalevő, hogy az efféle - s oly ritka - kezdeményezések a hősi nekifutás után rendszerint kifulladásra vannak ítélve. Eliriglyli a megyeszékhely, szemet szúr Aczélnek, jön egy új tanácselnök, a fürdőszálló igazgatója operettet kér, a kezdeményezőt előléptetik stb. - ám a gyulai vár bástyáján azóta is minden nyáron megszólalt az előadást hirdető kürtjel. Immár harminc éven át. És ez Havasi István rendíthetetlen csendes mosolyának újabb és újabb győzelmét hirdette.

Amikor egyszer régen, kisdíák koromban, a várat is birtokló Almássyak engedelmével iskolai kiránduláson becserkészhettük a várat és parkját, valahol a falakon egy bronztáblát fedeztem föl, amelyen vers hirdette a vár történelmi sorsfordulóit (talán a várúrnő Almássy Denise szerzeménye lehetett?) és a vers utolsó sorában-ha jól emlékszem-így szól a vár magáról, Trianonra utalva: „újból végvár lettem”.

A magyar Nemzeti Színház eszméjének szüksége volt - s lehet - ilyen végvárakra.

1993. április 23.